

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**1946-1950 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE
DEMOKRASİ TARTIŞMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Berna BAYRAK KAYA

MAYIS - 2019

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**1946-1950 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE
DEMOKRASİ TARTIŞMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Berna BAYRAK KAYA

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Atila DOĞAN

MAYIS - 2019

TRABZON

ONAY

Berna BAYRAK KAYA tarafından hazırlanan “1946-1950 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde Demokrasi Tartışmaları” adlı bu Çalışma 26.09.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim dalında **yüksek lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN	Başkan	☒	☐	
Prof. Dr. Atila DOĞAN	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Nihat YILMAZ	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylıyorum.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒ
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Berna BAYRAK KAYA

21.05.2019

ÖNSÖZ

1789 Fransız Devrimiyle, ulusların yönetsel yapısında değişim baş göstermiş; Kralların mutlak yönetim anlayışlarına karşı yurttaşların insan olmak hasebiyle sahip olduğu temel hak ve özgürlükler sınırlayıcı etkenler olarak ortaya çıkmıştır. 1800'lü yıllardan 1945'lerin sonuna kadar olan süreçte imparatorluklar dağılıp milli devletler ortaya çıkarken; öbür yandan fikirler gelişmiş ve ideoloji tartışmaları ortaya çıkmıştır.

Osmanlı devletinden kalan 1876'dan bu yana yaşanan parlamenter seçim tecrübeleri ve çok partili siyasal hayat mirası, Cumhuriyet Türkiye'sinin çok partili hayat denemesinde önemli bir kilometre taşı olmuştur. Gerek Türkiye Cumhuriyetinin gerekse "demokrasi" fikrinin temelleri bu yıllarda atılmış, Cumhuriyetin kadroları bu dönemde filizlenmiştir.

II. Dünya Savaşı sonunda dünyada oluşan yeni konjonktür (otoriter tek parti rejimlerinin yerini demokrasi ve özgürlük yanlısı rejimlerin alması) ve Sovyet Baskısı, Türkiye'nin demokrasiye geçiş kararını tetikleyen önemli nedenlerdendir. Otoriter yönetimin lideri Milli Şef, ülkelere "demokrasi getirme" hususunda çok kararlı ve azimli olan Batının, askeri ve ekonomik desteğini alabilmek için mevcut rejimin dış dünyaya verdiği imajı yenilemek adına çok partili siyasal hayata yeşil ışık yakmıştır. Her ne kadar Türkiye'nin çok partili siyasal sisteme yönelik kararında fitili ateşleyen dış gelişmeler olsa da bu konuda iç gelişmelerin etkisi de yadsınamaz.

İç ve dış etkenlerin bu denli müsait olduğu bir siyasal ortamda Mecliste, Şirketi Hayriye'nin devlet tarafından satın alınması hususundaki kanun tasarısının görüşmelerinde başlayıp; Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Bütçe Kanunu görüşmelerinde şiddetini artıran muhalefet hareketleri, CHP'nin yirmi yedi yıllık tek parti tahakkümünü ortadan kaldıran ve Türkiye'nin 21. yüzyıldaki siyasi söylemlerinde bile hala geçerliliğini koruyan Demokrat Partiyi doğurmuştur.

Dokuz yıllık aradan sonra beni tez yazımına teşvik eden değerli büyüğüm Ayhan Fırat Yüksel'e, çalışma konusunun belirlenmesinde yol gösteren, sabrını esirgemeyen kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Atila Doğan'a, bu zorlu süreçte maddi ve manevi her türlü desteklerini üzerimden esirgemeyen; varlıkları bana en büyük destek, hediye olan kız kardeşlerim Burcu Bayrak Keleş ve Çiğdem Gizem Bayrak'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca; kendilerine ayırmam gereken zamanı, çalışmama ayırmamı anlayışla karşılayan bu zorlu sürecin her aşamasında desteğini üzerimden esirgemeyen başta sevgilim, eşim olmak üzere; canım oğluma sonsuz minnet ve sevgilerimle.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DEMOKRASİ KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ.....	3-13
1.1. Demokrasi Kavramının Tarihi	5
1.1.1. Orta Çağ.....	6
1.1.2. Yeni Çağ	7
1.1.3. Aydınlanma Çağı	7
1.2. Demokrasinin Uygulanması.....	12
1.2.1. Doğrudan Demokrasi.....	12
1.2.2. Yarı Doğrudan Demokrasi.....	12
1.2.3. Temsili Demokrasi.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK SİYASAL HAYATININ DEMOKRASİ VE ÇOK PARTİLİ HAYAT PRATİĞİ ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	14-40
2.1. Siyasal İktidarın Sınırlandırılması.....	14
2.1.1. 1808 Sened-i İttifak.....	14
2.1.2. 1839 Tanzimat Fermanı	16
2.1.3. 1856 Islahat Fermanı.....	16
2.1.4. I. ve II. Meşrutiyetin İlanı	17
2.2. II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Kurulan Cemiyetler ve Siyasal Hayat	19
2.3. Kurtuluş Mücadelesi Yıllarında Siyasal Hayat ve I. Meclis	22
2.4. Genç Türkiye'nin Çok Partili Siyasal Hayat Denemeleri	25

2.4.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	25
2.4.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası.....	26
2.5. Çok Partili Hayata Geçiş Öncesi Siyasal Hayat.....	28
2.6. Çok Partili Hayata Geçiş.....	30
2.6.1. Çok Partili Hayata Geçişte Etken Olan Faktörler	31
2.6.1.1. Dış Faktörler	31
2.6.1.1.1. Dış Etkenlere TBMM Üyelerinin Bakışı.....	33
2.6.1.2. İç Etkenler.....	35
2.6.2. Muhalefetin Doğuşu.....	37
2.6.3. Dörtlü Takrir	38
2.6.4. Demokrat Partinin Kuruluşu	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE DEMOKRASİ TARTIŞMALARI.....	41-79
3.1. Matbuat Kanunu Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları	41
3.2. Recep Peker'in Kurduğu Hükümetin Programı Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları.....	48
3.3. Milletvekilliği Seçim Tutanakları Hakkında Komisyon Raporu Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları	51
3.4. Bütçe Kanun Tasarısı Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları.....	53
3.5. Hasan Saka'nın Kurduğu Hükümetlerin (I. ve II. Saka Hükümeti) Programları Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları	57
3.6. Seçim Kanunu Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları.....	68
3.7. Şemsettin Günaltay'ın Kurduğu Hükümetin Programı Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları.....	74
3.8. Bazı Milletvekillerinin Dokunulmazlıklarının Kaldırılması teklifi üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları	77
SONUÇ.....	80
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	83
ÖZGEÇMİŞ.....	85

ÖZET

Sözlük anlamı, siyasi kontrolün bizzat halkta veya sistemli aralıklarla halkın hür biçimde seçtiği temsilcilerde olduğu; sosyal ve maddi vaziyeti ne olursa olsun tüm vatandaşların eşit sayıldığı yönetim biçimi olan demokrasi, kavram ve siyasal uygulama olarak yüzyıllardır filozofların ilgisini çekmiştir. Demokrasi ile ilgili ilk yazılı kaynağa M.Ö. 5. yüzyılda Heredot Tarihinde rastlanmıştır. Antik Yunan demokrasisinde, çağımızdan farklı olarak; kadınlar, esirler ve yabancıların yönetime katılma hakkı olmamıştır. Bu sınırlamalara rağmen dünyada bilinen ilk doğrudan demokrasi Antik Yunan demokrasisidir. Çağdaş toplumların milyonlarca nüfusa sahip olması; gereksinimlerin karmaşık ve türlü olması göz önüne alındığında bu model pratikte tatbik edilemediğinden günümüzde demokrasi ideali temsili bir model içerisinde uygulanabilirlik kazanmıştır. Bu durumda da siyasal partiler ve dolayısıyla çok partili yaşam, demokrasinin ayrılmaz ve başat faktörü konumuna gelmiştir.

Türk siyasal hayatında demokrasi kavramı çok partili siyasal düzenle eş anlamlı tutulmuş; genç Cumhuriyet Osmanlı'dan II. Meşrutiyetle birlikte bu anlamda büyük bir miras devralmış ancak II. Dünya Savaşı'nın sonucunun estirdiği demokrasi rüzgarına kadar bu mirası fiili olarak siyasi hayatına yansıtamamıştır. Savaşın getirdiği konjonktür iç dinamiklerle de birleşince siyasal elit tarafından demokratik bir yönetimin olmazsa olmazı çok partili hayata geçiş kararı alınmıştır.

Çok partili hayata 1945'te Milli Kalkınma Partisinin kurulmasıyla geçilmiş olsa da bu tarih ülkede demokrasinin başlangıcı sayılmamış; 1946'da, tek dereceli seçim usulüne geçilmesi ve Demokrat Partinin kurulmasıyla demokrasi söylemleri yoğunluk kazanmıştır. Meclis tutanaklarında gördüğümüz üzere; 1946 yılı, demokrasi faaliyetlerinin başlangıcı sayılmıştır. Bu dört yıllık dönemde; Demokrat Partinin kuruluşu, tek dereceli seçim usulüne geçiş, 12 Temmuz Beyannamesi; Seçim, Ceza ve Matbuat Kanunlarının bazı maddelerinin değiştirilmesi ülkede demokrasi inkişafı adına atılmış en ciddi adımlar olarak Türk siyasal hayatında yerini almıştır.

1946-1950 yılları arasında İktidar partisi (CHP) ile Muhalefet partisi (DP) arasındaki demokrasi tartışmalarının ana eksenini, CHP'nin ülkede Cumhuriyetin ilanından beri demokrasi olduğu ve bunun banisinin kendisi olduğu iddiası ile DP'nin ülkede demokrasi için başkaldıran ve milletin bu yöndeki feryadını dile getirenin kendisi olduğu iddiası oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Halk Partisi, Muhalefet, Demokrat Parti, Çok Partili Hayat

ABSTRACT

By lexical meaning, as a form of governance which political control belongs directly to the public or representatives elected by the public periodically and all citizens are respected to equals no matter what socioeconomic status they belong, democracy has been a focal point for philosophers throughout the centuries not only conceptually but also applicatively. The first written source about democracy known is Herodotus' History in 5th Century BC. Unlike modern-day, in Ancient Greek's democracy women, slaves and foreigners have no place in codetermination. Despite these limitations the first direct democracy known is the Ancient Greek democracy. Concerning millions of people living in the same society with complex and various needs, today democracy is only practicable in representative model. Consequently multi-party system has become an essential and principal factor for the democracy.

The concept of democracy is identified as multi-party political regime in Turkish political life; the young republic has inherited it from the Second Constitutional Era, yet she could not actually reflect such heritage until the wave of democratization by Post-War. The conjuncture brought by the War together with internal dynamics paved the way for political elites to adopt the transition to a multi-party system as a 'sine qua non' of the democratic governance.

In 1945 with the National Development Party Turkey has moved into multi political party democracy, yet this date was not considered the start of the move towards democracy. With one degree elections and the birth of Democrat party the term democracy has gained traction. As can be seen in parliament reports, 1946 was the year when democratic activity has started. In this 4 year period, the birth of the democrat party, single degree elections, declaration of 12. July, the criminal code and the press law, are the most significant steps towards the development of democracy.

In between 1946 and 1950, main thesis of democracy quarreling between the ruling party (CHP) and oppositon party (DP) are composed of CHP alledging itself as founder of what democracy maintains since the foundation of the Republic; DP alledging itself as the one who revolt for the democracy in the country and who reflect the voice of the nation.

Keywords: Democracy, Republican Party, Opposition, Democratic Party, Multi-Party Political Life

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
MP	: Millet Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

En genel tanımıyla ve herkesin bildiği tabiriyle demokrasi halkın kendi kendini yönetmesidir. Ancak; herkesçe bilinen bu yaygın tabiri buz dağının görünen kısmı diyebileceğimiz kadar bile kavramın anlamını ifade etmez. Bugün demokrasi bir felsefe, bir yaşayış tarzı olmasının yanı sıra, bir de hükümet şeklidir. Bu derece zengin bir anlam yelpazesine sahip olması, demokrasi kavramının tarih boyunca zamana ve mekana bağlı olarak değişime uğramasından kaynaklandığı kadar insanların daha mükemmel bir hayat arayışının da sonucudur.

İkinci Cihan Harbini Müttefiklerin kazanması ile dünyanın güç dengeleri değişerek önceleri popüler olan Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm gibi yönetimler yenilgiye uğramış ve dünyada yeni bir dönem başlamıştır. Savaş öncesinin süper güçlerinden olan İngiltere ve Fransa'nın, savaştan ekonomi ve insan gücü gibi büyük yaralar alarak ayrılmış olması yeni dünya düzeninde arka planda yer almalarına neden olmuştur. Böylece yeni düzenin baş aktörleri, Amerika ve Sovyetler birliği ön plana iki süper güç halinde çıkmıştır. SSCB'nin harpteki üstünlüğü ile artan yayılmacı politikası, Türkiye üzerindeki yoğun baskıyı arttırmıştır.

Dünyada yeni düzenin kurulmaya başladığı bu dönemde Türkiye'de iktidarı elinde bulunduran CHP'nin, çok partili demokratik bir yönetime geçmiş olması ilgi uyandırıcıdır. Dünyada yeni düzenin kurulması ve Ülkemiz üzerinde dış baskının artmasının yanında, Batı bloğunun özellikle ABD'nin ekonomik ve askeri yardım desteğini almak için gerekli olan asgari şartın demokrasiye geçiş olmasının, CHP'nin bu karara yönelmesinde itici bir güç olmuştur.

Üç bölüm halinde ortaya koyduğumuz çalışmamızın ilk bölümünde demokrasi kavramını ve demokrasinin tarihsel gelişimini inceledik. İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine miras kalan çok partili hayat denemelerini ve Osmanlı Devleti'nin alışa gelmiş yönetim anlayışının zaman içinde demokrasiye doğru nasıl bir eğilim gösterdiğini inceledik. Siyasal iktidarı sınırlayan ilk belge olan Sened-i İttifak ile başlayıp; Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam eden bu eğilim, I. Meşrutiyet Devri ile anayasal bir zemin kazanmış; II. Meşrutiyet'ten sonra yaşanan çok partili siyasal hayat tecrübesiyle de zirveye ulaşmıştır. Çok partili sistem ve seçim geleneğinden, Kurtuluş Mücadelesi yıllarında da vazgeçilmemiş; bu gelenek Hakimiyeti Milliye için önemli bir adım olmuştur. Parlamenter çok partili hayatın, milli egemenliğin, kişi hak ve özgürlüklerin ilk defa uygulandığı II. Meşrutiyet Dönemi, genç Cumhuriyete de tecrübe ve birikim oluşturmuş; demokrasi ve çok partili hayat bakımından Türk siyasal tarihine önemli bir katkı

sağlamıştır. Genç Cumhuriyet, ilk yıllarında bu deneyimi kullanarak çok partili hayat girişimlerinde bulunsa da başarılı olamamış ve zamanla yönetim parti-devlet özdeşliğine kaymıştır.

Devamla; parti-devlet özdeşliği devam ederken tek parti iktidarını çok partili demokratik düzene iten sebepleri iç ve dış etkenler olarak ikiye ayırarak ele aldığımız ikinci bölümde, bu etkenlerin tek parti iktidarının yönetim anlayışını demokrasi lehine nasıl dönüştürdüğünü inceledik.

Üçüncü bölümde ise Mecliste milletvekillerinin "demokrasi" kavramına dair ifadelerine yer vererek; bu ifadeler ışığında ülkede mevcut demokrasi anlayışını ortaya koymaya çalıştık. Mecliste, genellikle hükümet programları ve akabinde ki güvenoyu görüşmelerinde ve Seçim Kanunu, Matbuat Kanunu, Sıkıyönetimin kaldırılmasına dair yapılan Meclis toplantılarında rastladığımız demokrasi tartışmaları; 1946, 1947, 1948 yıllarında şiddetli cereyan ederken; 1949 ve 1950 yıllarında, antidemokratik kanunlarının çoğunda düzenleme yapılarak demokrasi talebine sebep olacak olumsuzlukların iktidar partisince ortadan kaldırılmasıyla şiddetini azaltmıştır. Ülkede demokratik yönetimin sağlanması, demokrasinin inkişafı adına muhalefetin talep edebileceği çok az düzenleme kalmıştır.

Demokrasinin Türkiye'deki seyrini, 1946-1950 yılları arasındaki Meclis tartışmaları ekseninde araştırıp incelediğimiz çalışmamızda; öncelikle ve ağırlıklı olarak meclis tutanaklarından yararlanılmıştır. Bu dönemi inceleyen kitap, makale, tez ve üniversite yayınları da çalışmanın diğer araçlarını oluşturmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DEMOKRASİ KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

“Halkın kendi kendini yönetmesi olarak tanımlanan demokrasi kavramı”, Antik Yunan kökenli olup; “demos”=halk kelimesi ile “kratos”= otorite kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Demos¹, “belirli bir poliste (kentte) yaşayan vatandaşlar anlamının yanı sıra; sıradan insanlar, alt tabaka ya da alt tabakadaki din adamlarına karşılık olarak kullanılırken; Kratos², güç ve egemenlik anlamını taşıdığı gibi iktidar anlamında da kullanılmıştır.

Sözlük anlamlarının dışında günümüze kadar üzerinde sayısız tanımlama yapılan demokrasi, en genel tanımıyla “halkın, halk tarafından, halk için yönetimidir”³

Demokrasiyi “halkın, halk için ve halk tarafından yönetilmesidir” biçiminde ifade eden Abraham Lincoln, ideal demokrasiye olan inancını belirtirken; J.J.Rousseau demokrasinin bir ütopya olduğunu, ideal şeklinin hiçbir zaman var olmadığını ve olamayacağını iddia eder. Ona göre tabiatı itibariyle halk hiçbir zaman tam katılma iradesi gösteremez. Ancak halkın içinden çıkan liderlerce siyaset kurumları işletilir. Bu durumunda kaçınılmaz olarak yönetenler ve yönetilenler ayrımına yol açacağını ileri sürer.⁴

Spinoza ise demokrasiyi, “insanların kendi güçleri dahilinde olan her şey üzerinde toplu bir egemenlik hakkına sahip oldukları insanlar birliği”⁵ olarak tanımlar.

Robespierre ise “demokrasi kendi eseri olan yasalarla yönetilen halkın bütün yapabileceğini kendisinin yaptığı kendisinin yapmadığını da temsilcilerine yaptırdığı bir düzen” olarak tanımlar.⁶

---

¹ Hasan Demir, **Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi Bağlamında Demokrasi ve Demokrasi Karşıtı Görüşler: Giovanni Sartori ve Carl Schmitt**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.6

² Demir, a.g.e., s.6

³ Fahriye Üstüner, "Türkiye’de Demokrasi Tartışmalarının Düşünsel Arka Planı: 1945-1950", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 27, 2000, s.190

⁴ Hüseyin Gültekin, **Demokrasi ideası ve Amerikan Demokrasisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s.20

⁵ Demir, a.g.e., s.47

⁶ Demir, a.g.e., s.61

Görüldüğü üzere; üzerinde herkesin anlaştığı uzlaşmış bir demokrasi tanımı veya uygulamalarından bahsetmek neredeyse imkansızdır. Demokrasi kavramı tarih boyunca zamana ve mekana bağlı olarak değişime uğramıştır. Bu anlamda, bir kavram ve siyasal uygulama olarak yüzyıllardır filozofların ilgi alanı olan demokrasi kavramına dair en güzel tespit kanımızca Harold J.Laski'nin “demokrasinin hiçbir tarifi demokrasi kavramının ifade ettiği geniş tarihi kucaklayamaz”⁷ ifadesi olmuştur.

Demokrasi kavramına dair farklı tanımlamalar yapılması olmazsa olmaz ilkeleri olmadığı anlamına gelmez. Bir sistemin demokratik olup olmadığını belirleyebilecek, temel unsurları; ana çerçevesi vardır. Bu ilkeler olmadan demokratikleşmeden bahsedilemez. En temel haliyle bu ilkeleri:

1. Eşitlik
2. Özgürlük
3. Milli Egemenlik
4. Çoğulculuk (Çok Particilik)
5. Temel hak ve hürriyetlerin güvenliği olarak sıralayabiliriz.

Robert Dahl ise demokratik sürecin sahip olması gereken standartları şu şekilde sıralar:⁸

1. Etkin katılım
2. Oy kullanma eşitliği
3. Bilgi edinebilme
4. Gündemin kontrolü
5. Yetişkinlerin dahil olması.

Neden bu kriterler sorusunu ise Dahl, “Bunların hepsi (sayıları ne kadar düşük olursa olsun) üyelerin, topluluğun politikasını belirlemede politik açıdan eşit olması için gereklidir. Bir başka deyişle bu gerekliliklerden herhangi birisi yerine getirilmediğinde üyeler siyasal eşitliklerini yitirirler” şeklinde cevaplar.⁹

Demokrasiden bahsedilince öncelikle, Antik Yunan'da görülen doğrudan demokrasi uygulamaları akla gelir. Ancak demokrasi kavramının ilk kez karşımıza çıktığı eski Yunan'da demokrasi, çağımız algılanışı ile aynı olmamıştır. Yabancı, esir ve kadınlara yönetsel olarak söz hakkı tanınmayan bu idare biçiminde sadece yurttaşların demokratik hak ve hürriyetlerden

---

⁷ Demir, a.g.e., s.1

⁸ Robert A. Dahl, **Demokrasi Üzerine**, (Çev.Betül Kadioğlu) 2. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010, s.48

⁹ Dahl, a.g.e., s.47-49

faydalanmasına izin verilmiş; kölelere ise bu imkanlar tanınmamıştır. Karar alma sürecine belirli yaş üzerindeki erkek yurttaşlar katılabilmiş, bu toplantılardan çıkan sonuçlar belirli zümreler tarafından uygulanmıştır.

Ancak yine de demokrasi kavramına dair günümüzde kullanılan pek çok siyasi terim Eski Yunan düşünce sistemine aittir.

Bu manada demokrasi ve ilişkili fikirleri betimleyen birçok sözcük, kronolojisi itibari ile bu döneme aittir.¹⁰

1.1. Demokrasi Kavramının Tarihi

Demokrasinin ortaya çıktığı yer olarak kabul edilen Antik Yunan'da, demokrasi yalnızca bir siyasal yönetim türüdür.¹¹ Üstelik Platon ve Aristoteles'in üzerinde durduğu gibi "ideal olmaktan uzak, önemli sorunları ve dezavantajları olan bir yönetim biçimi"dir.

Yalnızca bir idare şekli olmasına karşın Antik Yunan'da demokrasi, vatandaşlığı kazanmışların doğrudan katılımına dayanmaktadır.¹² Antik Yunan'da yaşayanların birçoğu genel olarak fakir olduğundan; demokrasi, fakirlerin ya da alt sınıfların bağımsızlığı olarak adlandırılmıştır. Nitekim Aristoteles de "oligarşi ile demokrasi arasındaki ayrıma onların malvarlığından yola çıkarak varır. O'na göre oligarşi ile demokrasiyi birbirinden ayıran, servetin varlığı ya da yokluğudur".¹³ Bununla bağlantılı olarak Yunanca'da varlıklı ve köklü ailelere mensup azınlık, her konuda üstün oldukları savıyla "erdemli, varlıklı, asil ve ileri gelenler" biçiminde isimlendirilirken, bahsi geçen "elit" topluluğun dışında kalanlar genelde "sıradan insanlar", "yoksullar", "yığın" ve "en kötü" benzeri kelimelerle isimlendirilmiştir.¹⁴

Krallıktan tiranlık; aristokrasiden oligarşi; siyasal yönetim ya da çokluğun anayasal egemenliğinden ise demokrasi çıkar. Tiranlık tek yöneticinin çıkarı için tekin yönetimidir, oligarşi varlıklı adamların çıkarları için, demokrasi yoksulların çıkarı için. Üçünden hiçbiri bütün topluluğun yararını amaçlamaz.¹⁵

Demokrasi, Aristoteles'e göre "yoksul olanların çıkarlarını, yani yurttaşların sadece bir kısmını koruyan ve diğer sapkın kamu düzenleri gibi ortak yararı gözetmeyen bir kamu düzeni

---

¹⁰ Demir, a.g.e., s.6

¹¹ Üstüner, a.g.e., s.186

¹² Üstüner, a.g.e., s.186

¹³ Aristoteles, **Politika**, (Çev.Mete Tunçay), 6.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, s.82

¹⁴ Demir, a.g.e., s.7

¹⁵ Aristoteles, a.g.e., s.81

olmaktan uzak bir sistem”dir.¹⁶ Bu sistem aynı zamanda temsili değil doğrudan işleyen bir sistemdir. Meclise katılım her yurttaşa açıktır.¹⁷ Antik Yunandan Yeni Çağ'a kadar olan süreçte demokrasi kavramına yüklenen olumsuz anlam, ilk kez Spinoza ve Rousseau ile olumlu bir hal almaya başlar. Çağdaş dünyada "gelişmişlik düzeyi, modernlik göstergesi" niteliği kazanan demokrasi kavramı, bu dönüşümü büyük ölçüde Rousseau'ya borçludur. Çağdaş demokrasi modelini ilk olarak ortaya koyan düşünür Rousseau olmuştur.

1.1.1. Orta Çağ

Orta Çağ'da gözlemlenen bir takım gelişmeler çağdaş demokrasi anlayışına ulaşılması yolunda çok önemli etkilere sahip bir köprü görevi gömüştür. Bu çağın; yaşam, yönetim ve mali yapısı Rönesans ve Reform hareketlerinin getirdiği serbest düşünce ortamını doğurmuştur. Yönetimlere karşı halk kesimlerinin artan isyanı, demokrasi hareketlerinin toplumsal zeminini hazırlamıştır. Ekonominin gelişmesi ile zenginleşen orta tabakalar yönetimde hak iddia etmeye başlamış; "kararların alınmasına katılma hakkı verilmeyenler, bu kararlara uymak zorunda değildir” anlayışı öne çıkmıştır.

Toplumsal koşullar elverişli olduğunda tepki gösterme, tanınan ayrıcalıklara karşı bir isyan haline dönüşmüştür. Çağdaş demokrasinin temelleri de bu dönemde tartışılan fikirlerin içinde saklıdır.

Yurttaşın, “tanrı-kral-kilise” üçlüsünün kuluna dönüştüğü Orta Çağ'da; demokrasiyi geliştiren en önemli olay, Britanya Kralı'nın kendi elinde bulundurduğu yetkilerini halk ve din görevlileri namına kısıtlayan Magna Carta'nın (Büyük Sözleşme) ilan edilmesidir.

İngiliz Kral'ı ve İngiliz Beyleri arasında imzalanan bu belge ile İngiliz Kral'ı, şahsi sebeplerle Beylerinin mal ve mülklerine dokunamayacağına söz vermiştir. Magna Carta, İngiliz feodal toplumunun geleneksel olarak sahip oldukları hak ve özgürlükleri güvenceye bağlamıştır. Bu sınıfların en önemlisi ise baronlardır. Hakları korunan diğer toplumsal sınıf ise özgür köylüler olmuştur. Bildiride, hiçbir insanın yürürlükteki kanunlara başvurulmaksızın tutuklanamayacağı, hapsedilemeyeceği, mülkünün elinden alınamayacağı, sürülemeyeceği ve herhangi bir şekilde yok edilemeyeceği belirtilmiş; ayrıca geleneksel uyruk hakları da anımsatılıp açıkça tanınmıştır. Kiliseye tanınan ve tam özerk olmasını sağlayan temel ayrıcalıklar yinelenmiştir. Bu bildiri, kişi hak ve hürriyetleri ile adalet anlayışının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır”.¹⁸

¹⁶ Demir, a.g.e., s.8

¹⁷ Demir, a.g.e., s.7

¹⁸ Umut Bekcan, **Demokrasi Kuramları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s.9

1.1.2. Yeni Çağ

Avrupa'da esen yenilik rüzgarları ile Yeni Çağ'da mutlak monarşi fikri gün geçtikçe zayıflarken, demokrasinin esasını meydana getiren görüşler halk arasında yeşermeye, halkın gelişmesinin öncüsü ve yönlendireni konumundaki aydınlar tarafından dile getirilmeye başlamıştır. Bilhassa Reform hareketleri neticesinde doğan “Protestanlık Mezhebi” ve bu görüşü benimseyen halk, kapitalist ve iktisadi ilerleme gelişme olanağı yakalamış ve varlığı demokratik bir devlet için şart olan “kentli sınıf”ını doğurmuştur. Protestanlığın bilhassa kişisel mesuliyetler hususundaki özendirici rolü, kentli sınıf ile monarşinin çatışmasına meydan vermiş, demokrasinin korunması ve tutucu tabakalarda kabul edilmesine yol açmıştır.¹⁹

Bunların dışında demokrasi kavramının gelişimi açısından Orta Çağ ve Yeni Çağ'da bazı kayda değer hadiseler meydana gelmişse de bu hadiseler evrensel bir değer kazanamamıştır.

Bu olayların ilki, Kral'ın; Meclisin fikrini almadan savaş ilan etmesi ve bu savaşın mali yükünü karşılamak için vergileri artırması sonucunda Meclisin 1628 yılında açıkladığı “Haklar Bildirgesi” olmuştur. Bu bildirme ile Kral'ın hakları sınırlandırılmış; bunun üzerine de Kral Meclisi feshetmiştir.

İkinci olay ise 1689'da İngiliz Meclisi tarafından yayınlanan ve hakimiyetin bundan böyle yasama organında olduğunu ilan eden Haklar Yasası'dır. Yasada, “Meclisin düzenli toplanacağı, seçimlerinin özgür yapılacağı, tam bir söz özgürlüğüne sahip olacağı, kabul edilen yasaların Kral dahil herkesi bağlayacağı ve izinsiz vergi toplanamayacağı” belirtilmiştir.²⁰

Sonraları tarihte İngiliz Devrimi olarak adlandırılacak siyasi olaylar 1688 yılında İngiltere'de meydana gelmiş, Fransız Devrimine giden yolda “Aydınlanma Çağı” olarak adlandırılmıştır. Bu çağda monarşi, otokrazi ve kilisenin tahakkümü yerini milliyetçilik, demokrasi ve liberalizmin tesiri ile günümüz dünyasına bırakmıştır.²¹

1.1.3. Aydınlanma Çağı

17. ve 18. yüzyıllarda Batının fikir hayatına yön vermiş büyük düşünürlere değinildiğinde şüphesiz ki ilk olarak Thomas Hobbes ve John Locke akla gelir.

---

¹⁹ Bekcan, a.g.e., s.9

²⁰ Bekcan, a.g.e., s.10

²¹ Demir, a.g.e., s.43

Ortaçağ Avrupa'sında hakimiyet süren "Hıristiyan Birliği'nin" yeniçağ ile dağılmaya başlaması ülke yönetimleri ile yeni fikirlerin doğmasına sebep olmuştur. Bu yeni fikirlerin arasından siyasi güç fikri pek çok filozof tarafından tercih edilmiştir. Bu filozoflardan Hobbes, demokrasiden "Zira bu kelime [Demokrasi] hiçbir hükümetin, eş deyişle devletin, olmadığı anlamına gelmektedir"²² diye bahseder.

Çağdaş Locke ise, "mutlakiyetçiliği" sert bir şekilde reddetmiş ve erkler ayrımını hararetli savunmuş bir düşünürdür. Yaşamı boyunca ılımlı bir siyasi tavır takınmış ve anayasal yönetiminden yana olmuştur. Locke; hoşgörüyü, temsil sistemine, parlamentoya ve demokrasiye olan güvenini her zaman yinelemiştir. Temsili hükümete ve hoşgörüyü atfettiği değerle Amerikan Bağımsızlığı üzerinde büyük ölçüde tesiri olduğu söylenmektedir. Genel görüşe göre tüm bu özellikleri "klâsik liberalizmin babası"²³ olarak anılmasını sağlamıştır.

Politik alandaki fikirleri bakımından da Locke, önemli bir düşünürdür. Siyasi fikir geçmişinin ileri gelen kilometre taşlarından birisi olma özelliğini, birey hürriyetine atfettiği değer sayesinde kazanmıştır. Locke, bu hürriyetleri engelleyen her türlü girişimin meşruluğunu tartışmaktan geri durmamıştır.

Demokrasi kavramının tarihsel dönüm noktası "1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 1789 Fransız Devrimi" olmuştur. Bildiri ve devrimin getirdiği; özgürlük, eşitlik düşüncesi ve insan hakları anlayışı demokrasi kavramının ilerlemesinde önemli rol oynamıştır.

Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, vergi yükünü hafifletmek isteyen İngiltere'nin; Yedi Yıl Savaşları'nın giderlerini kolonileriyle paylaşmak istemesi üzerine ortaya çıkmıştır. Yeni vergiler on üç koloniyi huzursuz etmiş ve direnişin ateşini fitillemiştir. 1774'te başlayan direniş, Fransa'nın da desteği ile 1776 yılında Amerika'nın bağımsızlığını ilan etmesi ile neticelenmiştir. George Washington önderliğindeki kolonilere karşı duramayacağını anlayan İngiltere, 1782 yılında Amerika'nın bağımsızlık talebini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Thomas Jefferson'un denetiminde hazırlanan belge 4 Temmuz 1776'da kabul edilmiştir. Demokrasi bakımından evrensel öneme sahip Bildiride, tüm insanların dünyaya hür olarak geldiği ve yaşadığı; devletin ancak bu hürriyetleri himaye etmek ve herkesin eşit ölçüde faydalanmasına imkan vermek için var olduğu, bu hürriyetlere müdahale eden devletin kendi varlık sebebine aykırı hareket etmiş olacağı; böyle bir devlete karşı da başkaldırının bir hak olduğu gibi bir zorunluluk da olduğu vurgulanmış, ayrıca İngiltere idaresinin, Amerikalıların hürriyetlerini çiğneyerek onları

²² Celal Yeşilçayır, "Thomas Hobbes'un Geleneksel Siyaset Felsefesine Karşı Çıkışı", **Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi**, 2, 2014, s.70

²³ Hüseyin Arslan, "John Locke'un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 17, 2013, s.183

kendisine bağlayan esas sözleşmeyi bozduğu ve bu suretle serbest kalan Amerikan halkının yeni bir idare kurmaya karar verdiği ifade edilmiştir.²⁴

Fransa'nın "Yedi Yıl Savaşları"nın rövanşını almak istemesiyle Amerikan Bağımsızlık direnişine destek vermesi mali külfet altına girmesine sebep olmuş; bu durumun doğurduğu ekonomik sıkıntı ise 1789 Fransız İhtilali'nin en önemli sebeplerinden olmuştur. Dönemin filozofları da düşünceleri ve eserleriyle İhtilal'in gerçekleşmesinde etkin rol oynamışlardır.

Bu aydınlar içinde kuşkusuz Fransız Devrimi'nin en önemli figürlerinden biri Robespierre²⁵ olmuştur. Katıksız bir demokrasi savunucusu olan Robespierre, tüm deyişlerinde demokrasiyi savunmuş fikirlerinde genel idare ve oydan taraf olmuştur.

Devrin diğer önemli filozofları; Montesquie, Voltaire, Diderot ve Jean Jaques Rousseau da rejim eleştirileriyle devrime yön vermiştir. "İran Mektupları" adlı eserinde Monteskiyö, "bir İranlının dilinden Fransa'daki devlet sistemini, ülke idaresini, toplumsal vaziyeti tenkit ederek; yönetimin tatbikini ve soyluların yaşayışlarını halka göstermeye çalışmıştır".²⁶ Diğer ünlü eseri "Kanunların Ruhu Üzerine"de, "devlet yönetimlerini inceleyerek, en iyi yönetimin, yasaları koyan kuvvetle, yürütme kuvvetlerinin birbirlerinden ayrıldıkları rejimler olduğu fikrine ulaşmıştır".²⁷

Felsefe, tarih, edebiyat, sosyoloji, din konularında eserler yazan Voltaire²⁸, eserlerinde hürriyet ve vicdan özgürlüğü üzerinde durarak, çoğunlukla kilise ve papazları tenkit etmiştir.

Fransızları kültür vasıtasıyla canlandırmaya çalışan Diderot²⁹, "devlet rejimini eleştirerek; değişmesi gerektiğini ifade etmiştir".

Düşünceleriyle Fransız halkını en çok etkileyen düşünür ise Jean Jaques Rousseau olmuştur. Eseri "Toplumsal Sözleşme"³⁰ bireyin dünyaya özgür olarak geldiğini ancak tüm alanlarda zincire bağlanmış olduğunu; hakları çiğnenen bireyin bu haklarını geri kazanmak için devrimin yasal bir yöntem olduğunu, tahakküm hakkının yalnızca ulusa ait olması gerektiğini" ifade etmiştir. Rousseau'nun toprağın feodal soylulardan alınıp topraksız yurttaşlara verilmesinden yana oluşu da O'nun görüşlerine ilgi duyulmasını ve kitlelerin devrime doğru gitmesinde rol oynamış;

---

²⁴ Bekcan, a.g.e., s.11

²⁵ Demir, a.g.e., s.59

²⁶ Bekcan, a.g.e., s.11

²⁷ Bekcan, a.g.e., s.12

²⁸ Bekcan, a.g.e., s.12

²⁹ Bekcan, a.g.e., s.12

³⁰ Bekcan, a.g.e., s.12

düşüncelerini onun gibi hararetle savunan ve halka mal etmeye çalışan Marat, Robespierre, Saint-Just gibi ateşli devrimcilerin de yetişmesini sağlamıştır.³¹

Nihayet; ekonomik sıkıntılardan ve vergilerin baskısından daralan halk, 14 Temmuz 1789'da isyan ederek despotluk figürü olan "Bastille Cezaevini" yerle bir etmiş devamında meydana getirilen Kurucu Meclis, Amerika'daki gibi "İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi" ni ilan etmiştir. Beyanname; hürriyet, kanunlar karşısında eşitlik, kamu görevlerinde bulunabilme hakkı, ifade ve basın serbestliği, şahsi mülkiyetlerin dokunulmazlığı ve sosyal alanda vergilerin, adaletli taksimi gibi belli başlı hak ve hürriyetleri içermektedir. Bildirgenin ardından Kurucu Meclis, milli hakimiyet prensibi ile bir anayasa kaleme alarak hükümdarın otoritesini kısıtlamış ve siyasi yönetimi, vatandaşların seçimi sonucu oluşacak bir Meclis ile hükümdar arasında bölüştürmüştür. Anayasa yürürlüğe konduktan sonra ise Kurucu Meclis görevine son vermiştir.

1789 Fransız Devrimi ile ulusların yönetsel yapısında değişim baş göstermiş; Kralların mutlak yönetim anlayışlarına karşı yurttaşların insan olmak hasebiyle sahip olduğu temel hak ve özgürlükler sınırlayıcı etkenler olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal iktidar anlayışı, Kralın yetkesiyle şahsın "insanca yaşama ilkesi" arasında kurulan bir dengeye dayandırılmak istenmiştir. 18 Ağustos 1789'da yayınlanan ve Avrupa'da daha önce hiç anılmamış bir şey olan "İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi" de bu durumu alenen ortaya koymuştur.

1800'lü yıllardan 1945'lerin sonuna kadar olan süreçte, imparatorluklar dağılıp milli devletler ortaya çıkarken öbür yandan fikirler gelişmiş ve ideoloji tartışmaları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, demokrasi mücadelesi de bir insan hakları mücadelesi halini almıştır. İnsan hakları kavramı en yalın ve temel tanımıyla insanın sadece insan olarak doğmuş olmasından dolayı sahip olduğu hakları ifade etmektedir. Yaşanılan iki Dünya Savaşının ardından insan hakları ve buna bağlı olarak demokrasi kavramında en önemli gelişme Birleşmiş Milletler genel kurulunun kabul ettiği "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi" ile ortaya çıkmıştır. Bildiri ile insan hakları alanında tüm halklar ve uluslar için geçerli evrensel ilkeler getirilmiş, bireysel haklar yanında; örgütsel, ekonomik ve kültürel haklar da kabul edilmiştir. Bildirinin hukuksal açıdan bağlayıcılığı yoksa da, ahlaki açıdan bütün milletler için bağlayıcı ve yol gösterici niteliktedir. Bildiri, insan haklarıyla alakalı gerçekleştirilen bütün çalışmalara ve daha sonraki anayasalara ilham vermiştir.

Doğuşundan günümüze kadar çeşitli gelişim seyri izleyen demokrasi, yaşam biçimi ve bir fikirden öte çağımız dünyasının başat doktrini olmuştur. Demokrasi, insanı ve özgürlüklerini savunduğu ve "eşitliği sağlayan bir politik rejim" olduğu için değer taşır. Göreli olarak hem adaletsizliğe daha az rastlanan hem de adaletsizliğe uğrayan veya çıkarları zarar görenlerin seslerini çıkartma veya haklarını arama olanağına sahip oldukları bir siyasi sistemi tanımladığı gibi değişik

---

³¹ Bekcan, a.g.e., s.12

yaşam üsluplarının meşruluğuna saygı gösteren, farklı bakış açılarına sahip insanların birlikte sulh ile yaşamalarına olanak sağlayan bir idare biçimini anlatır. Çatışma olsa dahi demokrasi, çatışan yanların kendilerini ifade etme olanağının olduğu, menfaat çatışmalarının olağan karşılanarak; çözümleri için hakkaniyetli metotların uygulandığı bir idare sanatıdır.

Ayrıca demokrasi, liberalizmin siyasi yönünün nasıl olması gerektiğini gösteren ve bunu ortaya çıkaran bir yöntem biçimi de olmuştur. Liberalizm, demokrasinin uygulama temeli ve ortaya çıkma kaynağıdır.

Sartori, liberalizmin çok basit bir tanımı olarak onu kişisel serbestinin, hukuki savunmanın ve anayasacı devletin kuramı ve uygulayıcısı olarak değerlendiren demokrasi ile liberalizm arasındaki bağın çok eskiye dayalı olduğunu; demokrasi kavramının liberalizmden eski olması söz konusu olduğu gibi çağımız demokrasi anlayışının da liberalizmin bir sonucu olduğuna işaret eder.

Liberal demokrasi, günümüzün özgürlüklerini şekillendiren baskın demokrasi anlayışıdır. Liberalizmin yönetim anlayışı ferde, mali ve siyasal anlamda olabildiğince serbestliği vermek üzere biçimlenir. Orta Çağ'da başlatılan süreç ve yıkılan feodal düzen ile burjuvazi kuvvetli bir şekilde ilişkilendirilir. Ekonomik gücü ve alım satımı tekelinde bulunduran burjuvazinin, otoriter yönetim yapılanmasına karşı kalkıştığı mücadelede serbesti bir davranış takınması, “serbest piyasa ekonomisi” ve “rekabetin” Batılı manada bugünkü şekline kavuşması ile neticelenmiştir. Bu fikir, “kapitalist” rejim ve “demokrasi” arasındaki ilişkiyi kuvvetlendiren bir fikirdir.

Robert Dahl ünlü eseri “demokrasi üzerine” de tarihsel açıdan demokratik inançların ve demokratik kültürün gelişmesini piyasa ekonomisi ile ilişkilendirir. Demokratik kurumlar için sosyalist ya da devletçi ekonomilerdense kapitalist piyasa ekonomisinin daha elverişli olduğunu belirtir. O'na göre “demokrasi” ve “piyasa kapitalizmi” arasındaki kuvvetli bağın temelinde bir çelişki yatar: Kapitalist piyasa ekonomisi, çeşitli vatandaşların ulaşabildiği siyasal kaynaklarda kaçınılmaz olarak eşitsizliğe sebep olur. Dolayısıyla “kapitalist piyasa ekonomisi” siyasal eşitliğe büyük ölçüde zarar verir. İktisadi bakımdan eşit olmayan vatandaşların siyasal bakımdan eşit olmaları muhtemel değildir. Filhakika “kapitalist piyasa ekonomisinin” olduğu bir yapıda tam siyasal eşitliğe ulaşmak olanak dahilinde değildir.

Dolayısıyla “demokrasi” ve “kapitalist piyasa ekonomisi” arasında devamlı bir çatışma vardır. Ancak yine de bir kapitalist piyasa ekonomisinin oluşturduğu toplumun ve tipik olarak ortaya çıkardığı ekonomik büyümenin, demokratik siyasi kurumları geliştirmek ve sürdürmek için çok elverişli koşullar olduklarını da göz ardı edemeyiz.

1.2. Demokrasinin Uygulanması

Uygulanması açısından demokrasiyi üç ana gruba ayırmamız mümkündür.

1.2.1. Doğrudan Demokrasi

Halkın herhangi bir aracıya gereksinimi olmadan bizzat hakimiyet hakkını kullanarak siyasi kararlar alabildiği demokrasi biçimidir.³² Doğrudan demokraside, devlet adına ihtiyaç duyulan tüm kararlar, halk tarafından aracı ve temsilci olmadan bizzat alınır.³³ Doğrudan demokrasiye ilk olarak Eski Yunan sitelerinde rastlanır.³⁴ Yunan demokrasi tecrübesinde bile site yönetimiyle ilgili kararları alabilmek için her zaman tam çoğunluk sağlamak mümkün olmadığından Agora denilen meydana toplanan insanların sayısının en az 6000 kişi olması koşulu getirilmiştir.³⁵

Çağdaş toplumda devletlerin milyonlarca nüfusa sahip olması ve yurttaşların devamlı çalışmak mecburiyetinde bulunması; gereksinimlerin karmaşık ve türlü olması göz önüne alındığında bu modelin pratikte tatbik olanağı görünmemektedir.

1.2.2. Yarı Doğrudan Demokrasi

Hakimiyetin yurttaş ile temsilcileri arasında paylaştırılarak kullanıldığı demokrasi biçimidir. Bu sistemde hakimiyetin tasarruf yetkisi, yurttaşın belirlediği temsilcilere verilmiştir. Bazı hallerde seçmenler, “referandum” gibi yöntemlerle hakimiyetin kullanılmasına direkt katılırlar. Bu açıdan yarı doğrudan demokrasi özünde bir tür “temsili demokrasidir.”

1.2.3. Temsili Demokrasi

Ulusa ait olan hakimiyetin, milletin düzenli olarak seçtiği temsilciler aracılığıyla kullanıldığı demokrasi türüdür. Temsili demokraside seçim temel araçtır.³⁶ “Dilekçe hakkı” gibi yöntemlerle yurttaşın yönetime katılımı desteklenmiştir. Milli egemenlik teorisine dayanan temsili demokrasilerde, temsilci tüm milleti temsil eder. Temsili demokrasilerin vazgeçilmez lokomotifleri ise siyasi partilerdir. Siyasal partiler olmaz ise yurttaşların kendilerini dilediğince ortaya koyacak ve siyasal otorite üzerine baskı kurabilecekleri bir sistemde bulunmaz.

---

³² Murat Aktaş, "Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış", **Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1, 2015, s.92

³³ Bekcan, a.g.e., s.14

³⁴ Bekcan, a.g.e., s.14

³⁵ Gültekin, a.g.e., s.30

³⁶ Aktaş, a.g.e., s.93

Demokrasi ideali günümüzde temsili bir model içerisinde uygulanabilirlik kazandığından bu durum siyasal partileri ve dolayısıyla çok partili yaşamı, demokrasinin ayrılmaz ve başat faktörü konumuna getirmiştir. Örgütlenmiş bir muhalefetin varlığı demokratik yönetimi demokratik olmayan yönetimlerden ayıran en önemli unsurdur. Seçim serbestliğinin sahici bir mana ifade etmesi, seçmenlerin türlü seçenekler arasında özgürce seçim yapabilmelerine bağlıdır. Modern demokratik devlette bu seçenekler siyasi partilerce meydana getirilir. Çağdaş demokrasi, “partiler demokrasisi”dir.”³⁷

---

³⁷ Bekcan, a.g.e., s.18

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK SİYASAL HAYATININ DEMOKRASİ VE ÇOK PARTİLİ HAYAT PRATIĞI ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye’de modern demokrasinin yerleşmesinde Osmanlı devletinden kalan mirasın etkisi yadsınmaz. 1876’dan bu yana yaşanan parlamenter seçim tecrübeleri ve çok partili siyasal hayat mirası, Cumhuriyet Türkiye’sinin çok partili hayat denemesinde önemli bir kilometre taşı olmuştur.

1800’lü yılların sonlarıyla birlikte; Avrupa’nın her konudaki gelişmişliği ve Rusya’nın tarih sahnesine çıkması güç dengesinde Osmanlı’yı olumsuz yönde etkilemiştir. İmparatorluğu eski gücüne dönmek için çare ve yollar aramaya zorlayan şartlar, reformların ilham kaynağı olarak İmparatorluğun yönünü Batıya çevirmiştir. İmparatorluktaki yenilikler ilk olarak 18. Yüzyılda orduda olur. Orduda başlayan reformlar kök salmaya başlayınca diğer alanlardaki yenilikleri hızlıca sonuçlandırmak ve yapılan yenilikleri desteklemek için harekete geçilir. II.Mahmut hali hazırda bulunan kurumların yanına Avrupai tarzda hukuksal, yönetsel ve askeri olmak üzere; üç adet yeni meclis kurar. Yapılan bu reformlarla birlikte yenilik fikri bir yandan askeriyenin dışına yayılırken; diğer yandan Avrupa Devletleri'nin Hristiyan tebaaya eşitlik ve teminat verilmesi yönündeki baskıları yönetsel alanda yapılacak reformların da zeminini hazırlar.

2.1. Siyasal İktidarın Sınırlandırılması

2.1.1. 1808 Sened-i İttifak

Sened-i İttifak Padişah II. Mahmut ile ayanlar (İmparatorluğun tanınmış beyleri) arasında imzalanan ve Osmanlı tarihinde Padişahın mutlak otoritesini sınırlayan ilk belgedir. Bu belgeyle ayanlar II. Mahmut’a itaat edip emirlerini yerine getirme sözü verirken; Padişah ve devlet yöneticileri de ayanların bazı haklarını garanti altına alarak, haksızlık yapılması durumunda ayanların karşı koyma hakkını tanımıştır.

Reform hareketlerinin başladığı ve devam ettirilmesine çalışıldığı dönemde İmparatorluk, siyasi gelişmelerin etkisiyle sarsılmaktadır. Anadolu’dakilerin yanında, özellikle Rumeli’de güçlü ve başına buyruk ayanların türemiş olması merkezi otoriteyi iyice zayıflatır. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, merkezî otoriteyi taşrada hâkim kılmak için Rumeli ve Anadolu âyanlarını İstanbul’a davet eder. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa başkanlığında bir tarafta âyanlar, diğer tarafta devletin

ileri gelenleri arasında 29 Eylül 1808'de Kağıthane'de "meşveret-i amme" denilen büyük bir toplantı yapılır.³⁸ Toplantıda alınan kararlar "Sened-i İttifak" adı verilen bir belge ile yürürlüğe konar. Bir giriş, yedi şart ve bir zeylden oluşan belgenin giriş bölümünde, Osmanlı devlet düzeninin bozulduğu, devlet otoritesinin sarsıldığı ve bu durumun taraflarca gözlemlenmesi üzerine, devletin kuvvetlenmesi (Devlet-i Aliyenin kuvvet-i kamilesi esbâbını istihsal) maksadıyla toplantılar yapıldığı ve sonunda bu ittifakın akdolduğu bildirilmektedir.³⁹

Sened-i İttifak'ın 7 şartı kısaca şöyledir⁴⁰:

1. Padişah devletin temelidir. Emirleri her yerde tatbik edilecek. Ayanlar padişaha sadakatte kusur etmeyecek,
2. Toplanan askerler devlet askeri olarak kaydolunacak,
3. Senedi imzalayanlar gerek hazinenin gerekse devlet gelirlerinin korunmasına riayet edeceklerdir,
4. Senedi imzalayanlar sadrazamdan gelen her emri Padişah'tan gelen bir emir olarak kabul edecekler; ona karşı gelmeyecekler. Ancak sadrazam da "hilaf-ı kanun" işlere girişirse; senedi imzalayanlar bundan davacı olup "bilittifak men'ine" çalışacaklar,
5. Sened-i İttifak şartlarına aykırı bir hareketi kanıtlanmadıkça, âyanlardan birisine devlet veya devletin taşradaki görevlilerinden "taarruz" vukua gelir ise taarruzu def etmek için tüm ayanlar birleşecektir,
6. İstanbul'da yeniçeri vesaire ocaklarda isyan çıktığı takdirde ayanlar da gelip isyanların bastırılmasına yardımcı olacaktır,
7. Hanedanlar, idareleri altında bulunan kazalarda "fukara ve reayanın" vergilendirilmesinde "hadd-i itidale riayet" hususuna dikkat edeceklerdir.

Osmanlı tarihinde ilk kez bu belgeyle padişahın ve merkezi yönetimin mutlak otoritesine sınırlamalar getirilmiştir. Bu açıdan siyasi tarihimizde ilk anayasal belge olarak genellikle Sened-i İttifak kabul edilir ve anayasacılık hareketlerinin başlangıç noktası olarak Sened-i İttifak işaret edilir. Ancak ayanların istek ve baskıları sonucu değil; büyük ölçüde Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın çabaları ve yönlendirmesiyle ortaya çıkan belgenin, Türkiye'de demokrasi ve anayasacılık hareketlerinde önemli bir dönüm noktası olduğu söylenemez. II. Mahmut belgeyi, o günkü şartların mecbur kılması sonucu geçici olarak kabul etmiş; sonrasında Alemdar Mustafa Paşa'nın yeniçeriler tarafından ortadan kaldırılmasına göz yumduğu gibi eski gücüne kavuşur kavuşmaz Sened-i İttifak ve ayanları ortadan kaldırıp merkezi otoriteyi yeniden tanzim etmeyi hedeflemiştir. Ayrıca Sened-i

³⁸ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s.4

³⁹ Gözler, a.g.e., s.5

⁴⁰ Gözler, a.g.e., s.5-6

İttifak, Osmanlı döneminin daha sonraki anayasal hareketlerinde; Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanuni Esasi ve Meşrutiyet'in ortaya çıkmasında bir fikir olarak kullanılmamıştır.

Her ne kadar belgeyi, "devlet iktidarını sınırlandırmayı amaçlayan bir girişim" olarak İngiliz Magna Carta'sına benzetenler olsa da Sened-i İttifak, Magna Carta'dan sonuçları ve daha sonraki olaylar üzerindeki etkisi açısından ayrılır. Magna Carta, İngiltere'de demokrasinin gelişmesinde tarihi bir kilometre taşıdır ve daha sonra yaşanan siyasi gelişmeler üzerinde etkili olmuştur. Sened-i İttifak ise Padişah II. Mahmut'un eski gücüne kavuşmasıyla rafa kaldırılmıştır.

2.1.2. 1839 Tanzimat Fermanı

Osmanlı tarihinin gelişim çizgisinde kurumları, değerleri ve fikirleri bakımından yakın tarihimizi en çok etkileyen dönem Tanzimat'tır. Mustafa Reşit Paşa önderliğinde 1839 yılında başlayan Tanzimat dönemi, 1876 yılında anayasal düzene geçişle noktalanmıştır. Batılılaşmanın ilk somut adımı olan Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid'in rızasıyla; uzun zaman Londra ve Paris elçiliklerinde bulunan Reşit Paşa tarafından kaleme alınmış ve 1839 Kasım'ında Gülhane Parkında okunmuştur. Ferman ile bütün tebaaya eşit haklar tanınmış; mal ve can güvenliği konuları başta olmak üzere; vergi sisteminde, askeri ve adli konularda bazı düzenlemeler getirilmiştir. Ferman'a, Gülhane'de okunduğu için Gülhane-i Hatt-ı Hümayunu da denir. Hatt-ı Hümayun gerçekte dört temel reformu vaat etmektedir:⁴¹

1. Padişahın tebaasının can, namus ve malının güvenceye alınması,
2. İltizam sisteminin ikamesi olacak düzgün bir vergilendirme sistemi,
3. Zorunlu askerlik sistemi,
4. Din farkı gözetilmeksizin tüm tebaa için kanun önünde eşitlik.

Bu ferman ile amaçlanan İmparatorluğun o ana kadar bakir kalmış veya dokunulmasına izin verilmemiş kültürel ve siyasal noktalarına reformların yayılması ve iletilmesidir. Böylece, baskısal otoriteyle hüküm süren Monarşinin yetkileri bütün dünyada kabul gören hukuki ilke ve yasalar ile sınırlandırılmıştır.

2.1.3. 1856 Islahat Fermanı

Osmanlı Hükümeti'nin, Kırım Savaşı sonunda, 1856 yılında toplanan Paris Konferansına iştirak edebilmesinin şartı olarak Tanzimat Fermanı'nın ardından Islahat Fermanı ilan edilir. 1856'da ilan edilen Islahat Fermanında, Hatt-ı Hümayun'un Hristiyan ahaliye verdiği vaatler tekrarlanmıştır. Bireysel haklar ve yeni kurumların kurulması hususunda; yapılması tasarlanan

⁴¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 7.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.79-80

değişiklikleri içeren Ferman'ın yayınlanmasında da amaç yine İmparatorluğun çöküş döneminde devletin yıkılmaktan kurtarılmasıdır. Ferman amaç olarak bütün Osmanlı tebaası arasında eşitlik kavramını yerleştirmek hedefindedir. Ferman; inanç serbestliği, gayrimüslimlerin inançlarıyla alakalı hak ve görevlerin düzenlenmesi, Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında veya gayrimüslim tebaanın kendi aralarında meydana gelen uyuşmazlıkların çözümlenebileceği adalet sisteminin düzenlenmesi, gayrimüslim tebaanın askerlik durumu ile ilgili düzenlemeler, Osmanlı ekonomik yapısına ilişkin düzenlemeler, bayındırlık işlerinin düzenlenmesi gibi konuları içermektedir. Müslümanlar ve Gayrimüslimler; Ferman'ın getirdiği ilkeler ile hukukun birçok alanında eşit hale geldiler. Ferman ile Gayrimüslim tebaaya; temsil hakkı, ibadethaneyle ilgili bir dizi kolaylıklar, kendi okullarını açma, mali sorumluluklar, mülk dokunulmazlığı, kamu görevlerine bulunabilme hakkı tanınır. Islahat Fermanı, Tanzimat'ın noksanlarını tamamlayan; bir nevi kapsamını genişleten, devamı niteliğinde bir belgedir. Tanzimat'ın prensiplerini bir kez daha yinelemiş ve uygulanmasının devamını vurgulamıştır.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir siyasi görüş ortaya çıkmaya başlar. Bu yeni görüş, tek yurttaşlık sıfatı altında İmparatorluk toprakları üzerinde yaşayan herkese eşit hak ve vazifeler tanınmasıdır. Fermanlarla birlikte Osmanlı İmparatorluğunda oluşan bu yeni siyasi atmosferde, İmparatorlukta yaşayan Hristiyan azınlıklar, milliyetçi amaçlarla siyasi dernekler kurmaya başlar. Onları Müslüman dernekleri izler. Padişah'ın Hristiyan tebaaya eşit haklar tanınmasına karşı tepki olarak; 1859'da İstanbul'da kurulan Fedailer Cemiyeti bunların ilkidir.

Ardından Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulur. 1865 yılında kurulan ve meşruti yönetimi amaç edinen cemiyet, Osmanlılar arasında kurulan ilk büyük siyasi oluşumdur. Fransa ve İngiltere'de faaliyet gösteren bu oluşum yapılan reformlar hakkında bir kısım aydının beslediği şüpheleri ifade ediyordu. Onlara göre; yenilikler, farklı öğeleri bir araya getirmeyi hedeflemenin yanında laik bir özellik de taşıyordu. Yeni Osmanlılar, İmparatorluğun dini hükümlere gösterilmesi gereken özeni göstermediğini ve dini temeller dışında idare edilmeye çalışıldığını savunarak; reformların laik niteliğini eleştiriyordu. Grubun başındaki Namık Kemal'in, ünlü eseri "Hürriyet Kasidesindeki" "hürriyet" isteğinden kastı aslında Osmanlıyı İslam'ın temel ilkelerine uymadan yöneten padişahı eleştirmektedir.

2.1.4. I. ve II. Meşrutiyetin İlanı

Aydınların; yönetsel yenilik ve parlamentolu yönetim isteği, Sultan ve maiyetinin "Yeni Osmanlılık" siyasetini gerçekleştirme isteği ve diğer devletlerin baskısı henüz yeni Padişah olmuş II. Abdülhamid'in ilk Osmanlı Kanuni Esası'sini ilan etmesine neden olur. Böylece tarihte I. Meşrutiyet olarak adlandırılan ve 1908'e kadar sürecek devir başlar. Bu anayasa, özellikle 1830 Belçika Anayasası'nı esas alır ancak bazı maddeleri ya da boşlukları ile ondan daha müstebit bir

nitelik kazanır ve Padişah'a daha sonraları Meşrutiyet yönetiminin zararına olacak önemli birçok ayrıcalık getirir.⁴²

23 Aralık 1876 yılında ilan edilen Kanuni Esasi, yurttaşlara bir takım ferdi haklar tanıırken; Ayan ve Mebusan Meclisi olmak üzere iki Meclisten oluşan parlamento sistemini kuruyordu.

İlk Mebusan Meclisi 1877 Mart'ında toplanır. Ertesi sene 1878'de toplantıya çağrılan Meclis, hükümete sert eleştirilerde bulununca 1908'e kadar süresiz kapatılır ve yaşanan bu gelişmeyle birlikte 1877 ile 1908 yılları arasını kapsayan II. Abdülhamid'in istibdadı başlar. Abdülhamid kendi mutlak idaresini kurarak; özgürlükleri teker teker kaldırır ve 1877'den sonra Kanuni Esasi'yi yürürlükten alır. Abdülhamid'in bu siyasi hamleleri sonrası muhalefet önceleri memleketin çeşitli yerlerinde sonra ise yurtdışında gizli cemiyetler kurarak örgütlenmeye başlar. Zamanla Jön Türkler adıyla anılmaya başlayan bu grubun ilk hedefi, en büyük başarıları olan 1876 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koydurmağıdır.

I. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Kurulan Cemiyetler ve Siyasal Hayat

Ahmet Rıza Bey, Askeri Tıbbiye Mektebi'nde İbrahim Temo tarafından kurulan gizli oluşumu örnek alarak 1889 yılında Paris'te İttihat ve Terakki Cemiyetini kurar.⁴³ Cemiyetin amacı, II. Abdülhamid'in istibdat yönetimini yıkmak ve Osmanlı'yı içinde bulunduğu durumdan kurtarmaktır. Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için Meşrutiyet rejimini getirmeyi ve Abdülhamid'i devirmek için askeri müdahale veya ihtilali öngörürler. Diğer memleketlerde de buna benzer dernekler kurulur.⁴⁴

4 Şubat 1902 tarihinde başka ülkelerde dağınık halde bulunan tüm Jön Türkleri tek merkeze toplamak ve müşterek bir yol belirlemek için Paris'te gizli bir toplantı yapılır. Planlanan darbeye asker ve yabancı yardımının olup olmaması konusundaki fikir farklılıklarına şahsi çatışmalar da eklenince toplantı iki gruba ayrılır. Darbe ve dış müdahale yanlılarının başını Prens Sabahattin çeker. Bu grup ana teşkilattan ayrılarak Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini kurar. Toplantıda aykırı görüşleri savunan ve başında Ahmet Rıza Bey'in bulunduğu grup ise Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adını alır. Bu yeni cemiyet Jön Türklerin önde gelen örgütlenmesi olur.

1906'da Ahmet Rıza Bey'in cemiyeti, Selanik'te subay ve devlet memurlarından oluşan bir grubun kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleştikten sonra güçlenir. Jön Türkler hareketi bu

---

⁴² Zürcher, a.g.e., s.114

⁴³ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 1.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.100

⁴⁴ Karpat, a.g.e., s.100

birleşmeden sonra hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar tarafından desteklendiğinden gücünü hızla arttırır.

Hıristiyan tebaa, kurulacak meşrutî idare sayesinde ulusal bağımsızlıklarını kazanacakları umuduyla İttihat ve Terakkiyi destekler. Bu sırada Ahmet Rıza Bey ile Prens Sabahattin grupları geçici bir anlaşmaya varırlar. Böylece 1908 kalkışması öncesinde tüm Jön Türk grupları bir ideal etrafında toplanır: Abdülhamid'in istibdadına son vermek ve Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak.⁴⁵ Bu amaç 23 Temmuz 1908'de Balkan halkının da yardımıyla gerçekleştirilir. Böylece Abdülhamid'in Kanunî Esasi'si ikinci kez "iki meclisli parlamento sistemi ve bütün hürriyetleri" ile yurttaşların yoğun ilgi, heyecan ve sevinç gösterileri arasında tekrar yürürlüğe koyulur. Bu dönem siyasi tarihimizde "II. Meşrutiyet dönemi" adı ile yerini alır. II. Meşrutiyet ile birlikte Padişahlık müessesesi sembolik bir nitelik kazanır; İmparatorluğa parlamenter rejim ve çok partili hayat gelir.

II. Meşrutiyet, Osmanlı sonrasında kurulacak Cumhuriyet için ciddi bir deneyim ortamı olmuştur. Türkler; parlamenter rejimle, milliyetçilikle, çağın gerektirdiği fikir ve devlet yönetimi, basın ve kültürel hayatla bu dönemde tanışmışlardır. Bu dönemle Türkiye Cumhuriyeti ve demokrasi düşüncesinin yolu ve temeli hazırlanmış ve yönetici uygulayıcı kadrolar yetiştirilmiştir.

2.2. II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Kurulan Cemiyetler ve Siyasal Hayat

II. Meşrutiyetin ilanı sonrası yaşanan en önemli olay otuz yıldır ilk kez yapılan seçimler olur. İttihat ve Terakki, devrim öncesinde sadece Avrupa'daki taşra örgütlerinde güçlüyken, şimdi Asya ve Kuzey Afrika'ya da yayılmaya, güç kazanmaya çabalar. Cemiyet bilhassa Türklerden oluştuğu halde parlamentoda sandalye sayısı kazanabilmek için diğer uyruklarla da işbirliği yapar. Seçimlerde İttihat ve Terakki dışında aday olan tek oluşum Prens Sabahattin taraftarlarının Eylülde kurmuş oldukları Osmanlı Ahrar Fırkasıdır. II. Meşrutiyet döneminin ilk fırkalarından biri olan fırka, 1908 genel seçimleri öncesinde bir siyasî parti niteliğine en çok yaklaşan teşkilat olmuştur.

Seçimlerden sonra ortaya ilginç bir tablo çıkar. Padişahın yürütme yetkileri, siyasal bir parti olmayan sadece kültürel bir cemiyet olduğunu iddia eden İttihat ve Terakki üye ve yandaşlarından meydana gelen yasama organınca sıkı sıkıya denetlenir.⁴⁶ Cemiyetin gizli merkez komitesi tüm siyasal faaliyetleri denetler. Cemiyet, zamanla siyasete daha fazla müdahil olur. Üyelerinden Sait Paşa'yı Hükümetin başına getirir.⁴⁷ 12 Nisan 1909'da İslâm'ın ve şeriatın geri gelmesi adına Başkent'te patlak veren gerici dinci hareketi olan 31 Mart Vakası'nı atlattıktan sonra çoğunluğunu İttihatçıların oluşturduğu Meclis-i Mebusan; Meşrutiyet düzeninin pekişmesini sağlayan bir yasama

⁴⁵ Karpat, a.g.e., s.101

⁴⁶ Karpat, a.g.e., s.103

⁴⁷ Karpat, a.g.e., s.103

programına girişir. Anayasanın bazı maddeleri Ağustos 1909'da tam bir meşruti ve parlamenter rejim kurulacak ölçüde değiştirilir. Padişah, artık yalnızca Sadrazamı ve Şeyhülislamı atayabilecektir. Meclis, sadece Hükümetin güvenoyu alamamasıyla feshedilebilecek ve feshedilirse de üç ay içerisinde seçim yapılacaktır. Antlaşmaların imzalanması ve yasaların yapılması bundan böyle parlamentonun yetkisine geçmiştir.

Yapılan bu anayasa değişikliklerinin ardından; halk içtimaları, cemiyetler ve grevler hususunda merkezi otoritenin kuvvetlendirilmesini ve kişisel-toplumsal hürriyetleri kısıtlamayı hedefleyen bir takım kanunlar yürürlüğe koyulur.

Bu şartlarda sindirilmiş muhalefet, sonraki yıllarda yavaş yavaş yeniden ortaya çıkar. 1909-1911 yıllarında yeni partiler kurulur. Bu partilerin bazılarının kurucuları İttihat ve Terakkinin eski hısmılarıyla bazıları daha liberal ya da muhafazakar çizgiden yana olan İttihatçılardır. İlk grupta, 1909 sonlarına doğru kurulmuş olan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ile Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası; İkinci grupta ise 1910'da kurulan Ahali Fırkası ile 1911'de kurulan Hizb-i Cedid (Yeni Parti) vardır. Hizb-i Cedid, eski İttihatçı Miralay Sadık tarafından kurulmuştur. Miralay, İttihat ve Terakkinin aşırı milliyetçi ve laik eğilimli politikalarından hoşnut değildir.

Bu dönemde Osmanlı'da örgütlü sosyalist faaliyetler ilk defa ortaya çıkmaya başlar. İstanbul'da küçük bir aydın solcu çevresi vardır. Ve bunlar İttihat ve Terakkinin devrim sonrasında sendikaları ve grev eylemlerinin yasaklamasına itiraz eder. Grubun başında İştirak dergisini çıkaran Sosyalist Hüseyin Hilmi bulunur. Hilmi, Eylül 1910'da Osmanlı Sosyalist Fırkasını kurar. Fırka, sosyalist olmaktan çok liberal ve ilerici bir firkadır.

Kasım ayında tüm muhalif gruplar Hürriyet ve İtilaf Fırkası altında bir araya gelirler. Bu yeni parti İttihat ve Terakkiden nefret etmelerinden başka ortak bir yönü bulunmayan liberal ve muhafazakarlardan oluşur. 21 Kasım 1911'de kurulan fırka, II. Meşrutiyet döneminin önde gelen muhalif fırkasıdır. İttihat ve Terakkiye karşı olan tüm tabakalardan teşekkül olması sebebiyle homojen bir yapıya sahip olamamıştır. Fırkanın destekçileri, Meclis-i Mebusan içindeki muhalif fırkalardan Mutedil Hürriyetperverân ve Ahali Fırkaları olurken; İttihatçıların milliyetçi görüntüsüne karşı, Osmanlı birliğinden taraf olan Bulgar, Rum, Arnavut, Ermeni ve Arap mebuslarının önemli çoğunluğu da firkaya geçmiştir. İttihatçıların arka plana ittiği bazı ilmiye mensuplarından sosyalistlere kadar ortak noktaları İttihatçı karşıtlığı olan kişi ve gruplar tarafından Meclis dışından da destek görmüştür.

Hükümeti, sarayı ve bürokrasiyi denetleme hususunda; 1908'den beri, Meclise güvenen İttihat ve Terakki, yavaş yavaş bu gücünü kaybeder. Bu durum karşısında daha fazla sessiz kalmayan cemiyet; Meclisin feshini tezgahlamaya karar verir. 1912 İlkbaharında yapılan seçimler, İttihat ve Terakkinin seçim sonuçlarını etkilemek için tüm askeri ve siyasi zorbalık yöntemlerini

kullanmasından ötürü Türk tarihine “sopalı seçim”⁴⁸ adıyla geçer. Seçim sonucu oluşan yeni Meclis-i Mebusan, Cemiyetin itaatkar bir aleti olarak sadece bir avuç muhalif aday barındırır. Bu meclis şimdi meclis dışı girişimlere başlamış olan muhalefetin gözünde hiçbir meşruiyete sahip değildir. Haziran 1912’de Miralay Sadık ve arkadaşları, Hükümet’in istifasını isteyip; razı olmadığı takdirde Hükümet’e Halaskar Zabitan adındaki bir topluluk tarafından yapılacak silahlı müdahale tehdidinde bulunur.⁴⁹ 1912’de subayların kurduğu; baskıcı ve darbeci bir grup olan Halaskar Zabitan Grubu’nun baskısıyla geçici bir süre için iktidardan düşen Cemiyet ancak 1913’ün ilk ayında bir darbeyle Hükümeti devirerek yeniden iktidara sahip olur. I. Dünya Savaşı’na Almanlarla girip sonucunda mağlup olarak ayrılmasına kadar idareyi elinde tutar; savaşın sonunda ise kendi kendini dağıtır.

1908 devriminden hemen sonra İttihat ve Terakkinin amacı, Batı örneğine uygun bir parlamenter demokrasi rejimi kurmaktır. Bu anlamda 1910 yılına kadar Meclisin oldukça hür çalıştığı söylenebilir. Daha sonra azınlıkların, ulusal bağımsızlık emelleri ile İttihat ve Terakkinin ulusal siyasetinin bağdaşmasının imkansızlığından Meclis bu şartlar altında çalışmaya devam edemez. Ayrıca Osmanlının; yarı ilkel, iş bölümü ilerlememiş toplumsal yapısı ile Jön Türklerin tasarladığı liberal çok partili siyasi rejim imkansız bir hayaldir. Ancak Onların çok partili liberal demokrasi anlayışı daha sonraki kuşaklar için çok önemli bir basamak olur.

I. ve II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kurulan cemiyetler, siyasal hayatımızda partileşen demokrasi açısından önem arz eder. Yukarıda değindiklerimizden başka; II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kurulan cemiyetlerin dikkat çekenleri:

Fedakaran-ı Millet

Osmanlı Demokrat Fırkası

Ahali Fırkası

Osmanlı Sosyalist Fırkası

Heyet-i Müttefika-i Osmaniye

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

Dinde reform yanlısı Said Nursi’nin de üyesi olduğu cemiyet 1908 Meşrutiyet Devrimi’nden sonra Başkent’teki Kürt seçkinleri tarafından kurulur. Bu cemiyet siyasi amaçtan çok toplumsal amaç gütmüş ve Güneydoğudaki halktan kendini uzak tutmuştur.

---

⁴⁸ Zürcher, a.g.e., s. 51

⁴⁹ Zürcher, a.g.e., s.153

Türk Yurdu

Osmanlıyı bir Türk Devleti haline getirmek ve milliyetçi fikirleri yaymak amacıyla 1911 yılında kurulur.

Türk Ocakları

1912 yılında kurulmuş olup; 1930-31 yıllarında Halkevleri yerine geçmiştir. Yeni dönem milliyetçiliğini yaymak için özel bir cemiyet olarak aynı isimle 1949'da tekrar açılır.

2.3. Kurtuluş Mücadelesi Yıllarında Siyasal Hayat ve I. Meclis

Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ile Türkiye tarihinde yeni bir sayfa açılmış; memleket iki ayrı kutba bölünmüştür: Padişah ve hükümet İstanbul'da; Mustafa Kemal ve ulusal bağımsızlık için çevresinde toplananlar Anadolu'da.

Mondros mütarekesinden sonra İstanbul ve Anadolu'da büyük bir siyasal faaliyet başlar. Çoğu eski İttihat ve Terakki üyesinden oluşan mahalli gruplar Trakya ve Anadolu'da "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" adında milli bağımsızlığı sağlamak amacıyla vatansever örgütler kurarlar. Bu dönemin çoğunda yeniden depreşen "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" resmi siyasette etkin kuvvetse de İttihatçıların etkinlikleri yer altı direnişiyile sınırlı kalmaz. İttihat Terakki, kasım ayı başındaki son kurultayda kendini fesheder ve Teceddüt Fırkasını kurar.⁵⁰

Muhafiz İttihatçılardan Fethi Okyar idaresinde bir grup ise Osmanlı Hürriyetperver ve Avam Fırkasını kurar. Milliyetçi çoğunluk ise Felah-ı Vatan Grubu olarak Meclis-i Mebusan'da örgütlenir. Savaş sonrası dönemde bunlardan başka çok sayıda kısa ömürlü parti kurulur.

Mebusan Meclisi için 1919 Sonbaharında seçime gidilir. Bu seçimler Anadolu'da görünürde İstanbul Hükümeti'nin, gerçekte ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kontrolü altında gerçekleşir. Yeni Meclis, Ocak 1920'de, ilk toplantısını gerçekleştirdikten sonra, Erzurum ve Sivas'ta toplanan iki önemli kongrenin eseri olan "Misak-ı Milli"yi kabul eder. Bu karardan sonra İstanbul 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından işgal edilir. Bazı milliyetçi mebusları, aydın ve gazetecileri Malta'ya sürgüne gönderdikten sonra 11 Nisan 1920'de Padişah Mebusan Meclisini fesheder. Meclisin dağıtılmasıyla zaten sekteye uğramış olan siyasal faaliyet Teceddüt Fırkasının mayısta kapatılmasıyla daha da kısıtlanır.⁵¹

---

⁵⁰ Zürcher, a.g.e., s.201

⁵¹ Zürcher, a.g.e., s.202

Alınan bu kararlar Ankara'daki vatanseverleri yıldırılmaz ve Atatürk'ün 19 Mart 1920'de yayımladığı tebliğ ile "Büyük Millet Meclisi" 23 Nisan 1920'de toplanır. O zamanların zorlu şartlarında her türlü görüşten insanı bulundurması ve bu farklı görüşlerin çatışması sonucunda karar alınması özellikleriyle Türk siyasal hayatında demokrasi açısından önemli ve değerli bir eser olan Birinci Millet Meclisinin bir araya gelme amacı, düşmanların baskı ve yaptırımları altında bulunan hilafet ve saltanatı kurtarmak ve ülkenin bağımsızlığını sağlamaktır.

İşgalden Kurtuluş'a kadar olan süreçte, sıkı komünistlerden oluşmayan ancak İslâmi, emperyalizm aleyhtarı bir sol muhalefet ile sağ muhalefet diye tasnif edilebilecek iki çeşit muhalefet ortaya çıkar. Muhalefetin ortak paydası Batı aleyhtarlığıdır. Aleyhtarların ilk ciddi örgütü Mayıs 1920'de (Mustafa Kemal'in onayıyla) kurulan Yeşil Ordu'dur. Yeşil Ordu, gerçek bir ordu değil milliyetçi güçlerin maneviyatını düzeltmek ve Padişahın Hilafet Ordusu adı altında faaliyet gösteren propagandacılarının eylemlerine mukabelede bulunmak için düşünülmüş siyasal bir örgüttür. Örgüte Çerkez Ethem kendi Çerkez savaşçılarının başında katılınca örgüt dikkate alınır bir güç ve gizli bir tehdit haline alır. Mustafa Kemal Paşa örgütü Temmuz ayında dağıtır ama Meclisteki köktenciler aynı ay içerisinde Halk Zümresi adıyla yeniden örgütlenir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu duruma tepkisi, Halk Zümresi içerisinde güvendiği bazı kişilere, resmen tasdik edilmiş bir "komünist" partisini Türkiye Komünist Fırkası kurdurtmak olur.⁵² Parti, Paşa'ya yakın olan kişilerin sıkı kontrolü altındadır. Partiyi ne köktenciler tanırlar ne de 111. Enternasyonal. Çünkü 1920 İlkbaharında Bakü'de Mustafa Suphi'nin yönetiminde devrildiği, gerçek bir Komünist Partisi kurulmuştur. Mustafa Suphi, devrim sonrasında Rusya'daki Türk savaş tutsakları arasında komünist düşüncelerin yayılması için uğraşır. Yandaşları, Halk Zümresi içerisindeki aynı düşüncedeki bazı kişilerle birlikte Kasım 1920'de Ankara'da Halk İştirakiyun Fırkasını kurarlar.

Mustafa Kemal, bu sol hareketi ezmek için Ocak 1921'de girişimlerde bulunur. Önce, Çerkez Ethem'e askerlerini dağıtmasını ve bunları düzenli orduya katmasını emreder. Çerkez Ethem bunu kabul etmeyince üzerine asker gönderilir, adamlarının çoğu tutsak alınır ve kendisi de kaçıp Yunan tarafına geçer.⁵³ Böylece; solun güçlü parçası yok edildikten sonra Halk İştirakiyun yanlıları da bertaraf edilir. Buradaki sebep, aşırı solun Mustafa Suphi'nin önderliğinde gerçek bir tehdit oluşturmuş olması değildir; sebep, aşırı solun varlığının ve dolayısıyla eski ittihatçı Enver Paşa'nın varlığının; milliyetçiler açısından büyük öneme sahip, Sovyet desteğini tehlikeye atabilecek olmasıdır.

Mustafa Kemal'in 1921'de üstesinden gelmek zorunda kaldığı tek sorun sol ya da Enver tehdidi değildir. Mustafa Kemal'in Sovyetlere karşı uzlaşmacı siyaseti, muhafazakâr milletvekilleri

---

⁵² Zürcher, a.g.e., s.229

⁵³ Zürcher, a.g.e., s.230

arasında endişeye sebep olur ve bu grup Mart 1920’de Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyetini kurar. Bu oluşum, dinin ve saltanat ile hilafetin önemine vurgu yapan bir yapıdadır.

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere; Birinci Meclis türdeş olmayan ve yönetimi zor bir topluluktur. Bu sebeple; Mustafa Kemal, Meclis üzerindeki hakimiyetini güçlendirmek ve Meclisin eylemlerini önceden kestirebilmek amacıyla güvendiği yandaşlarından, Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu oluşturur.

1921 yılının sonbaharına kadar Yunan tehdidi nedeniyle sessiz kalan muhalefet bu tehdidin uzaklaşması ile yeniden örgütlenmeye başlar. O yılın sonunda İngilizler tarafından Malta’ya sürülen tutuklulardan serbest bırakılıp Ankara’ya dönenlerden bazıları muhalefete katılarak; Temmuz 1922’de İkinci Grup’u kurarlar.

Eylül 1922’de Bağımsızlık Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra Mustafa Kemal “Müdafaa-i Hukuk Grubunu” siyasal bir partiye, Halk Fırkası adı altında siyasal bir partiye dönüştürme fikrini ilk olarak 6 Aralık’ta dillendirirken; nisan ayında, Meclisi dağıtma ve yeni seçimlere gitme niyetini açıklar. Bir hafta sonra da yeni partisi için dokuz maddelik bir Beyânname ilan eder ve Hıyanet-i Vatanîye Kanunu’na ilişkin bazı değişiklikler Meclisten geçtikten sonra 16 Nisan 1923’te Birinci Meclis dağıtılır.

Ankara’da bütün bunlar olurken İstanbul’da ise “İttihat ve Terakki Cemiyetinin” son kongresi yapılır. Kongreyi toplantıya, “İttihat ve Terakkinin” eski İstanbul patronu ve "Karakol" kurucularından Kara Kemal Bey çağırır.⁵⁴ Kara Kemal, Mustafa Kemal’le ocak ayında İzmit’te İttihatçıların gelecekteki rolüne dair gizli bir müzakere yapar ve cemiyetin liderliğini Mustafa Kemal’e önerir. Mustafa Kemal ise bu onurlandırmayı nazikçe geri çevirir.⁵⁵

Yeni bir meclis için 1923’ün yaz aylarında iki dereceli seçimler yapılır. Mustafa Kemal adayların geçmişlerini ve niteliklerini bizzat kendisi adamakıllı bir incelemeye tâbi tutmuş olduğundan; İkinci Grup’tan hiçbir üye yeni Meclise giremez. Yeni Meclis ilk olarak 11 Ağustos 1923’te toplanır ve ancak bundan sonra Müdafaa-i Hukuk Grubu kendini (şimdi bütün meclisi içeren) Halk Fırkası adıyla yeniden yapılandırır. Yeni parti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bütün varlığını devralır ve bu da kendisine tek seferde tüm ülkede bir örgüt sağlar. Türkiye ile İtilaf güçleri arasında Lozan’da akdedilen barış antlaşmasını tartışan ve tasdik eden de işte bu yeni meclistir.

---

⁵⁴ Zürcher, a.g.e., s.233

⁵⁵ Zürcher, a.g.e., s.233

2.4. Genç Türkiye'nin Çok Partili Siyasal Hayat Denemeleri

2.4.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Mustafa Kemal'in, 29 Ekim 1923'te yeni yönetim şeklini cumhuriyet olarak ilan etmesi; o sırada Başkent'te bulunmayan, bağımsızlık savaşının önde gelen simaları "Hüseyin Rauf, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar, Refet Bele ve Kâzım Karabekir" tarafından tepkiyle karşılanır. Yönetim biçiminin cumhuriyet olarak belirtilmesinin; aslında bir özgürlük getirmediğini ve ister cumhuriyet olsun ister mutlak monarşi asıl farkın tek adam yönetimi ile demokrasi arasında olduğunu belirtirler. Bu eleştiriler İstanbul gazeteleri tarafından beğeni ve büyük ilgiyle yayınlanır. Grubun eleştirileri Halk Fırkası Meclis grubu içinde de şiddetli şekilde devam eder. Hükümetin, "nüfus mübadelesi" konusunda yürüttüğü yanlış politikası üzerine yaşanan tartışma sonucunda ise kati bölünme gerçekleşir.

Yoğun ve stresli geçen görüşmelerden sonra Mecliste İsmet Paşa'nın güvenoyu isteyip kolayca almasıyla, Rauf Orbay ve etrafındaki bazı milletvekilleri partiden ayrılarak; Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurar. Böylece Fırka, ilk muhalefet partisi olarak siyasi hayatta yerini alır. Bu yeni partinin "cumhuriyet" sıfatını kullanacağı söylentisi, Halk Fırkasını, adını; Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirmeye iter.⁵⁶ Bu yeni parti, iktidar partisi gibi laik ve milliyetçi politika güder ancak onun radikal, merkezîyetçi ve otoriter tahakkümüne itiraz eder. Adem-i merkezîyetçiliği, güçler ayrımını ve devrimci reformlardan çok evrimci reformları benimser.

Fırka kurulduktan üç ay sonra Şubat 1925'te Diyarbakır'da Kürtler tarafından çıkarılan silahlı bir ayaklanma patlak verir. Lozan Antlaşması'nda Kürtlerden bahsedilmemiş olması ve Mustafa Kemal dahil milliyetçi liderlerin özerklik sözlerinin yerine getirilmemesi Kürtler açısından büyük bir hayal kırıklığı yaratır. Ayaklanmaya Zaza aşiretlerinin hemen hemen hepsi ve iki büyük Kırmançi aşireti de destek verir. İsyancılar kısa bir süre için Elazığ'ı ele geçirir. Bu sırada hükümette bir değişim yaşanır ve İsmet İnönü Başvekil olur. Yeni Başvekilin ilk icraatı, Meclisten Takrir-i Sükun Kanunu'nu çıkartmak olur. Bu kanun ile hükümete, iki yıl süreyle kamu düzenini bozan örgüt ya da yayınları idari tedbirlerle men etme yetkisi verilir. Aşırı esnek olması sebebiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının karşı olduğu yasa, yalnızca Güneydoğuda değil bütün ülkede geçerli olacaktır. Ayrıca; biri doğu vilayetlerini biri de ülkenin geri kalanını kapsamak üzere iki İstiklal Mahkemesi kurulur.

Şeyh Sait'in 27 Nisan'da yakalanması isyanın sonunu getirir. İsyan sona erip; hükümet Kürtlerin üstesinden gelince; İstiklal Mahkemesi'nin tavsiyesi üzerine Terakkiperver Cumhuriyet

---

⁵⁶ Zürcher, a.g.e., s.246

Fırkası 3 Haziran'da kapatılır. Mahkemeye göre isyan, parti üyelerince desteklenerek; din siyasi amaçlar uğruna istismar edilmeye çalışılmıştır. Bundan sonra ikinci bir muhalefet partisi deneyimi 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla yaşanır.

2.4.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası

1922-1930 yıllarında ve sonrasında Türkiye'de gerçekleştirilen devrimler, hükümete karşı bir memnuniyetsizlik doğurmuştur. Endüstrileşme politikası, alkollü içecekler, sigara, şeker ve tuzun devlet tekeline alınması bu memnuniyetsizliği had safhaya getirir. Özel teşebbüsten yana durmakla birlikte; hükümetin sürdürdüğü iktisadi politika, dar bir devletçi bakış açısıyla ele alınarak iktisadi durgunluk yaratır. 1928-1929 yıllarında dünya çapında ekonomik bir buhranın baş göstermesi ve kötü ürün alınması bu vaziyeti daha da kötüleştirir. Halk Partisinin baskıları ve partililerden bazılarının buldukları mevkileri kullanarak şahsi menfaat sağlamaları da bu hoşnutsuzluğun giderek artmasına sebep olur. İşte, ikinci çok partili hayata geçişin denemesi de bu vaziyet ve olaylardan doğar. Mustafa Kemal, kendisine sadık bir partinin muhalefet görevini üzerine almasını ister. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasındaki gaye; birikmiş hoşnutsuzlukların giderilmesini sağlamak ve hükümeti, hem kusurlarını düzeltmeye hem de iktisadi duruma yeni çözümler aramaya itecek bir kontrol mekanizmasının oluşturma isteğidir. Parti, bizzat Mustafa Kemal'in önerisi ile 1930'da Fethi Okyar tarafından kurulur. Mustafa Kemal, kız kardeşi Makbule Hanım'ın yanı sıra birçok ismi yeni partiye katılma hususunda özendirir.⁵⁷

Partinin programı liberalizme kaçan birkaç genel ilkedden ibaret olup; asıl politikası, Halk Partisine direnmek ve kötü iktisadi politikasını eleştirmek; ekonomi alanındaki başarısızlığını tenkit etmektir. Fethi Bey, artık Mecliste hükümeti, bilhassa “demir yolu” politikasını eleştirir. Halkçılar, Fethi Bey'in karşılaştığı ilgiyi ve hükümeti eleştirişini, yalnızca kendi partilerinin kudreti açısından değil ayrıca; düzeni de bozacak bir tehdit olarak algılar. Hükümet ise Fethi Bey'in karşılaştığı kuvvetli ilginin kaynağı olarak gericileri görür. Halk Partililer sonunda; ilk başta parti mücadelelerinde yansız duracağını ifade eden Mustafa Kemal'i vaziyete müdahale ettirip; Halk Partisini destekletirler. Böylelikle; Mustafa Kemal'e karşı durmak vaziyetine itilen Serbest Fırka önderleri, Kasım 1930'da partilerini feshederler. Aynı aylarda kurulan kimi küçük parti de doğrudan doğruya hükümetçe kapatılır.⁵⁸ Halk Partisi, Serbest Fırkanın feshinden yaklaşık iki ay sonra ortaya çıkan “Menemen Ayaklanması” kanıt olarak sunarak; “dinci- gericilerin” Serbest Fırkayı şahsi çıkarları amacıyla istismar ettiklerini ileri sürer ve bu partinin feshini yerinde verilmiş bir karar olarak görür.

⁵⁷ Karpat, a.g.e., s.152

⁵⁸ Karpat, a.g.e., s.153

Böylece; ülkede, demokratik ve çok partili sistem düşüncesi bir süreliğine rafa kaldırılır. Zaten o dönemde Avrupa'da otoriter ve totaliter yönetimler gözdedir ve uygulandıkları ülkelerde başarılar kazanmaktadır. Atatürk'ün sağlığında bir daha demokrasi denemesi yapılmaz.⁵⁹

Denk dönemlerde hükümetin iktisadi politikasında da muayyen değişiklikler yaşanır. Devlet, artan baskıcı tavrıyla bağdaşacak biçimde; endüstri kesiminin yönetiminde daha geniş çaplı mesuliyetler alır ve ülke ekonomisinin genel kontrolünü üstlenir.

Yeni durum doğrultusunda CHP içinde de yönetim el değiştirir. 1930 yılına kadar İsmet İnönü'nün liderlik ettiği; hükümetin siyasi görevlerinin ekonomik faaliyetlerinden daha önemli olduğuna inanan grup partiyi elinde tutuyordu. Başta Celal Bayar olmak üzere “İş Bankası Grubu” adı ile tanınan başka bir küçük grup ise; iktidarın her şeyden evvel ekonomi açısından mesuliyetler almasının icap ettiğini düşünüyordu. İnönü, daha ateşli bir devletçiliğe önem verirken; Celal Bayar ekonomik devletçiliği savunuyordu. Bu itibarla; 1930 yılından sonra ekonomik kaygıların artması Celal Bayar'ın da itibarını artırır. Önce, 1932 yılında Ekonomi Bakanı olur. Ardından; 1937'de Başbakan olarak yönetimi ele alır. Bayar'ın adı 1937 yazında sürekli gazetelerde yer almaya başlar. Sonraki günlerde Atatürk bir demecinde; “İnönü'nün hastalık izninde olduğunu; bir süreliğine yerine Bayar'ın vekalet edeceğini” söylese de izleyen günlerde Bayar, Başbakanlığı süresiz olarak alır. Bayar'ın Başbakan oluşuyla birlikte hazırladığı hükümet programı; başlıca iktisadi sıkıntıları konu eder; daha hakkaniyetli bir vergi tertibatı ve endüstriyel kalkınma mevzuları üzerinde odaklanır.

İnönü'nün yerine Bayar'ın Başbakan olması bazılarınca yönetime demokratik bir görünüm kazandırılma gayreti olarak tefsir edildiyse de bu görüşlerin gerçeği yansıttığı düşünülmemektedir.

Atatürk'ün hastalanıp 10 Kasım 1938' de ölmesiyle İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçilirken; Bayar başbakanlıktan ayrılır. İnönü'nün o dönem başbakanlıktan çekilmesi bazılarınca Mustafa Kemal'in vefatı sonrası cumhurbaşkanı olmayı garanti altına almak için yapılmış bir hamle olarak yorumlansa da; ikili arasındaki çekişmenin, ekonomi siyaseti konusundaki farklı görüşlerden kaynaklanmakta olduğu iddialar arasındadır.

Atatürk'ün 1938'de vefatı ve İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı oluşu; izlenen otoriter politikada bariz bir farklılık yaratmaz. Aksine siyaseti daha da sertleştirir. Partinin içindeki sağcı kanat, bakanları yenileyerek; hükümeti denetim altına alır. İktidar, bir parti hükümeti haline gelir. Cumhurbaşkanı ve Halk Partisinin daimi başkanı olan “Milli Şef”, ulusun ve devletin timsali olarak ulvi bir duruma getirilir.

---

⁵⁹ Mustafa Çufalı, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi:1945-1950**, 1.Baskı, Babil Yayıncılık, 2004, s.7

2.5. Çok Partili Hayata Geçiş Öncesi Siyasal Hayat

Yeni rejimin demokratikleşmenin şartlarından önemli birini yerine getirmediğinin ve rejimin demokrasiye geçişe sağlıklı entegre olamadığının en önemli göstergelerinden biri Mecliste henüz bir muhalefetin bulunmamasıdır. Bu sebeple muhalefetin oluşturulması, devlet yönetiminde işleyişin düzenlenmesi için bir takım girişimlerde bulunulur.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, İstanbul Üniversitesi balkonundan Üniversitelilere hitaben CHP Beşinci Kurultayından iki ay önce bir konuşma yapar. İnönü'nün 6 Mart 1939 günü buradaki rejime karşılık gelen sözleri ile çok partili hayata doğru, yeni girişim ve düşüncelerin ilk adımı atılmak istenir. İnönü "Batı ülkelerinin bütün hususiyetlerinin gelecek yıllar içerisinde memleketimizde de tatbik edileceğine güvenim vardır" der ve ekler:

Çok yakın bir tarihte, hakiki halk idaresi ve halk murakabesinin kendi memleketimiz bünyesinde de, tahakkuk etmiş olduğunu göreceksiniz. Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri siyasi hayatımızda mütemediyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın murakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe halk idaresi vardır denilemez.⁶⁰

Bu cümleler demokratik bir yönetime, serbest seçimlere geçiş niyetinin o günler için kesin ifadesidir. Mevcut rejim açısından oldukça radikal ifadeler içeren bu konuşmayı takip eden aylarda CHP'nin Beşinci Büyük Kurultayına sunulan tüzükte, "Büyük Millet Meclisi Parti Müstakil Gurubu" oluşturulması önerilir.

Serbest Fırka tecrübesinden farklı olarak oluşturulacak bu denetim mekanizmasının, parti içinde ve parti kontrolü altında olmasına karar verilir. 1930'daki girişimin tersine; uluslararası atmosfer ve Türkiye'ye yansımaları bu denetimli muhalefet fikrinin ilerde gerçek bir muhalefet halini almasına yardımcı olacaktır.⁶¹ Genel Başkan İsmet İnönü'nün, CHP'nin 29 Mayıs 1939'daki Beşinci Büyük Kongresinde söylediği sözlerden; önceki siyasal söylevleri ışığında, hükümet üzerindeki yönetsel kontrolün artırılması endişesiyle Müstakil Gurubun oluşturulduğu açıktır.

Müstakil grubun kurulma amacı, Meclis içi denetimine daha çok önem vermektir. İnönü bu günlerde mevcut rejim için düşündüğü gelişmenin klasik bir demokrasi yönünde olduğunu açığa vuran beyanatlarda bulunur. Mesela Daily Telegraf gazetesi muhabirine verdiği bir demecinde şöyle der:

...Vaziyet inkişaf ettikçe rejimi yeni hal ve şartlara uydurmak zaruret ve imkânı hasıl oldu. Ve mesela, riyaseti cumhurda vukua gelen değişiklik münasebetiyle yapılan serbest intihap ve son

⁶⁰ Meltem Tekerek, "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Müstakil Grup", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 57, 2015, s.156

⁶¹ Tekerek, a.g.e., s.158

zamanlarda mecliste bir müstakil grubun teşkili hallerinde olduğu gibi halk, tedricen idarede daha vâsi bir iştirak hissesi kazanmıştır.⁶²

Partinin değişmez genel başkanı aynı zamanda müstakil grubunda başkanıdır. Başkan Vekili ise Grubun vekilleri arasından değişmez Genel Başkan'ın atayacağı kişidir. Dolayısıyla başkanlık konusu grubun en büyük zaaflarından biridir.

Dönemin siyasal hayatı göz önüne alındığında; Müstakil Gurubun muhalefet organı olarak önemi azımsanmayacak kadar değerlidir. Avrupa'da "tek parti, tek şef" rejimlerinin yaygın olarak uygulandığı ve bu sistemin Türk siyasi hayatına denk düştüğü bir dönemde dahi "muhalefet" düşüncesinden vazgeçilmemiştir. Saraçoğlu Hükümet'i esnasında, Bayar'a parti grup başkan vekilliği önerilince Bayar, "müstakil grup başkanlığını tercih ederim" şeklinde yanıtlar.⁶³ Tüm siyasetçilerin CHP'li olduğu bir dönemde, Bayar'ın bu "muhalefet gurubunun" başkanlığını "parti grup başkan vekilliğine" tercih etmesi; Müstakil Grubun siyasi tarihimizdeki önemini anlamamıza yardımcı olacaktır. Grup, 1946 yılında; muhalif bir partinin kurulmasıyla misyonunu tamamlar ve kaldırılır.

Çok partili hayata geçiş kararına kadar yönetici ve aydın sınıfı Türkiye'ye özgü bir demokrasinin uygulanmakta olduğuna inanmıştır. Onlara göre demokrasi, seçimlerde herkesin istediği biçimde oy vermesi demek değildir. Türkiye'nin başka ülkelere benzemeyen yönleri vardır. Halk, henüz kendi ülke menfaatlerini kavrayamayan, istismara açık bir toplumdur.⁶⁴

CHP Parti Genel Sekreteri Recep Peker, o dönemin demokrasi anlayışını şu şekilde ifade eder:

....Biz liberal devlet tipinin tanıttığı her gün bir karışıklıkla devletin durumunu, ileri gidişini, hızını bozan, yurttaşları birbirine düşüren geri ve fena tohumların yeşermesine yol açan nizam ve birlik düşmanı klasik demokrasi yerine yurttaş zekasının beslenip açılmasına da yol veren sevgiye ve inana dayanan bir beraberliği üstün sayıyoruz.⁶⁵

Adalet Bakanlarından Mahmut Esat Bozkurt'un demokrasi anlayışı da klasik anlayıştan farklıdır. Ona göre demokrasilerde esas olan değişik partilerin bulunması değildir. Rousseau bile birden fazla partinin bulunmasını demokrasi açısından hayırlı bulmaz. Partilerin çokluğu, halkın samimi düşünceleri ve iradesinin ortaya çıkmasına engel teşkil eder. Türk milletinde düşünce ve

---

⁶² Tekerek, a.g.e., s.160-161

⁶³ Tekerek, a.g.e., s.168

⁶⁴ Çufalı, a.g.e., s.8

⁶⁵ Çufalı, a.g.e., s.8

ideal birliği olduğunu ve bunun da kendi tarihinin bir gereği olduğunu vurgulayarak; zorla parti kurmanın doğru olmadığını iddia eder.⁶⁶

Üçüncü bölümde detaylı inceleyeceğimiz üzere; Savaş sırasında Türkiye usulü bir demokrasi anlayışı geliştiren aydınlar, savaş sonrasında deđiŖecekler; Batı tipi demokrasiye geçiŖi savunacaklar, Türkiye'nin uzun yıllardır hedefinin çok partili demokrasi olduğunu iddia edeceklerdir.⁶⁷

2.6. Çok Partili Hayata GeçiŖ

Osmanlı Devleti'nden kalan, 1876'dan bu yana yaŖanan parlamenter seçim tecrübeleri ve çok partili siyasal hayat mirası; Cumhuriyet Türkiye'sinin çok partili hayat denemesinde önemli bir kilometre taŖı olmuŖ; özellikle İmparatorluğa parlamenter rejim ve çok partili hayat getiren II. MeŖrutiyet dönemi, Türkiye Cumhuriyeti için ciddi bir deneyim atölyesi olmuŖtur. Türkler, parlamenter rejimle, milliyetçilikle, modern devlet anlayışıyla, modern fikirlerle, gerçek basın-yayın-kültür yaŖamıyla bu dönemde tanışmışlardır. Bu itibarla gerek Türkiye Cumhuriyetinin gerekse "demokrasi" fikrinin yolu ve altyapısı bu yıllarda döŖenmiş, kadroları bu dönemde yetişmiştir.

Cumhuriyetin ilanıyla baŖlayan devrim hareketleri içerisinde, her ne kadar çok partili hayata geçiŖ denenmiş olsa da; bu çabalar başarılı olamamıştır. Bu girişimlerden sonraki süreçte ise rejim daha otoriter bir hal almış; parti-devlet özdeŖleşmesine kaymıştır. Öyle ki II. Dünya SavaŖı süresince; ülke milli Ŗeflik rejimi ile yönetilmiştir. II. Dünya SavaŖı sonunda dünyada oluŖan yeni konjonktür (otoriter tek parti rejimlerinin yerini demokrasi ve özgürlük yanlısı rejimlerin alması) ve Sovyet Baskısı Türkiye'nin demokrasiye geçiŖ kararını tetikleyen en büyük etken olmuŖtur. Otoriter yönetimin lideri Milli Ŗef, ülkelere "demokrasi getirme" hususunda çok kararlı ve azimli olan Batının, askeri ve ekonomik desteğini alabilmek için mevcut rejimin dıŖarıdan görünümünü deđiŖtirmek adına çok partili hayata geçmek zorunda kalmıştır.

Her ne kadar Türkiye'nin çok partili hayata geçiŖ kararında fitili ateŖleyen dıŖ geliŖmeler olsa da bu konuda iç geliŖmeler de itici güç olmuŖtur. Ülkede, savaŖa katılan ülkelere bile görülmeyen derecede pahalılık, vurgunculuk ve spekülasyonlar yaŖanması halkı iktidardan iyice soğutmuş; özellikle seçim dönemlerinde yapılan anti-demokratik muameleler yönetime karşı hoşnutsuzluğu arttırmıştır. Tüccarı, işçisi, köylüsü, sanayicisi, gayrimüslimi; toplumun her kesimi, kendine göre haklı sebeplerle mevcut CHP iktidarına cephe almıştır. Böyle bir konjonktürde; yönetime bu denli tepkili ve yabancılaşmış bir kitleyi muhalefetin kazanması pek de zor olmamıştır.

---

⁶⁶ Çufalı, a.g.e., s.8

⁶⁷ Çufalı, a.g.e., s.9

II. Dünya Savaşı neticesinde Avrupa’da ortaya çıkan siyasal durum; Türkiye’nin 1945’ten sonraki ülke içi siyasetinin şekillendirilmesinde belirleyici rol oynamıştır. Savaştan demokrasi yanlılarının galip ayrılması dünyada demokrasinin hızla yayılmasında etkili olur. Türkiye de dünyayı etkileyen bu demokrasi hareketine ayak uydurmak mecburiyetinde kalır.

Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçiş için sadece yeni rejimin yerleşmesi ve uluslararası konjonktürün elverişli durumda olması yeterlidir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra hem böyle bir ortam ortaya çıkar hem de artık zorunlu hale gelir.⁶⁸

2.6.1. Çok Partili Hayata Geçişte Etken Olan Faktörler

Türk siyasal hayatında çok partili sisteme geçişin alt yapısını oluşturan ve birbirinden bağımsız olmayan iç ve dış etkilere bakacak olursak;

2.6.1.1. Dış Faktörler

- Sovyetler Birliği’nin savaş sonrası bölgede süper güce dönüşmesi,
- Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak ve Boğazlarda üs talebi ve bunların sonucunda siyaset adamlarında Sovyet endişesinin artması,
- Savaş sonrası yeni kurulan dünyada Birleşmiş Milletler’e kurucu üye olarak katılma isteği,
- Batıdan askeri ve ekonomik yardım beklentisi.

Almanya’nın Polonya’yı işgali ile başlayan II. Dünya Savaşı, demokratik Batı bloğu ve Sovyetler Birliği’nin zaferiyle sonuçlanmış; Avrupa’da baskıcı tek partili yönetimlerin temsilcileri, İtalya ve Almanya savaşı kaybetmiştir. Savaş sonrası dünyada, demokrasi ve özgürlük yanlısı yönetimlerin kurulması artık kaçınılmazdır. Savaştan mağlup çıkan ülkelerde tek parti rejiminin sona ermesi, ABD’nin Türkiye’ye karşı baskıcı bir tutum takınması Türkiye’yi de değişime zorlar. Demokrasiye geçiş, galip ülkelerin desteğini almak ve Avrupa’nın bir üyesi olmak için olmazsa olmaz bir şarttır. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı’nın “Amerikan yardımının hedefi, bu memleketlerde demokrasiyi inkişaf ettirmektir”⁶⁹ söylemi, konuya verilen önemi ve yardımların yegane koşulunu gösterir niteliktedir.

Savaş sonrasında kendisini saldırgan ve yayılcı Sovyet rejiminin karşısında bulan Türkiye, yeni kurulacak dünyada kendine yer bulabilmek adına Batı bloğuna yakın durur. Savaş boyunca tarafsızlığını koruyan Türkiye, şimdi ortaya çıkan yeni düzende Batılı devletler sistemine dahil

⁶⁸ Çufalı, a.g.e., s.13

⁶⁹ Çufalı, a.g.e., s.22

olmak ve “Milletler Cemiyetinin” yerini alacak olan “Birleşmiş Milletler” oluşumuna kurucu üye olarak katılabilmek için 1945 Şubat’ında Almanya’ya savaş ilan ederek 28 Şubat’ta “Birleşmiş Milletler Beyannamesini” imzalar. Türkiye’nin bu Beyanname’yi imzalaması, hali hazırda gergin olan Sovyet ilişkilerini daha da gergin bir havaya sokar. “Postdam” görüşmeleri sırasında ortaya çıkan Sovyet tehdidi; “Kars-Ardahan bölgelerinin Rusya’ya terkini ileri sürmesi ve Boğazlarda üs istenmesi” ile ağır bir boyut alır. Ayrıca Rus Hükümet’i süresi dolacak olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması’nın iki ülke arasındaki yeni duruma uymadığını ileri sürerek; yenileme taraftarı olmadığını gösterir. Türkiye’nin Batı bloğuna kayması ve Batı bloğunun, Türkiye’ye olmazsa olmaz koşul olarak dayattığı çok partili siyasete geçme kararı; Sovyetler Birliğinin bu tehditi ile hızlanır. Bundan sonra; özellikle, ABD’nin mali ve siyasi yardımlarından faydalanmak ve bunun şartı olan çok partili hayata geçişi hızlandırmak için Türkiye harekete geçer.

Milli Şef İnönü, 1944 yılının son günlerine rastlayan TBMM’nin yeni yasama dönemini açış konuşmasında, dünyadaki gelişmelerinden söz ettikten sonra Türkiye’nin mevcut durumunu; demokrasi ilkelerini bünyesine ve kendi şartlarına göre belirleyen; bu anlamda taklitçi olmaktan kaçınan; halk idaresine sahip, iç politikasında güvenilir, demokratik ve millî bir siyaset izleyen bir yapı olarak tarif eder. Devamında; tüm vatandaşları için eşit bir adaleti, düşünce ve vicdan özgürlüğünü ciddi anlamda temel alan bir anlayışta olduğunu; Mecliste her zaman hükümetin icraatlarıyla onay görmediğini yani aktif olarak muhalefet edildiğine dikkat çeker.⁷⁰

Bu konuşmayı, 1944 yılına kadar türlü sebeplerle yüceltilmiş olan mevcut düzeni savunma zorunluluğu ile siyasal alandaki yeni dönüşümün etkilerinin bir arada görüldüğü bir arayış olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

İnönü’nün demokrasiye geçişi simgeleyen konuşmaları, 1945 yılında da devam eder. Demokrasiye geçişi simgeleyen bu konuşmalara baktığımızda; 1944 yılındaki söyleviyle olan içerik benzerliği dikkat çekicidir. 1944 yılı sonundaki konuşmada, mevcut düzenle çok partili siyasal hayat arasında bir köprü kurulmak istendiği anlaşılmaktadır. Bu konuşmayı çok partili hayata geçişin ilk formülasyonu olarak değerlendirebiliriz. Görüleceği gibi; çok partili hayata geçiş kararı, bu tarihlerde yönetici elitin zihninde iyice şekillenmiştir.

Henüz savaş sonlanmadan İnönü liderliğindeki Türkiye seçimini yapmıştır ve çok partili sistemi yürürlüğe koyacaktır. Nisan ayında toplanacak olan San Fransisco Konferansı’nda Türkiye’yi temsil edecek heyete; "demokrasiye geçileceği konusundaki iradenin dünya kamuoyuna ilan edilmesi" yetkisinin verilmesi de bunu gösterir niteliktedir.

Savaşı kazanan Devletler, savaş sonrası oluşan durumu ortadan kaldırmak ve yeni düzeni hürriyet temeli üzerine inşa etmek için; 25 Nisan 1945’te Sanfransisko şehrinde bir araya gelir.

⁷⁰ TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 2, Cilt: 14, s. 8.

Birleşmiş Milletler Teşkilatının oluşması için toplanan Sanfransisko Konferansına; Türkiye, 5 Mart'ta resmen davet olunarak; teşkilatın kurucuları arasında yerini alır. Türkiye'yi temsil edecek heyete, "demokrasiye geçileceği konusundaki iradenin dünya kamuoyuna ilan edilmesi" yetkisi bizzat İnönü tarafından verilir.

Türk heyeti San Fransisco'ya yola çıkmadan evvel; Cumhurbaşkanı İnönü, heyette yer alan Feridun Cemal Erkin'e şu telkinde bulunur:

...Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı bizlere sorabilirler... İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün arzu ettiği; gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra gitmek istiyordu. Harbin çeşitli tehlike ve sorunları buna imkan vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanının en aziz arzusudur.⁷¹

16 Mayıs'ta Reuter Ajansı'na konuşan heyet başkanı Hasan Saka, "anayasamız en ileri demokrat anayasalarla mukayese edilebilir ve başkalarını da çok geride bırakır" der "her demokrat tezahürün harpten sonra Türkiye'de gelişeceğini" de ekler. 25 Nisan'da toplanan Konferans sonunda 26 Haziran'da Birleşmiş Milletler Antlaşması imzalanır. Antlaşmaya imza atan Türkiye için bundan sonra geriye dönüş yoktur.⁷²

CHP yönetimi demokrasi hususundaki bu iradesini ancak mayıs ortalarında Türk kamuoyuna açıklar. İnönü 19 Mayıs törenlerinde yaptığı konuşmada, Kasım 1944 TBMM açılış söylevindeki ana fikri muhafaza eder ancak siyasi rejimin geliştirileceği konusunda daha açık bir dil kullanır.⁷³

2.6.1.1.1. Dış Etkenlere TBMM Üyelerinin Bakışı

Almanya ile Japonya'ya harp ilanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşik Milletler Beyannamesi'ne, Türkiye'nin katılmasına dair; Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın teklifi sonrası söz alan Sivas Vekili Şemsettin Günaltay, bu ittifakla hedeflediklerinin "küçük büyük bütün milletlerin kendi kaderlerine kendilerinin hâkim olması, milletler arasındaki uyumun; baskısızca hak ve adalet esasları çerçevesinde yürümesi" olduğunu söyler. Türkiye'nin geçilebilir bir geçit olamayacağı hususunda İstanbul Üniversitesi salonunda yaptığı bir konuşmada söylediği sözleri yineleyerek "Firavunlar devrini yeniden yaratmak isteyenlere karşı Türk milleti canıyla, başıyla demokrasilerin yanında bulunacak; bu zihniyeti yıkmak için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyecektir" der. Bu sözlerle Büyük Meclisin bu siyasetine tercüman olduğunu belirtir. O zaman kendisine ilham kaynağı olan fikirle bugün kedisini kürsüye çıkaran sebebin bu aynı amaç, aynı ruh olduğunu ifade eder ve bu amacı; "Cihanda zulüm ve tecavüz siyasetinin yer bulmaması, demokrasi prensiplerinin hâkim

⁷¹ Karpat, a.g.e., s.16

⁷² Karpat, a.g.e., s.16-17

⁷³ Esat Öz, "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci(1944-1950)", **Liberal Düşünce**, 1996, s.64

olması" olarak dile getirir. "Dünya geleceğinin halledileceği konferanslarda söz sahibi olmak, amaçları olan; zulüm ve tecavüz siyasetini yeryüzünden kaldırmak, demokrasi esasları içinde buna inanan küçük, büyük bütün milletlerin hürriyet ve istikballerini korumak hususundaki prensipleri salâhiyetle müdafaa edebilmenin"; Başbakan Saka'nın teklifi karşısında Meclisin vereceği karara bağlı olduğunu söyler.⁷⁴

Devamında söz alan Zonguldak Vekilli Emin Erişirgil, II. Dünya Savaşı'na girme hususundaki görüşlerini; "Cumhuriyetin ilk gününden beri takip ettikleri özgür uluslar camiasını vücuda getirmek; daha mesut, daha iyi bir dünya vücuda getirmek olan siyasi ideallerini tahakkuk ettirmek için bu amaçta müşterek olan Müttefik milletlerle aynı programı takip etmek ve onlarla her alanda işbirliği yapmak" olarak belirtir. Cumhuriyetin ilk gününden beri iyi bir dünya kurmak, hür ve müstakil milletler camiası içinde yaşamanın idealinde olduklarını söyler. Müttefikler; Rusya, İngiltere ve Amerika yanında; hak ve hür milletler camiası vücuda getirmek için kurulacak konferansta, buldukları yerlerdeki mesailerinin, çok umutlu oldukları üzere semeresini vermesi halinde; millete büyük hizmet etmiş olmalarının yanında insanlığa da büyük bir hizmet etmiş olacaklarını söyler. Müttefiklerle işbirliği yaparak daha iyi bir hayat yaratacak yeni bir dünyanın vücuda geleceği inancında olduğunu belirterek; hükümetin teklifinin kabulünü rica eder.⁷⁵

Tekirdağ Vekili Faik Öztrak ise harp sonrası dünyayı kuracak ve ona nizam verecek olan konferanslara iştirak ederek mevcut düzenin, bütün dünya milletlerinin haklarını ve hürriyetlerini tanıyan ve teminat altına alan bir düzen olması yönündeki çabalarını; saflarında bulunacakları Birleşmiş Milletlerin çabasına ekleyeceklerini söyler ve bu sebeple hükümetin teklifinin kabulünü rica eder.⁷⁶

Devamla tekrar kürsüye gelen Başbakan Şükrü Saraçoğlu; Türkiye Cumhuriyeti'nin, ilk tehlike dakikalarından itibaren; sözünü, silâhını ve kalbini demokrat milletlerin yanına koyduğunu ve bugüne kadar Meclis olarak ve hükümet olarak aldığı kararlarla aynı istikamette yol alındığını ifade eder. Bugün bir adım daha attıklarını; insanlığı, medeniyeti, hürriyeti, istiklâli, demokrasiyi kurtarmak ve harp mücrimlerini şiddetle cezalandırmak isteyenlerin arasına katılarak; dünya ve insanlık menfaatlerine uygun olduğu kadar millî menfaatlerimize de uygun olarak Almanya ve Japonya'ya harp ilân etmek istediklerini bravo sesleri eşliğinde dile getirir.⁷⁷

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 4. yasama yılının açılış konuşmasında, Sovyetlerin yayılmacı politikasına işaret ederek; herhangi bahaneyle Türkiye'den, toprağı ve hakları üzerinde bir şey

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 0, Cilt: 15, s. 128

⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 0, Cilt: 15, s.129-130

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 0, Cilt: 15, s.131

⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 0, Cilt: 15, s.131

istememin en ufak bir insaf ile izah edilemeyeceğini; Sovyet, İngiliz ve Amerika milletlerine yaşanan olayları ve haklarımızı anlatsak onların da (milletlerin) bizi haklı bulacaklarından asla şüphesi olmadığını dile getirir. Sovyetlerle yapılmış olan Dostluk Antlaşması'nın feshi üzerine, yeni esaslarda ve ciddi olarak iyileştirilmiş bir antlaşma yapmak için bütün gayretlerini gösterdiklerini ancak bu gayretlerinin bugünkü neticesinin olumsuz olduğunu; yine de iyi komşuluk hislerinin galebe çalarak, iki memleket arasında iyi münasebetler kurulması ihtimalinden ümidini kesmediğini belirtir. Amerika Birleşik Devletleri ile olan münasebetler hususunda ise ilişkilerin artan bir dostluk içinde geliştiğini; Amerika'nın, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın prensiplerini samimi olarak her millet için takip edeceğine inandığını söyler.⁷⁸

2.6.1.2. İç Etkenler

İnönü cumhurbaşkanı olduğunda II. Dünya Savaşı başlamış durumdadır. Savaşa girmeyen ülkede savaşa giren ülkelere bile yüksek oranda; pahalılık, vurgunculuk ve spekülasyonlar yaşanır. Savaşın oluşturduğu bütün olumsuzluklar ülkeyi etkiler ve savaş boyunca yapılması elzem görülen askeri harcamalar da ekonomiyi derinden sarsar. Halk; yokluk, pahalılık ve birçok suistimale karşı karşıya kalır. Tüm bunlar hükümete karşı tepkilere ve hoşnutsuzluklara yol açar. Uzun yıllardır süren tek parti iktidarına karşı duyulan hoşnutsuzluklar savaş sonrası ortaya çıkan bu durumla birleşince huzursuzluk en üst seviyeye ulaşır. Halkın, en temel gıdalardan olan ekmek ve şekeri dahi bulamaması, kara borsacılığın alıp başını yürütmesi karşısında; halk, tüm olayların sorumluluğunu CHP yönetimine yükler. Halk nezdinde İnönü, Mussolini ve Hitler gibi bir diktatörden farksızdır. Bu dönem için Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, "köylerde jandarma dipçığıne, şehirlerde polislin copuna dayanan bir terör kurulmuştur"⁷⁹ der.

18 Ocak 1940 tarihinde çıkarılan "Milli Koruma Kanunu" mali yapı üzerinde büyük bir baskı yaratır; 1942 yılında çıkarılan "Varlık Vergisi" de bu baskıyı iyice artırır. Varlık Vergisi'nin; tüccar, emlak sahibi, büyük toprak sahiplerinden alınmaya çalışılması CHP içindeki toprak sahipleri ile CHP' nin yollarının ayrılmasında önemli bir rol oynar. 1945'lerde değişen dünya koşulları sonucunda giderek daha da gelişen ticaret ve tarım burjuvazisi de artık tek parti yönetimden kurtulmak ister. Şeriat yanlıları her an "Allah'sız partiyi" devirmeye hazırdırlar. Müslüman olmayan azınlıklar ise 1942'de uygulanan Varlık Vergisi'nin kendilerinde bıraktığı etkiyi unutmazlar. Kendilerine göre geçerli sebepleri olan bu grupların, CHP ve tek parti iktidarının karşısında olmaları artık kaçınılmazdır. Dolayısıyla; hürriyet ve demokrasi bayraktarlığı ile CHP karşısında yer alacak bir partiye kaymaları zor olmayacaktır.

⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 1, Cilt: 20, s. 6

⁷⁹ Filiz Çolak, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", **Türkler**, (16) , 2002, s. 774

CHP-Devlet özdeşliği devam ederken; savaşın biteceği belli olduktan sonra öncelikle basında demokrasi talepleri gündeme gelmeye başlar.⁸⁰

Özellikle muhalif basında; Tan ve Vatan'da “tek partili sistem eleştirilip demokrasinin ilke ve kurumlarıyla birlikte ülkede uygulanmaya başlaması gerektiği” vurgulanır.⁸¹

Ahmet Emin Yalman, Vatan Gazetesi'nde 1941 yılında yayınladığı “Berraklığa Doğru” yazı dizisinde üstü kapalı da olsa yönetimin aksayan noktalara değinir ve tek partili yönetim biçiminin neden olduğu bu durumun çözümünün çoğulculuk olduğunu söyler.⁸²

Bu yazılarda idarenin dini inançlar konusunda hoşgörü sahibi olması ve özgürlükçü bir iradeyle yönetilme isteği vurgulanmaktadır. 1944 yılının ilk aylarında Tan ve Vatan'da “yakın zamanda beklenen müttefik zaferinin, aslında çoğulcu demokrat rejimlerin, otoriter rejimlere üstün gelmesi demek olacağını” belirten farklı yorumlar yapılır. Tan ve Vatan gazeteleri yazarları, ayrı görüşlere sahip oldukları halde bu konuda ortak bir tavır izlerler.⁸³

Demokrasi kavramının bu dönemde yaygın tanımlanma biçimi Abraham Lincoln'un “demokrasi; halkın, halk tarafından halk için yönetimidir” tanımlamasına dayanır.⁸⁴

Behice Boran Tan gazetesinde yayımlanan “Demokrasinin Esas Şartları Nelerdir” başlıklı yazısında demokrasinin tanımını şu şekilde yapar:

...Demokrasi diye adlandırılan sistemler ve bunlara tekabül eden demokrasi anlayışları ne kadar farklılıklar gösterirse gösterebilir hepsinin müşterek ayırıcı vasfı hiç değilse muayyen bir şekil ve derecede halk tarafından halk için idare rejimleri olmalıdır ve bu birbirine bağlı iki vasıftan bilhassa halk tarafından idare vasfı mühimdir.⁸⁵

Mehmet Ali Aybar Vatan Gazetesi'nde yayımlanan “Romantik ve Mücerret Demokrasi” başlıklı yazısında yönetimin demokratik olup olmasını şu şartlara bağlar:

...Bir rejimin demokrasi olup olmadığını anlamak için bakarız: iktidar mevkiine gelenler halkın serbest reyini ile buraya gelmişler ve halkın serbest reyini ile burada kalıyorlarsa, halk bu husustaki kanaatini her zaman açıkça beyan ediyorsa; nihayet vatandaşların mukaddes bilinen hürriyetleri

---

⁸⁰ Üstüner, a.g.e., s.190

⁸¹ Üstüner, a.g.e., s.190

⁸² Yeşilçayır, a.g.e., s.135

⁸³ Yeşilçayır, a.g.e., s.135-136

⁸⁴ Üstüner, a.g.e., s.190

⁸⁵ Üstüner, a.g.e., s.191

hükümet otoritesine bir hudut teşkil eyliyorsa; tereddüt etmeden demokratça bir rejim karşısında olduğumuza hükmederiz.⁸⁶

Türkiye’de siyasal yönetimin yapısı, II. Dünya Savaşı sonrası değişim sürecine girmiş; bu değişim, gerek basında gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisinde de kendini göstermiştir. Bu dönem basın, çok partili demokrasiden yana tavır alırken; Meclis, kavramsal anlamda demokrasi tartışmalarına sahne olarak demokrasi rejimi kurma çabasına girişmiştir.

2.6.2. Muhalefetin Doğuşu

Parti içi muhalefetin TBMM’ye ilk yansıması, Ocak 1945’te “Şirketi Hayriye’nin” kamulaştırılması görüşmelerinde yaşanır. Başta; Recep Peker, Kenan Örs, Bekir Balta olmak üzere devletçi bir tutum sergileyen iktidar partisinin yedi vekili tasarımı, “özel teşebbüse zarar vereceği” düşüncesi ile reddeder.⁸⁷

İkinci ve önemli bir diğer muhalefet, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” tasarısının görüşülmeye başlandığı Mayıs 1945’te yaşanır.⁸⁸ Tasarı, “Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması” adıyla Meclise sevk edilir ve üzerinde çalışma yapmak üzere bir komisyon kurulur. Komisyonun başkanı Rahmi Köken, sözcüsü ise Adnan Menderes’tir. Üç ay süren komisyon çalışmalarından sonra tasarının adı “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” olarak değiştirilir.⁸⁹ Çalışmaların biteceği gün Başbakan Şükrü Saraçoğlu, tasarının 17. maddesini kapsayan bazı değişiklikler ister. Menderes’in tüm itirazlarına ve tartışmalara rağmen değişiklik komisyon tarafından kabul edilir. Akabinde başlayan Meclis görüşmelerinde özellikle “Adnan Menderes, Refik Koraltan, Emin Sazak, Fuad Köprülü ve Recai Gürel” bu madde aleyhinde muhalefet eder. Meclisteki bu görüşmeden iki gün sonra ise Menderes, tasarıya ilişkin eleştirilerini dile getirir ve komisyon sözcülüğü görevinden istifa eder.

Mayıs ayındaki bütçe görüşmelerinde de hükümete olan eleştiriler devam eder. Adnan Menderes, Emin Sazak ve Refik Koraltan, hükümetin işlevini ve ekonomik düzenlemelerini eleştirir. Bütçe üzerinde yapılan görüşmelerden sonra 29 Mayıs 1945’te oylamaya geçilir ve oylama Türk siyasal hayatında yeni bir dönemi açar. Bütçe 5’e karşı 370 oyla kabul edilir. Bu ret oyları; Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak’a aittir. Bu durum karşısında Başbakan Saraçoğlu sert tepki gösterir ve güvenoyu ister. Ancak bu defa güvensizlik oyları yediye çıkar. Beş oya bu kez Hikmet Bayur ve Recep Peker de katılmıştır.⁹⁰

---

⁸⁶ Üstüner , a.g.e., s.191

⁸⁷ TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 24, Cilt: 15, s. 103

⁸⁸ Çufalı, a.g.e., s.40

⁸⁹ Çufalı, a.g.e., s.41

⁹⁰ Çufalı, a.g.e., s.43

Oylama sonucunda ortaya çıkan yedi muhalif vekil ve Peker'in de bu muhalif vekillere katılması parti içinde şaşkınlık yaratır. Tehlike olarak gördükleri bu grubu derhal dağıtmak için hükümet değişikliğine gidilir.

2.6.3. Dörtlü Takrir

CHP'nin etkisiz hale getiremediği “Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü” 7 Haziran 1945'te parti grubuna "Dörtlü Takrir" verir.⁹¹

Demokrat Partinin doğuşuna fırsat veren ilk belge niteliğindeki takrirdede; Mecliste, gerçek bir denetimin temin edilmesi, demokratik kuruluşların özgürce ortaya çıkmasına ket vuran yasaların tadil edilmesi ve bir an önce hayata geçirilmesi talep edilir.⁹²

Takrir, parti içerisinde çok ses getirir ve bir hafta içinde parti grup toplantısında okunur. 7 saat kadar süren tartışmaların sonunda oya sunulan "Dörtlü Takrir" reddedilir.

İnönü yönetimi Avrupalı Devletlere demokratikleşme vaadinde bulunurken; parti içinde basit bir öneriyi reddetmişti. Bu hem hükümetin hem de partinin bir çelişkisi gibi görülse de esasında önerenin reddinin çok partili hayata geçiş için bir fırsat doğurduğu aşikardır. Çünkü CHP de çok partili hayata, kendi içinden çıkan bir partiyle geçilmesini istiyordu. Böyle olursa; yeni kurulan parti CHP'nin bir türevi olacak ve dolayısıyla kontrolü de kolay olacaktı.

Özellikle “millet denetiminin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması, antidemokratik hükümlerin kaldırılması, baskıların kaldırılması" konuları üzerinde duran muhalifler, muhalefetlerini basında da aşikar bir şekilde eleştirel yazılar yazarak sürdürürler. Başbakan Saraçoğlu, basındaki bu şiddetli eleştiriler karşısında bir basın toplantısı düzenler ve çok ileri gidildiğini belirtmekle birlikte bu ihtilafın çözümsüz olmadığını ifade eder.⁹³

15 Ağustos 1945 tarihinde Mecliste Birleşmiş Milletler Anayasası'nın müzakereleri sırasında yaptığı konuşmada Menderes, mevcut anayasanın tamamen millî hâkimiyet esasına dayanmakta olduğunu ancak fiili durum ile yazılı anayasa arasında bazı ahenksizliklerin olduğunu ifade eder.

---

⁹¹ Ercan Haytoğlu, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri(1908-1945)", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 1997, s.52

⁹² Çolak, a.g.e., s.775

⁹³ Çufalı, a.g.e., s.58

Bu eleştirilere daha fazla tahammül edemeyen ve zaten ikinci bir partinin kendi himayesinde kurulmasını isteyen CHP yönetimi, Menderes ve Köprülü'yü partiden ihraç eder. İhraç kararını eleştiren Koraltan da aynı akibeti yaşar. Ardından Bayar, vekillikten ve partiden istifa eder.

Bu sırada Meclis içerisinde bir muhalefet partisi doğması beklenirken yeni dönemin ilk siyasi partisi; CHP'ye karşı ilk muhalefet bayrağını açan Milli Kalkınma Partisi olur. Parti, Nuri Demirağ tarafından 22 Eylül 1945 tarihinde merkezi İstanbul olmak üzere resmen kurulur. Kuruluşunun hemen başında kurucuların fikir ayrılıkları yaşaması ve yöneticilerinin davranışlarının ve takındıkları tavrın halkta karşılık bulmaması sebebiyle bu parti siyasi tarihimizde aktif muhalefet rolü oynayamaz. 1957 yılında kurucusu Demirağ'ın ölmesi ile genel kurulunu toplayamadığından Türk siyasi yaşamından sessiz bir şekilde ayrılır.

2.6.4. Demokrat Partinin Kuruluşu

Bayar'ın Halk Partisinden istifası yeni parti kuracağı hususundaki söylentileri artırır. Bu konuda gazetecilerle yaptığı söyleşide Bayar; bir siyasi parti kuracağız, bu muhakkaktır. Partinin ne isminin ne olacağı, hükümetçe müsaade edilip edilmeyeceği hususundaki sorulara cevap verebilmesi için birkaç gün daha sabır rica eder.⁹⁴ Ve bu sözlerin üzerinden çok geçmeden 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti resmen kurulur.

Parti, halkın her kesiminden yoğun ilgi toplar. Başta İnönü olmak üzere CHP bürokratları, Demokrat Partinin halkın çoğunluğunun desteğini alacağını ve iktidara geleceğini tahmin etmiyordu. Onlara göre bu yeni parti, Halk Partisini parlamentoda dengeleyecek ve kontrol edecekti. Halkın büyük çoğunluğunun, Türkiye Cumhuriyetini kuran; ülkeyi yokluktan kurtaranların kurduğu partiyi desteleyeceklerinden kuşkuları yoktur. Ancak; ilk üç aydan sonra işler değişir. DP'nin kısa zamanda teşkilatını hızla genişletmesi; şehirlerde ve köylerde halkın yeni kurulan partiye ilgisinin artması iktidar partisini rahatsız etmeye başlar. Bu hızlı yükselişin önünü kesmek için ilk olarak savaş sırasında konan Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırılır. Daha sonra 21 Nisan'da yapılacak seçimde açık bulunan dört milletvekilliği için aday gösterilmeyeceğini açıklanır.

Devamla; hükümet, DP'nin parti teşkilatlanması ile meşgul olduğu sırada 1946 Eylül'ünde olması planlanan belediye seçimlerini öne alır. Bu karar, muhalefet ile iktidar arasında huzursuzluk çıkmasına ve gün geçtikçe şiddetlenen gerginlik sürecinin başlamasına neden olur. Bayar imzalı bir bildiri yayınlayan DP, bu öne almanın bizzat kendilerini hedef aldığını ve örgütlenmelerinin önüne set çekmek amacıyla yapıldığını iddia eder ve belediye seçimlerinde olmayacağını; iktidar

---

⁹⁴ Çolak, a.g.e., s.776

partisinin, Meclis seçimlerinde de aynı yola başvurması durumunda o seçimi de boykot edeceklerini açıklar.

Bu arada çok partili dönemin ilk CHP kurultayı 10-11 Mayıs 1946'da yapılır. Kurultayın açılış konuşmasında İnönü, iki ay içinde genel seçimlere gidileceğini ve seçimlerin tek dereceli yapılacağını söyler. Konuşmasında muhalefetin "seçime girmeme" kararına da değinen İnönü, seçimlere girmeme taktığının dış siyaset açısından ülkeyi nahoş bir vaziyete sokacağını; seçimi kazanırlarsa vazifelerine devam edeceklerini kazanamazlarsa da iktidarın başarı ve hizmetlerini takdir edeceklerini belirtir.

İnönü'nün yeniden Genel Başkan seçildiği kurultayda önemli adımlar atılır. "milli şef" ve "değişmez genel başkan" unvanları kaldırılır. Parti başkanı artık 4 yıllığına seçilecektir.

Tüm bu şartlar altında 26 Mayıs 1945 tarihinde belediye seçimleri yapılır. Seçimi boykot eden DP, gerekli yasal zeminin oluşmadığını savunarak; CHP'nin uygulamalarının antidemokratik olduğu belirtir. Yapılan usulsüzlükler nedeni ile Milli Kalkınma Partisi de 26 Mayıs günü öğleden sonra seçimden çekilir. Tam bir curcunaya dönen seçime katılım oranı oldukça düşük olmuştur.

Mahalli seçimlerin öne alınışı aslında milletvekilliği seçimlerinin öne alınacağını işaret ediyordu.⁹⁵ Zira 10-11 Mayıs'ta yapılan Olağanüstü CHP Kurultayında İnönü, Meclisin de yenilenmesi için seçimlerin öne alınacağını ipuçlarını vermişti.

31 Mayıs 1946'da "tek dereceli" genel seçimlere geçilmesi hususundaki kanun tasarısı Meclise gönderilir. 5 Haziran 1946'da, genel kurulda mütalaa edilen tasarı, aynı gün kabul edilir. Böylece I. Meşrutiyet'ten yadigar, halkın seçimlerde etkin seçmen rolü oynamasına mani olan iki dereceli seçim sistemi kaldırılır.⁹⁶ Bu kanunun kabulünden beş gün sonra CHP Kırıkkale Milletvekili Nafi Kansu, milletvekili seçimlerinin öne alınması için Meclis Başkanlığına önerge sunar ve yapılan tartışmalı görüşmelerden sonra önerge aynı gün kabul edilir.

Cumhuriyet döneminin ilk çok partili genel seçimleri 21 Temmuz 1946'da yapılır.⁹⁷ Açık oylama, gizli sayım ve gizli döküm temeline göre yapılan seçime; CHP, DP, MKP ile beraber Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi de katılır.⁹⁸ İlk tek dereceli ve çok partili genel seçimler sonucunda, 465 sandalyenin; 391'ini CHP, 62'sini DP, 12'sini ise kazanır.

⁹⁵ Murat Burgaç, "1946 Genel Seçimlerinde Propaganda", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2003, s.165

⁹⁶ Burgaç, a.g.e., s.165

⁹⁷ Çufalı, a.g.e., s.78

⁹⁸ Çufalı,a.g.e., s.78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE DEMOKRASİ TARTIŞMALARI

Bu bölümde 1946-1950 dönemleri arasında Mecliste milletvekillerinin "demokrasi" konusundaki düşüncelerine yer vererek; bu düşünceler ışığında ülkede mevcut demokrasi anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

3.1. Matbuat Kanunu Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları

Mecliste hararetli "demokrasi" tartışmalarına ilk olarak 13.06.1946 yılında Matbuat Kanunu'nun 50. maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun tasarısının görüşülmesi esnasında rastlıyoruz.

CHP Konya Vekili Ali Rıza Türel madde üzerinde söz alarak; basın hürriyetinin zararlarını önlemek için alınan tedbirlerin "demokrasinin" vatanı sayılan memleketlerde daha önce alındığını; bu tedbirlerin basın hürriyetine aykırı olmak şöyle dursun bu hürriyetin yaşaması için esaslı şart olduğunu söyler. Devamında; kendisinin demokrasinin faydalarına yürekten inandığını, basın hürriyetini memleket için bir ilerleme vasıtası ve hür milletlerin yaşama şartı olarak saydığını söyleyerek; demokrasinin ruhu ve esasının bu düşünce olduğunu ifade eder.⁹⁹

Türel'den sonra kürsüye gelen CHP Konya Vekili Osman Şevki Uludağ ise Matbuat Kanunu'nun her madde ve hükmü ile gerçek demokrasi ile tezat halinde olduğunu söyler.¹⁰⁰ Devamında CHP Seyhan Vekili Cavit Oral kürsüye gelir ve Cumhuriyetin ilanının, ülkede demokrasinin başlangıcı olduğunu; arada geçen zamanın da her gün biraz daha gelişen bir hazırlık evresi olduğunu; bugünün ise demokrasimizin son gayesinde ve bütün gerekleriyle gerçekleşme aşaması olduğunu söyler. Bu fikrine dayanak olarak da Türkiye'nin şimdiye kadar yapmış olduğu harf inkılabının, fikir ve dil inkılabının amacının, ileri ve medeni bir rejim olan demokrasiyi bu memlekette gerçekleştirmek olduğunu ifade eder. O'na göre fikir hürriyetini ve insanlık hakkını bütün hayatı boyunca mukaddes bir varlık olarak tanımış ve bu uğurda mücadele etmiş olan Atatürk'ün, otokrat bir idareye karşı isyanı ve cumhuriyeti en iyi bir sistem olarak bu millete tavsiye ve kabul ettirmesi demokrasinin gerçek bir ifadesidir. Dünya'da mevcut olan olgun ve örnek demokrasilerin hepsinin bugün bizim demokrasimizin geçirmekte olduğu değişimi geçirdiğini;

⁹⁹ TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İctima: 64, Cilt: 24, s. 264

¹⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İctima: 64, Cilt: 24, s. 266

bunun İngiltere'de de Amerika'da da İsviçre'de de böyle olduğunu söyler. Bu olgun demokrasilerin hiçbirisinin ne bir günün ne bir yılın ne de beş on yılın ürünü olduğunu; bilakis gerçek demokrasinin gerçekleşmesi için çok uzun bir tecrübe devresine ihtiyaç duyulduğunu ifade eder. Konuşmasına şöyle devam eder:

Biz her ne kadar onları örnek almış olsak da bizim onlara göre övünülecek yanımız vardır. O da başka memleketlerin iki asırda gerçekleştirebildiği demokrasiyi biz Cumhuriyetin kuruluşu ile yirmi üç yıllık bir süre içinde gerçekleştirme evresine girdik. Atatürk'ün hedefinde yürüyen ve İnönü'nün rehberliğinde gerçek demokrasiyi gerçekleştirmeyi kendisine bir vazife saymış olan Meclis, bugün demokrasinin en bariz belirtisi olan ve millet iradesinin de bir tecellisini teşkil eden tek dereceli seçim usulüne geçmiştir. Cemiyetler Kanunu'nu ileri bir görüşle değiştirmiş, bugün huzurunuzda getirilen Matbuat Kanunu'nun 50. maddesindeki yetkileri hükümetten alarak mahkemelere vermesi ile de demokrasimizin gerçekleşmesinde başka ve yeni bir adım daha atmıştır. Demokrasi denildiği zaman bu kavram içinde dil, din, fikir, vicdan ve matbuat hürriyetini birlikte anlamamak mümkün değildir. Dünyanın hiçbir memleketinde fikir ve matbuat hürriyeti olmadan demokrasiyi gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Matbuat hürriyeti demokratik idarelerin temel taşıdır. Basın hürriyeti olmayan bir memlekette fikir hürriyeti, vicdan hürriyeti, insan hakları da yok demektir. Fikir ve vicdan hürriyeti olmayan yerde de demokrasi de yok demektir. Matbuat özgürlüğü ile demokrasi birbirinden ayrılamaz bir bütün teşkil eder.¹⁰¹

Oral konuşmasının devamında, CHP'nin bir inkılap partisi olduğunu ve demokrasiyi gerçekleştirmeyi kendisine vazife edindiğini dile getirir. Türkiye'nin siyasi ve idari bünyesinde yaptığı değişikliklerle, yeni demokratik mevzuatıyla birlikte demokratik gelişim yolunda mesafeler katettiğini; Cumhuriyetin ilanı ve sonrasında geçen yirmi üç yıllık sürede de Türk milletinin demokrasiyi anlayacak, kavrayacak, savunacak siyasi olgunluğa eriştiğini söyler.¹⁰² Oral, memleketin büyük demokrasi davasında her vatandaşa düşen bir görev olduğunu ancak matbuata düşen görevin hepsinden fazla olduğunu söyler. Demokrasinin tam ve olgun bir şekilde gelişebilmesinin; bozulmasına, yozlaşmasına engel olunabilmesinin her şeyden önce, muhalif gazetelerin kişisellikten uzak tarafsızca görevlerini yerine getirmelerine bağlı olduğunu söyler.

Akabinde kürsüye çıkan CHP Aydın Vekili Adnan Menderes, demokrasiye ve yeni bir siyasi nizam kurmaya yönelik hareketin; birkaç kanunda yapılan sınırlı sayıda değişikliklerden ibaret olmasının avunmadan ibaret olduğunu söyleyerek; bu sınırlı değişim girişimlerinin, demokrasi hususunda ruhlarda henüz tereddüt ve endişenin hakim olduğu manzarasını çizmekte olduğunu ifade eder. Bu sınırlı sayıdaki kısıtlı değişiklikler için "susuzluktan dudakları çatlamış bir insana bir damla su vermek" benzetmesini kullanarak; Türk demokrasisinin gelişmesinde tereddüt ve endişe yerine inkılapçı bir ruhun hakim olmasını istediklerini belirtir.¹⁰³ Menderes'e göre Matbuat

¹⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 64, Cilt: 24, s. 267

¹⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 64, Cilt: 24, s. 268

¹⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 64, Cilt: 24, s. 269

Kanunu'nun 50. maddesinin değiştirilmesi değil; bu kanunun demokratik bir ruh ve zihniyetle yeniden tanzimi gerekmektedir.¹⁰⁴

Menderes'in bu konuşmasından sonra kürsüye gelen CHP Gaziantep Vekili Cemil Barlas, Menderes'in bu sözlerinin amacının; seçim arifesinde Meclis dağılırken bir iki cümle ile Matbuat Kanunu, Cemiyetler Kanunu meselelerine temas ederek propaganda yapmak olduğunu söyler. Menderes'in bu hareketinin sebebini de memlekette demokrasi denince akla iki partinin gelmesine bağlar. İki partiden anlaşılının ise mutlaka Halk Partisi ile Demokrat Parti olduğunu söyler. Barlas devamında, bu düşünce tarzının hadisenin gerçek ruhuna girmekten ileri geldiğini; bugün DP'nin CHP ile mücadele için ayrı bir programla karşılımlarına çıkmadığını söyler. Barlas'a göre böyle kendine özgü ayrı bir programı olmayan DP karşısında CHP ne yaparsa yapsın beğenilmeyecektir. DP en iyi işleri kötü görecektir; onu idare eden adamları da kötüleyecektir. Barlas devamla, memlekette demokrasinin, devlet adamlarının sarfettiği gayret sayesinde geliştiğini; DP'yi, demokrasi açısından ikinci bir parti olarak görmediklerini çünkü gerçek ikinci partinin; belirli bir zümrenin, belirli bir toplumsal düzen etrafında toplanması ve o düzenin fikrini savunmasıyla kurulan bir parti olacağını; dolayısıyla böyle bir partinin olmadığını söyler.¹⁰⁵

Daha sonra kürsüye gelen CHP Bingöl Vekili Feridun Fikri Düşünsel; milletin, bu memlekette hürriyet, demokrasi ve emniyeti temin bakımından liyakat gösteren ve memleketin geleceğini güvenle eline teslim edilecek parti olarak CHP'yi görmekte olduğunu söyler.¹⁰⁶

7. dönem 4. yasama yılı 14.06.1946 tarihli birleşimle son bulurken; bu birleşimde demokrasi hususunda konuşan CHP Afyonkarahisar Vekili İsmail Hakkı Baltacıoğlu olur. Demokrasinin haysiyetini ve haklarını masun bırakmamak için hem kanunların gerçek hürriyet temellerine göre değiştirilmesi gerektiğini (ki bunu zaten yaptıklarını) hem de ahlaki suçlar karşısında meslek ahlakının uyanmasını sağlayacak ahlaki cemiyetlerin var olmasına yardım edilmesi gerektiğini söyler.¹⁰⁷

7. dönem (8 Mart 1944 - 14 Haziran 1946), tüm milletvekillerinin CHP'den seçildiği tek partili son meclis olur.

Cumhuriyet tarihinin ilk kez gerçekleştirilen çok partili genel seçimlerin ardından Meclis 5 Ağustos'ta açılır. 388 oyla Cumhurbaşkanlığı'na İnönü seçilirken; 379 oy alan Kazım Karabekir Meclis Başkanı olur. Bu seçimlerin ardından daha önce Meclis çatısı altında hiç görülmemiş bir

¹⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 64, Cilt: 24, s. 271

¹⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 64, Cilt: 24, s. 271 - 272

¹⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 64, Cilt: 24, s.278

¹⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 65, Cilt: 24, s.333

olay yaşanır. Cumhurbaşkanı yeminini etmek için İnönü kürsüye geldiğinde DP sıralarından kimse ayağa kalkmaz. Bu bir protesto olarak algılansa da Bayar'a göre; milli iradeyi temsil yetkisinin kendilerinde olduğunu ve millettten üstün hiçbir kimse ve kurumun olmadığını göstermek için yapılan bir harekettir.¹⁰⁸ Hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Recep Peker'e verilir.

13.09.1946 tarihli oturumda Matbuat Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı ve Adalet ve İçişleri Komisyonları raporları hususunda görüşülürken söz alan İstanbul Bağımsız Vekili Adnan Adıvar, demokrasi hususunda geri gidilmediğini ancak senelerce bu noktadan bir adım bile ilerlenmediğini söyler. Devamında; İngiltere'de yaşanan bir olayı anlattıktan sonra İngiltere Baş Müfettişi'nin şu sözlerine yer verir:

Bir demokraside hür ve müstakil gazetelerin istedikleri noktai nazarları açıkça ifade etmekte serbest olmaları en hayati bir prensiptir. Fikirlerin serbest ifadesine mâni olmak isteyenler varsa, ben onlardan asla değilim. Demokratik bir memleket için matbuatı susturmaktan daha tehlikeli, seçme hakkını haiz her vatandaşa gazetesini açıp objektif bir fikir edinmekten men etmek velhasıl matbuat hürriyetini tahdit etmekten daha zararlı bir hareket tasavvur edemiyorum.¹⁰⁹

Yaptığı bu alıntının devamında; dünyanın sayılı demokrasi örneklerinden olan İngiltere'nin bu hususta bulamadığı çözümü bizim çoktan bulmuş olduğumuzu ifade eder. Matbuat Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren kanun projesinin ve onun hemen arkasından gelecek olan Ceza Kanunu tadil projesinin, bugünkü demokrasiye doğru olan harekette çok önemli bir gelişme göstergesi olduğunu söyler.¹¹⁰

Akabinde söz alan DP İstanbul Vekili Cihad Baban, bu kanunun Türk demokrasisine şeref vermeyen bir kanun olduğunu; bu kanun mevcut oldukça göğsümüzü gere gere Türkiye'de demokrasi ve matbuat hürriyeti vardır denemeyeceğini söyler.¹¹¹

Devamında söz alan Menderes, gündemdeki tasarının yürürlükte bulunan kanunu bir kat daha şiddetlendirdiğini zaten yürürlükte olan Matbuat Kanunu'nun yeteri kadar ağır hükümler taşıdığını; bunun böyle olduğunun daha öncede kabul edildiği içindir ki Matbuat Kanunu'nun daha demokratik bir hale getirilmesi yönünde iktidar partisinin de eğilimli olduğunu söyler. Bu fikrine dayanak olarak da 50. maddenin kaldırılmasını delil olarak gösterir. İktidar partisinin; 50. maddenin kaldırılması, seçimlerin tek dereceli yapılmasının kabulü, Cemiyetler Kanunu'nda eksik dahi olsa demokratik ruhla bazı tadiller yapmış olmasının ihtiyatlı dahi olsa demokrasiye doğru yöneldiği görüntüsü verdiğini; şimdi ise bu iyi niyetlerin terkedildiği kanaatını verecek bir

¹⁰⁸ Çufalı, a.g.e, s.85

¹⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 14, Cilt: 1, s.280

¹¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 14, Cilt: 1, s.280

¹¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 14, Cilt: 1, s.288

vaziyette olunduğunu söyler. Bir yıla yakındır memlekette, demokrasiye doğru gidiliyor olmanın heyecanı olduğunu; üzerinde ısrarla durdukları seçimlerde yapılan hile ve antidemokratik uygulamalara rağmen, seçimlerden sonra Meclisin iki partiden ve bağımsızlardan oluşmasının, demokrasi adına umut verici bir durum olduğunu söyler. Muhalefete oy verilmesini, demokrasiye olan derin isteğin tecellisi olarak ifade eder. Demokrat Partinin başlıca vazifesinin beliren bu gelişmeyi kuvvetlendirmek ve hızlandırmak olduğunu söyleyen Menderes halkın da Demokratlardan beklentisinin bu olduğunu söyler. Ancak Matbuat Kanunu tasarısı ile geri adım atıldığını; bu geri adımın daha başka geri adımların ayak sesi olmasından haklı olarak endişeli olduklarını ifade eder. Demokrat Parti milletvekillerinin Meclise geri adımlara şahitlik etmek için gelmediklerini; Demokrat Partinin bu geri adım karşısında kendilerine düşen görevin ne olabileceğini düşündüğünü söyler. Bir meclis seçmek ve hattâ bu mecliste bir miktar muhalif milletvekili bulundurmakla demokratik bir yönetim olunamayacağını; demokrasinin teminatlar rejimi olduğunu ifade eder. Anayasanın, vatandaşlara verdiği hak ve hürriyetler teminat altına alınmadıkça; memlekette demokrasiden ve hak ve hürriyetten bahsedilemeyeceğini iddia ederek; vatandaş hak ve hürriyetine teminat teşkil eden matbuat hürriyetine yöneltilen bu tasarının geri alınmasını teklif eder ve sağdan alkışlar eşliğinde konuşmasını tamamlar.¹¹²

Devamında söz alan DP İstanbul Vekili Osman Nuri Köni, hükümetten demokrat bir kanun teklifi beklediklerini çünkü hükümet programında demokrasinin en üstün siyasi akide olarak kökleştirileceği azminden bahsedildiğini ifade eder. Konuşmasına demokrasinin temellerinden birisinin tenkit ve münakaşa hürriyeti olduğuyla devam eden Köni, bunun en ziyade gazetelerle yapılabileceğini söyler. Bu hürriyete yapılan tecavüzün demokrasiye yapılmış olacağını; bu kuvveti baltalamanın demokrasiyi felce uğratacağını ifade eder. Devamla, programında demokrasiyi bir ilke olarak kabul eden hükümetin, böyle bir tasarımı teklif etmesinin demokrat unvanını kaybetmesi demek olduğunu; bu tasarımı kabul etmenin demokrasiye veda demek olduğunu; demokrasiyi Meclis kapısından uğurlamak olduğunu belirtir ve bu kanun teklifinin kabul edilmemesi sureti ile demokrasi prensiplerinin korunmasını dileyerek konuşmasına son verir.¹¹³

Köni'den sonra kürsüye gelen CHP Siirt Vekili Ali Rıza Esen, kendilerinin demokrasiye doğru gitmek; onu inkişaf ettirmek, filizlendirmek, memleketi saadete ulaştırma amacıyla olduklarını; böyle kötü düşüncelerin hiç kimsenin hatırına gelmemesini; hepsinin kalbinde memleket sevgisi olduğunu ifade eder ve bu kanunun memleketi anarşiden korumak için yapıldığını söyler. Recep Peker kabinesinin; kanaat, fikir ve düşünce üzerine yazılan her şeyi, tenkidi iyi niyetle karşıladığını ve zaten demokrat idarenin de temelini bu olduğunu dile getirir.

---

¹¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İctima: 14, Cilt: 1, s.295

¹¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İctima: 14, Cilt: 1, s.296-297

Tenkitsiz, murakabesiz demokrasi hayatı olmayacağını; isteklerinin bu tenkitin küfre ve sövmeye kadar gitmemesi olduğunu söyler.¹¹⁴

Devamında söz alan CHP Kocaeli Vekili Nihat Erim, Matbuat Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki tasarının, kendinden önce söz söylemiş bazı arkadaşlarının sevk ettiği mecra ile bir hürriyet ve demokrasi rejimi münakaşası halini aldığını dile getirir ve konuşmasına şöyle devam eder:

Yalnız çok arzu olunurdu ki, mevzu bu konuya sokulduğunda demokrasiyi ilk defa bu memlekette bizler icad ediyormuşuz gibi konuşulmamış olsun. Demokrasi modern âlemde, muasır âlemde, en az yüz elli seneden beri vardır ve yüz elli seneden beri tatbik edilmektedir. Demokrasi bir hukuk ve siyaset sistemi olarak bugün müesses kaidelere, düsturlara maliktir. Günün birinde herhangi bir memlekette herhangi bir rejim ben demokratım, iddiasında bulunursa o rejimin dünyanın diğer demokrasilerinde tatbikte bulunan düsturlara, kaidelere riayet edip etmediğine bakılır ve eğer bu düsturlara, bu kaidelere riayet ediliyorsa o memlekette demokrasi vardır. Muhterem arkadaşlar, bendeniz bu vadede biraz fikir yormuş bir arkadaşınız olarak söylüyorum ki, bizim bir seneden beri vâsıl olduğumuz bu merhale gerçek bir demokrasi sistemini bu memlekette yaratmıştır, tesis etmiştir. Bugün kabul edeceğimiz bu tasarı bu demokratik esasa, liberal sisteme en küçük bir gölge getirmemektedir.¹¹⁵

Konuşmasında Batı demokrasilerinden, Fransa'dan, İngiltere'den örnekler veren Erim, demokrasinin çokluğun azlığa tahakkümü olmadığını; kendisinin ve partisinin asla böyle bir niyetlerinin olmadığını söyler. Hükümetin ve iktidarın bu niyetteki insanların elinde olması halinde o sistemin adının demokrasi olmayacağını belirtir. Bu sözleri Menderes'in "bravo" nidasıyla kesilen Erim devamında, Nasyonal Sosyalizm'i iktidara getiren şeyin milyonların oyu olduğunu; fakat buna rağmen o sistemin, totaliter sistemden başka bir şey olmadığını; dolayısıyla demokrasinin görünürde bir çokluk sistemi olduğunu söyler. Bir memlekette, demokrasi vardır diyebilmek için belli bazı ilkelere çokluğun da riayet etmiş olması gerektiğini belirtir. Ardından Meclisin ve hükümetin bir itham altında olduğunu iddia ederek; bazı gazetelerin mütemadiyen "Hürriyet elden gidiyor, demokrasi elden gidiyor" diye feryat ettiğini söyler. Menderes'in, "tasarının, bir yıldan beri atılmış olan adımları geri almak gibi bir mahiyet içerdiği" iddiası ve bu iddiasını teyid etmek için tasarıda, "yalan yayın hakkında yahut Büyük Millet Meclisi üyesi ve Bakanlar Kurulu üyeleri hakkında saldırgan, haysiyet kırıcı" yayınlar için konmuş olan suçları mesnet olarak göstermesini; Meclis kürsüsünden işitmiş olmanın kendisi için çok acı olduğunu ifade eder.¹¹⁶

Tasarının, ceza hükümlerini ilgilendiren maddeleri hakkında bazı açıklamalarda bulunmak üzere; Adalet Komisyonu adına kürsüye CHP Zonguldak Vekili Şinasi Devrin gelir. Tasarıyla "basın hürriyetinin ortadan kalktığı, vatandaş hürriyetine saygı adı altında gazetecilere diz çöktürmek amacıyla olunduğu, tasarının kabulünün demokrasiye veda etmek ve demokrasiyi hiçe

¹¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 14, Cilt: 1, s. 297

¹¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 14, Cilt: 1, s.298

¹¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 14, Cilt: 1, s.299

saymak olduğu" iddialarının gerçeği yansıtmadığını söyler ve 30. maddeyi izaha geçer. "Dünyanın hiçbir yerinde buna benzer hükümler yoktur" diyenlere kendi tabiriyle "dünyanın en liberal en demokratik memleketleri" sayılan İngiltere, Fransa, Belçika ve İsveç'ten örnekler vererek; onlarda dahi bu neviden hükümler olduğunu söyler.¹¹⁷

Oturumda, Yeni Sabah ve Gerçek Gazeteleri'nin hangi sebebe dayanılarak kapatıldıklarının aydınlatılması hakkındaki sözlü sorusuna Başbakan Recep Peker'in cevabı hususundaki görüşmede söz alan DP İstanbul Vekili Cihad Baban düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

Hakiki bir demokrasiye doğru gitmenin azminde olduğumuz şu sıralarda artık bu olağanüstü tedbirler yetsin ve artık kapatılan gazetelerin açılmasına izin verilsin. Yok eğer hükümet gazete kapatmanın bütün sonuçlarıyla anti demokratik bir eylem olduğunu kabul etmiyorsa o zaman hiç olmazsa aynı suçu işleyen diğer gazeteyi de kapatsın ve halkı şüpheye düşüren hürriyet fikrini, adaletin tam olarak tatbik edilmesi ile telâfiye çalışsın.¹¹⁸

16.09.1946 tarihli oturumda Matbuat Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun görüşmelerinde; CHP Tokat Vekili Nazım Poroy, yapılan "basın hürriyeti kalmadı" yaygarasının boşuna olduğunu söyler. Menderes'e hitaben "ve siz Adnan Bey, bu tasarı demokrasiye bir tepki olacaktır diyorsunuz. Eğer samimi ve ciddi iseniz el ele verelim ve böyle yüz­süz, arsız bir demokrasi değil; temiz ve namuslu bir demokrasi yapmak için el ele verelim ve böylece çalışalım" der.¹¹⁹ Menderes, Poroy'un teklifine bu oturumda leyhte ya da aleyhte bir yanıt vermez. Sadece usul hakkında eleştiride bulunarak; iç tüzüğe riayeti rica etmekle yetinir.

Bu oturumda DP Kütahya Vekili Ahmet Tahtakılıç demokrasinin, münferit misallerden hareket ederek tek taraflı anlayış ve tek taraflı bakış açısıyla harekete müsaade etmemesi yönüyle; en iyi Devlet şekli olduğunu dile getirir.¹²⁰

Ertesi gün yapılan 17.09.1946 tarihli oturumda CHP İzmir Vekili Ekrem Oran, bir İzmir gazetesinde 28.07.1946 Pazar günü yayınlanan ve başlığı "nesebi sahih olmayan çocuk" olan fikrayı kürsüden okur. Fıkırada, "demokrasiye geçiş ilk doğuma benzetilir ve bu yeni doğan bebeğin annesi ile babasının tayini gerekir. Türk milleti bakir anaya; CHP ise O'nu kirleten, zorbalıkla ırzına geçen tecavüzcü olarak nitelenir ve bu istenmeyen ilişkiden doğanın Meclis olduğunu; Türk tarihinin "anayı" saf, masum olarak kaydedeceğini; zorba ve zamparayı ise küstah ve vicdansız diye anacağını" yazar. Oran; Meclisi aşağılayan, onuruna dokunan bu fıkranın üzerinde görüşülen tadil yapılmadıkça ne yazık ki hiç bir cezayı gerektirmeyeceğini söyler. Bunun üzerine Menderes araya girer ve onunla alâkası olmadığını söyler. Ekrem Oran devamla, alâkasının olduğunu; bunu

¹¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 14, Cilt: 1, s. 305-306

¹¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 14, Cilt: 1, s.274

¹¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 15, Cilt: 1, s.331

¹²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 15, Cilt: 1, s.338

konuştuklarını söyler. Araya giren CHP Erzincan Vekili Behçet Kemal Çağlar, Menderes'e hitaben "hiç olmazsa gülmeyiniz de hicap duyduğunuzu ifade ediniz" der. Kürsüdeki Ekrem Oran ise "hayır o gülerek, canımıza kasteder" şeklinde konuşmasına devam eder.¹²¹

Oturumda söz alan CHP Kocaeli Vekili Nihat Erim; hükümetin ve Meclisin, basın hürriyetini ve demokrasiyi boğmak, ortadan kaldırmak iddialarıyla ağır itham altında olduğunu söyler. Bu ithamın özellikle 30. madde sebebiyle yapıldığını; Menderes'in bile kendi ifadeleriyle "hürriyeti yok edecek derecede sıkı olan bu tasarıdan" şikâyet ettiğini ifade eder. Araya giren CHP Yozgat Vekili Ziya Arkant ise Menderes'in bu fikrinden vazgeçtiğini söyler. Nihat Erim devamla, evet Menderes'in fikrini değiştirdiğini ve kendilerinin asla hürriyetin boğazlanmasına alet olacak insanlar olmadığını söyler.¹²² Muhaliflerin de kendilerine yardımcı olması halinde girilen bu demokrasi yolunda daha emin adımlarla ilerlemek için cesaret bulacaklarını ifade eder.¹²³

DP Afyonkarahisar Vekili Kemal Özçoban, yeni hükümetin programının; "demokrasiyi memlekette en üstün siyasi bir akide olarak kökleştirmek azminde olduğunu ve hürriyeti korumayı vadettiğini söyler. Milletın yaşamasını sağlayacak demokrasi idaresini, dikkatle ve kıskanç bir uyanıklıkla koruyarak geliştirmeyi vazifesinin başında saydığını da dile getirerek; diğer maddelerle birlikte 34. maddedeki yeni ilâvelerin demokratik prensiplere de uygun olmadığını söyler. Basının; milletın kulağı, milletın gözü ve nihayet milletın dili olduğunu; milletın menfaatini gözeten bir hükümetin, matbuattan korkmaması gerektiğini belirtir. Ancak bu tasarıda ve 34. maddede, hükümet ile milletın arasında sanki bir güvensizlik olduğunu; bunun sebebinin de basın olduğu gibi bir algı yaratılmaya çalışıldığını söyler. Demokrasinin unsurlarından birini teşkil eden basın ve yayın hürriyetinin, 34. madde ile kısıtlandığını iddia eder.¹²⁴

3.2. Recep Peker'in Kurduğu Hükümetin Programı Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları

8. dönemde ilk demokrasi lafzının geçtiği oturum 14.08.1946 tarihli oturum olur. Bu oturumda hükümet programını okuyan Başbakan Recep Peker, yeni hükümetin demokrasiyi memlekette en üstün siyasi akide olarak kökleştirmek gayesinde olduğunu dile getirir.¹²⁵

---

¹²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 16, Cilt: 1, s.392-393

¹²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 16, Cilt: 1, s.403

¹²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 16, Cilt: 1, s.403-404

¹²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 16, Cilt: 1, s.406-408

¹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 3, Cilt: 1, s. 27

Demokrasiyi, haklarına ve şereflerine hürmet edilen insan kümelerinin rejimi olarak tanımlayan Peker; "milletin mesut yaşamasını sağlayacak demokrasi idaresini dikkatle ve kısıkanç bir uyanıklıkla koruyarak geliştirmeyi bütün vazifelerimizin başında sayacağız" der.¹²⁶

Bu oturumda DP İstanbul Vekili Fuad Köprülü, Başbakan Peker'in okuduğu ve yaklaşık yetmiş beş dakika süren hükümet programı hakkında Partisinin mütalaa ve tenkitlerini arz etmek üzere; müzakerenin Cuma gününe bırakılmasını ister.¹²⁷ Bu talep CHP'li vekiller tarafından anayasanın 44. maddesine aykırı olduğu iddiasıyla olumsuz karşılanır. Bunun üzerine söz alan DP İçel Vekili Refik Koraltan, taleplerine böyle cevap veren CHP'li vekillerin bu tavırlarını uzun zamandan beri Mecliste tek bir partinin var olmasına bağlar. Ancak artık bu durumun değiştiğini; Mecliste demokratik esaslara uygun olarak memleket hayatında ileri demokrasiyi hakim kılmak zihniyetiyle bir firkanın bulunduğunu söyler. Bu itibarla sadece okunması yetmiş beş dakika süren bir beyannameye derhal cevap vermek imkanı var mıdır?"¹²⁸ diye sorar ve bu taleplerinin kabul edilmesinin hükümet programının işaret ettiği ileri demokrasi hayatımız için güzel bir başlangıç olacağını söyler.

Bunun üzerine CHP Balıkesir Vekili Süreyya Örgüevren söz alarak şöyle söyler:

Demokrasinin yerleştiği bütün dünya memleketlerinde, hükümetlerinde; her hükümet herhangi bir mesele için derhal kendisi hakkındaki kanaatin müspet veya menfi olduğunu Meclisten talep edebilir ve talep kabili tehir değildir. Hakiki demokrasinin yaşadığı memleketlerde böyle bir tehir talep edildiğini siyasi tarihler de yazmaz.¹²⁹

Tekrar söz alan Fuad Köprülü, Türkiye'de demokrasi hayatının bu şekilde başlamasını arzu etmediklerini söyler.

CHP Gümüşhane Vekili Hasan Fehmi Ataç önerge vererek; erteleme talebinin oya sunulmasını teklif eder ve sözlerine şu şekilde devam eder:

Her iki partiden de birinci devreden itibaren mebusluk etmiş arkadaşlarımız vardır. Birinci Büyük Millet Meclisinde, Birinci Grup İkinci Grup diye ne kadar hür ne kadar geniş ne kadar esaslı müzakereler yapıldığını ve o zamanki çoğunluk partisinin nelere tahammül ettiğine zabitler şahittir. Daha sonrasında Serbest Parti teşekkül etti, yine aynısı oldu. Sonra demokrasi ile bu arkadaşlar Meclise geldiler. CHP'den daha liberal daha esaslı halkçı bir parti varsa biz memnun oluruz. Ancak demokrasiyi biz Meclise soktuk iddialarını bir yana bıraksınlar.¹³⁰

¹²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 3, Cilt: 1, s. 28

¹²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 3, Cilt: 1, s.38

¹²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 3, Cilt: 1, s. 40

¹²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 3, Cilt: 1, s. 42

¹³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 3, Cilt: 1, s. 45

Devamında; hükümetin istediği güven oylaması ya da bahsi geçen erteleme teklifi oya sunulur ve görüşmeye devam edilmesi; arkasından da güven oylamasının yapılması kararı çıkar. Başlayan müzakerede söz alan CHP Seyhan Vekili Cavit Oral, Peker Hükümeti'nin programında yer alan vaatlerin demokrasiyi gerçekleştirmek gayesiyle girişmiş oldukları davanın başarılması yolunda ferah ve güvenlik verici bir anlam taşıdığını dile getirir. Programın içeriğinde yer alan bir tarafta kanunların otoritesi diğer tarafta söz, dil ve vicdan hürriyeti ile bu eserin gerçekleşmesi halinde Türkiye'nin dünya demokrasilerinin en ileri örnekleri arasına gireceğini söyler.¹³¹ Hükümet programının yeni bir ruh ve yeni bir zihniyet taşıdığını; karar verdikleri demokrasi davasıyla tam bir uyum gösterdiğini; demokrasinin bütün gerekleriyle kökleşip yerleşmesi hususunda gayret ve niyetlerinin samimi olduğunu ifade eder.

Devamla söz alan CHP Seyhan Vekili Kasım Gülek de hükümet programının demokrasiyi yerleştirme ve kökleştirme ilkesine önem verdiğini ve bunun memleketin siyasi geleceği için şans olduğunu söyler.¹³²

CHP Eskişehir Vekili Yavuz Abadan da hükümet programının yüksek hürriyet ve demokrasi anlayışında olduğunu belirterek; bu demokrasi ve hürriyet anlayışının bir kanıtı olarak da hükümetin programda bahsettiği eleştiriye açık olma hoşgörüsünü işaret eder.¹³³

CHP Diyarbakır Vekili Fazıl Ahmet Aykaç da programda yer alan "demokrasiyi bu memlekette her gün ilerleyen her gün daha hakim olan bir vaziyete taşımaya çalışacağım" sözünden dolayı partisini ve kendisini tebrik ederek; bu başarıyı sahada da görmeyi dilediğini söyler.

Recep Peker Hükümeti'nin programı müzakeresinin, lehte konuşmaları devam ederken DP Kütahya Vekili Adnan Menderes söz alarak; partilerinin programla ilgili görüş ve eleştiri imkanından mahrum bırakıldığını söyler. Hükümet programının incelenmesi ve esaslı tetkik edilmesi için kendilerine zaman tanınmaması hususunu; millet kürsüsünün sınırlandırılmış olması olarak addeder.¹³⁴ Devamla, bu memlekette hürriyetin bir türlü kökleşmediğini söyler ve anayasanın ruhuna aykırı olan bir takım kanunların hala yürürlükte olmasını özellikle seçim zamanlarında bilmeyen kalmadığını iddia ederek; hükümet programının müzakeresi olan konuyu Seçim konusuna taşır. Milletvekilli seçimlerine girerken de CHP'nin milletin huzuruna demokrasinin geliştirileceği ve demokrasi önündeki engel kanunların kaldırılacağı vaatleriyle

¹³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 3, Cilt: 1, s. 45

¹³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 3, Cilt: 1, s. 49

¹³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 3, Cilt: 1, s. 49

¹³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 3, Cilt: 1, s. 60

çıkıldığını; ancak bu kanunların kaldırılmak şöyle dursun matbuat hürriyetinin, toplanma, cemiyet kurma hürriyetlerinin yeniden sınırlandırılmasını içeren hazırlıklar olduğunu iddia eder.

Menderes'in konuşmasına cevap vermek üzere kürsüye gelen CHP Gaziantep Vekili Cemil Sait Barlas, demokrasiyi milletin iradesinin parlamentoda tecellisi olarak tanımlar.¹³⁵

Bu oturumda söz alan ve demokrasi hususunda görüş bildirip yorum yapanlar arasında en etkili ve güzel tanımı Başbakan Recep Peker yapar ve demokrasiyi "azlığın fikrini hiçbir tehdit ve tesir altında olmaksızın milletin kürsüsünden söylemek veya gazeteler sütununda yazı ile ifade etmesi hakkı" olarak tanımlar.¹³⁶

3.3. Milletvekilliği Seçim Tutanakları Hakkında Komisyon Raporu Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları

8. birleşiminin ilk oturumunda; DP, 21 Temmuz 1946 Milletvekili Seçimlerinde usulsüzlük yapıldığını; şaibe olduğunu dile getirir. Trabzon milletvekillerinin seçim tutanakları hakkında Tutanak İnceleme Komisyon Raporu görüşülürken söz alan CHP Konya Vekili Ali Rıza Türel; DP'yi, her işte kamuoyuna karşı kendini mazlum ve mağdur göstererek; sürekli iktidar partisinin sayı çoğunluğu yüzünden haklı davalarını kaybettikleri görüntüsü çizmekle suçlar. Şimdiye kadar uyguladıkları ve kendilerine kolay başarı sağlayan bu taktiğin demokrasi esaslarına uygun olmadığını ifade eder. Demokrasilerde azınlık partilerin, kamuoyu üzerinde tesirler yapmak suretiyle kendilerini mazlum göstererek iktidar partisine tahakküm edemeyeceğini; demokraside böyle bir şey olmadığını belirtir. DP'de şimdiye kadar gördüklerinin; küçük bir azınlığın büyük bir çoğunluğa hükmetmek istemesi olduğunu söyler.

Türel, demokrasinin bir çoğunluk sistemi olduğunu; böyle bir sistemde iktidar partisi ve onun hükümetinin programını gerçekleştirmek, davalarını yürütmek ve fikirlerini Meclise kabul ettirmek için azınlıktan daha geniş imkanlara sahip olmasının demokrasinin bir icabı olduğunu dile getirir.¹³⁷ Demokrasilerde, savunulan davaların doğruluğuna; karşılıklı bir tartışma ve fikir çatışması ile varıldığını ve iyi bir demokrasi fikrinin böyle düşünmeyi gerekli kıldığını belirtir. Demokrasiyi ilerletmenin, iktidarla muhalefet arasında fikir ve kanaatin çarpışmasından doğacak bir denge sistemi kurmakla mümkün olacağını söyleyerek sözlerini noktalar.

¹³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 3, Cilt: 1, s. 62

¹³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 3, Cilt: 1, s. 69

¹³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 8, Cilt: 1, s.113

CHP Zonguldak Vekili Şinasi Devrin, demokrasinin zaman ve mekan tanımayan bir takım değişmez esasları olduğunu; fakat bu değişmez esasların dahi bir milletin gelişimine göre şekil aldığını söyler.¹³⁸

DP İstanbul Vekili Fuad Köprülü; seçim sürecinde Ankara ilinde yapılan kanun dışı ve antidemokratik uygulamaları detaylı olarak anlatır ve bu fiillerin yapılmasına göz yumanların memlekette mütemadiyen demokrasi inkişafından bahsettiklerini söyler.¹³⁹

İkinci oturumda İstanbul milletvekilliklerine seçilen Kâzım Karabekir, Recep Peker, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Orgl. Cemil Cahit Toydemir ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın seçim tutanakları hakkında Tutanakları İnceleme Komisyonu raporu hususunda görüşülürken söz alan CHP İzmir Vekili Münir Birsell; DP' yi, belediye seçiminde seçimlere iştirak etmedikleri halde halkı açıktan açığa seçimlere gitmemeye teşvik etmekle suçlar ve demokrasinin hüküm sürdüğü bir memlekette halkı seçimlere girmemeye teşvik etmenin hükmünü; medeni alemin, demokrasi aleminin ve tarihin vereceğini söyler.¹⁴⁰

Yine bu oturumda söz alanlardan biri olan CHP Balıkesir Vekili Süreyya Örgüevren, CHP'yi ve onun hükümetini Cumhuriyetin ve demokrasinin banisi ve harisi olarak addeder.¹⁴¹

İkinci oturumda Kocaeli milletvekillerinin seçim tutanakları hakkında Tutanakları İnceleme Komisyonu raporu görüşülürken söz alan DP İstanbul Vekili Hulusi Demirelli, kendilerinin; aristokrasi ve entelektüel taraftarı olmadıklarını, demokrat olduklarını; herkesin aynı suretle hak sahibi, oy sahibi olduğunu söyleyerek; başka türlü demokrasinin olamayacağını söyler. Seçmen hakkına riayetin, en büyük demokrasi esası olduğunu dile getirir.¹⁴²

İkinci oturumda Aydın Milletvekillerinin seçim tutanakları hakkında Tutanakları İnceleme Komisyonu raporunun görüşülmesinden sonra söz alan Adnan Menderes'in beyanından sonra kürsüye gelen CHP Aydın Vekili Neşat Akkor, Menderes'in yapmış olduğu beyanatın gerçeği yansıtmadığını belirterek; DP'lilere hitaben,"hepimizin gaye ve temennisi demokrasinin memleketimizde gelişmesidir. Bunun gelişmesi için de kanunun hâkimiyeti lâzımdır. Kanunu hakim kılmadıktan sonra gerek Cumhuriyet ve gerekse demokrasinin hiç bir anlamı kalmaz der.

¹³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 8, Cilt: 1, s.116

¹³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 8, Cilt: 1, s.121

¹⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 8, Cilt: 1, s.158

¹⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 8, Cilt: 1, s.164

¹⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 8, Cilt: 1, s.192 -193

CHP'nin de Demokratlar gibi memlekette kanunu hakim kılmak için elinden geleni yapacağını sözlerine ekler.¹⁴³

3.4. Bütçe Kanun Tasarısı Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları

8. dönemin 2. yasama yılında yapılan 11.12.1946 tarihli oturumunda Ankara Üniversite'si bütçesi vesilesiyle söz alan Maraş Bağımsız Vekili Emin Soysal çok ilginç bir söylemde bulunarak; o zamana kadar yapılagelmiş tüm demokrasi tartışmalarını adeta tepe taklak eder. İlim için kurulan Ankara Dil-Tarih Fakültesi'nde bir doçentin, lüzumlu tercüme dururken; İngiliz İşçi Partisi Lideri Lâski'nin; muhtevası İngiltere'de ki fabrikaların, yolların Devlet tarafından idaresi fikrini yaymak olan "Demokrasi ve Sosyalizm" adlı eserini tercüme ettiğini söyler. Bu kitabın tüm kütüphanelere gönderilmiş olmasının yanı sıra; bu zamana kadar yüz milyon para harcanan okullara, üniversitelere de gizlice gönderildiğini ve gönderilen okullarda okuyan öğrencilerin, daha sosyolojinin (S)sini bilmediğini; mezun olmuş bir öğrenciye basit bir matematik sorusu sorulsa bilemeyeceğini ancak elinde "Demokrasi ve Sosyalizm" adlı kitabın olduğunu söyler.¹⁴⁴ Bu durum karşısındaki hislerini içler acısı olarak ifade eder. Üniversitelerden çıkan gençlerin ciddi eserler ve tercüme meydana getirmelerini ve bu memleket gençliğini böyle hayallere sürüklememelerini istediklerini dile getiren Soysal'ın, demokrasiyle bağdaşmayan bu sözlerine Mecliste hiçbir partiden, vekilden tepki gelmez. Bu sözlerinin hakiki demokrasiyle bağdaşmadığını dile getiren olmaz. Oysaki; o güne kadar Meclis özellikle Matbuat Kanunu'ndaki bazı değişiklikler için şiddetli demokrasi tartışmalarına tanık olmuştur. Demokrasinin tanımından, ideal şeklinden, olmazsa olmaz ilkelerinden, en ileri demokrasi örneklerinden dem vurulan Mecliste; Sosyalizm içerikli bir kitabın tercüme edilmesinin lüzumsuz olduğunun, bunu yapan akademisyenin kutsal ilim gayesiyle hareket etmediğinin, bu durumun içler acısı olmasının ifade edilmesi; demokrasinin gerçekten anlaşılmadığının, kavranmadığının, yönetsel anlamda sindirilmediğinin, sadece lafta büyük cümlelerde kaldığının, iktidar ve muhalefet arasında halkı etkilemek amacıyla kullanılan içi doldurulmamış bir laf-ü gūzaftan başka bir şey olmadığını göstergesidir.

18.12.1946 tarihli oturumda 1947 yılı Bütçe Kanun tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporu görüşmelerinde, Başbakan Peker'in bütçe ile ilgili açıklamalarından sonra söz isteyen Menderes, bütçe aleyhinde uzun bir izahat yapar. Memleketin içinde bulunduğu sıkıntı ve ıstırabın; başından beri ifade ettikleri gibi tedbirsizliklerin, hataların, israfların neticesi olduğunu; yoksa bu güzel yurttaki bu büyük ve çalışkan milletin kaderinin bu olmaması gerektiğini; mevcut vaziyeti, geçici bir intikal devresi olarak göstermek isteyenlerin aldandıklarını söyler. Bugün memleketin içinde bulunduğu takatsızlık ve sıkıntının, belli bir politika ve memleket görüşünün doğal neticeleri

¹⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 8, Cilt: 1, s.206

¹⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 15, Cilt: 3, s.107

olduğunu ifade eder.¹⁴⁵ Menderes'in konuşmasının ardından kürsüye gelen Başbakan Peker; DP adına dinlediği Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve "psikopat bir ruhun" hastalıklı karanlıklar içinde; ruh haletinin yansımalarını dinlediklerini ve her şeyi geriye çeken anlaşılmasız hareketlerin sebebinin de bu ruh halinden kaynaklandığını söyler. Vazifeye geldikleri günden beri; DP'nin, Meclis kürsüsüne çıkıp İktidardan hesap sormasını istedikleri zaman her defasında bir usul meselesi bahane ederek karşılıklarına çıkıp konuşmaktan imtina ettiğini iddia eder.¹⁴⁶ Bu sırada DP lideri Celal Bayar'ın "kalkın; müzakereyi terk edelim" sözleriyle DP üyeleri toplu olarak Meclisi terk eder. (27 Aralık 1946'da Meclise geri dönerler.) Bunun üzerine Başbakan Peker, DP'lilerin bir saat istedikleri gibi yazılı kağıttan; haksız, saldırgan şeyleri okuduklarını söyler. Salonu terk halinde olan DP İstanbul Vekili Fuad Köprülü; bir Başbakanın böyle konuşmaması gerektiğini söyler. Peker devamla; ilk defa, onların her gün konuştuğundan daha saygılı, daha ihtiyatlı olarak konuştuğu zaman DP'nin salonu terk ettiğini; memlekette temel saydıkları demokrat fikirleri bu arkadaşların savunması gibi bir talihsiz vaziyette bulduklarını bravo sesleri ve alkışlar eşliğinde söyler ve "hani demokrasi fikirlerin serbestliği ve hani DP'liler bunu kuracaklardı?" diye sorar. Peker, demokrasinin; DP'nin bayrak gibi kullandığı, kuru bir dava, kuru bir isimden ibaret olmadığını; onların (DP'nin) bu davanın esas temelini, azlığın çokluğa tahakkümü olarak algıladığını ve bunu herkese de dikta etmek niyetinde olduklarını söyler. CHP'nin, şimdiye kadar azlıkta bulunan bu partinin vazifelerine devam etmesi için hep iyi niyet gösterdiğini ifade eder. Hükümet'in cevabını dinlemek gibi bir borcun icabını dahi takdir etmeden sıralarını bırakıp çıkan Demokrat Partililerin dayandığı davanın temelsizliğinin millete anlatılması gerektiğini belirtir.¹⁴⁷ DP'nin, demokrasiden anladığının; sorumlu olmayan insanların ağzına geleni söyleyebildiği; sorumlu olanların ise bu haksız sözler karşısında kendilerini savunmaya fırsat verilmeden vazifelerini bırakıp çekilip gitmek olduğunu söyler. Demokrasinin gösterdiği vazife duygusunun bu olmadığını; eleştirinin güzel bir şey olduğunu fakat bu güzelliğin faydalı bir sonuç vermesi için tenkit edenlerin de tenkit edilmeyi kabul etmesi ve tenkide tahammül göstermesi gerektiğini belirtir.¹⁴⁸ Muhalefetten, demokratik bir hayata geçiş için üzerine düşen vazifeleri asaletle yapmasını isterken; bu şekilde söyledikleri sözlerin üç cümlesi üzerine öyle değil böyle dendiği zaman vazife mevkiini bırakıp çıkan keyfi bir zihniyetle demokrasinin gelişmesine hizmet edilemeyeceğini söyler. Demokrasinin, "arkadan etek çeken"; her şeye kusur bulan ve tahrik eden bir zihniyetle sözü bitirmeden çıkıp gitmek olmadığını ifade eder ve "bu zihniyette olan insanların bu memlekette ekseriyeti teşkil ettiklerini düşünün; o vakit fikirlere hürmet gibi, hoşgörü gibi medeni insan cemiyetine temel olan esaslar ne hale gelir?" diye sorar. Sorusuna cevaben Meclis sıralarından, "Allah saklasın sesleri" yükselir. Kendilerinin Mecliste demokrasinin hakiki bir surette gelişmesini; bu amaçla her türlü kardeş muamelesini, iyi muameleyi yaptıklarını buna

¹⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 18, Cilt: 3, s.23

¹⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 18, Cilt: 3, s.23-24

¹⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 18, Cilt: 3, s.24

¹⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 18, Cilt: 3, s.25

rağmen DP'lilerin yaptıkları hareketin, memlekete demokrasi getirmek yerine; eli sopalı aşağılık insanların sefil şahsi hâkimiyetini ifade eden diktatörlükler getireceğini söyler. Ve bravo sesleri ve alkışlar eşliğinde kendilerinin yaşadığı müddetçe insanlığın ışığı ve kanun vasıtası ile bu memlekette bu felâkete izin vermeyeceklerini söyler.¹⁴⁹

Aynı gün yapılan ikinci oturumda CHP Aydın Vekili Mazhar Germen, aylardan beri memleketin içinde her yerde CHP ve mensupları hakkında; "yalnız midesine düşkün adamlar" diyecek kadar çok ileri ve buna benzer daha birçok şeylerin söylenmiş olmasına karşı; Meclisin ve Başkanlığın harekete geçmemesinin sebebinin; Cumhuriyet Halk Partisinin, "memlekette hakikaten bir demokrasinin kurulmasına ve demokrasi kurulması için muhtelif fikir ve prensip kararlarını taşıyan partilerin yerleşmesine olan inancı" olduğunu söyler.¹⁵⁰ DP'nin takındığı bu tavırla memlekette demokrasiyi yaşatmanın mümkün olmadığını; kendilerinin, Mecliste neden daha önceleri muhalif bir parti kurulmadı diye hayıflandığını; bu konuda duydukları mahzunluğu dile getirmekten kaçınmadıklarını, kurulan yeni partilere ne kadar toleranslı davrandıklarının ayan beyan ortada olduğunu söyler. Partisinin (CHP'nin) bu tavırlarını demokrasi hareketlerine karşı, hoşgörülü ve anlayışlı olduğunun kanıtı olarak ileri sürer.¹⁵¹

19.12.1946 tarihli oturumda 1947 yılı Bütçe Kanunu tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporunun Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü bütçesi görüşülürken CHP Ankara Vekili Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen, halihazırda kendilerinin de yürekten desteklediği; ülkedeki demokrasinin, genç ve körpe olduğunu vurgulayarak; kanunların son derece liberal ve serbest hale getirildiğini ifade eder.¹⁵²

19.12.1946 tarihinde yapılan Meclis ikinci oturumunda CHP İstanbul Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, son zamanlarda demokrasi meselesinin sık sık konu edildiğini; bu fikrin doğduğu memleketin Yunanistan olduğunu söyler. Yunanistan, Eski Roma İmparatorluğu ve Fransa'dan örnekler vererek; "bu memleketlerde bu kadar müşkilâtle doğmuş olan fevkalâde buhranlar geçirmiş olan bir müessesenin bizim memleketimizde karşısına hiçbir zorluk çıkmadan gelişmesi mümkün müdür?" diye sorar. Ve devamında; "biz muhalefet partisine kusurlar buluyoruz onlar da bizde birçok kusurlar buluyorlar ve çekişiyoruz; yani bütün bu memleketlerin geçtiği yollardan geçiyoruz" der. Yaşanılanların olağanüstü buhranlar diye tarif edilmemesi gerektiğini belirtir.¹⁵³

---

¹⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 18, Cilt: 3, s.27

¹⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 18, Cilt: 3, s.33

¹⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 18, Cilt: 3, s.35

¹⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 19, Cilt: 3, s.279

¹⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 19, Cilt: 3, s.294

Aynı oturumda CHP Zonguldak Vekili Şinasi Devrin; demokrasiyi, unvan ve rütbe gibi elbise farkını kökünden kaldırmış olan bir rejim olarak niteler.¹⁵⁴

CHP Kastamonu Vekili Dr. Fahri Ecevit ise Millî Savunma Bakanlığı'nın bütçesi görüşülürken; Demokrat Partililerin son oturumda Meclisi terk etmelerini eleştirir:

Giriştiğimiz demokrasi icabı Meclisimize katılan Demokrat arkadaşlar, kendilerince sebebi malûm olan ve bizim için gerçekten anlaşılmaz mahiyette bir hareket olan Meclisteki konuşmaları dinlememeye karar vermiş görünerek aramızdan çekildiler. Büyük Millet Meclisinde memleketin; iktisadi işlerini, adalet işlerini, sıhhat işlerini, eğitim işlerini dinlememiş olsunlar zarar yok. Onların muhasebesini milletle ayrıca yaparlar. Ancak esef ettiğim şey; Türk Milleti'nin varlığını, Türk Devleti'nin devam ve bekasını şerefli subay ve erleriyle temin eden ordunun, dinamik bekciliğini iyi başarması için lüzumlu ödenekler işi konuşulurken Demokrat Parti milletvekilleri arkadaşların Millet Meclisinde bulunmayışıdır.¹⁵⁵

24.12.1946 tarihli oturumda Milli Eğitim Bakanlığı Bütçesi görüşülürken söz alan CHP Trabzon Vekili Mustafa Reşit Tarakçıoğlu; demokrasiyi, "başlar (yöneticiler) yere inmiştir; halkın içindedir, onlarla beraberdir, mesuldürler. Mesuliyet duygusu demokraside mevcuttur" diye tanımlar ve bireyin demokraside mühim bir unsur olduğunu söyler. Bireyin alacağı kararın ya demokrasiyi ihya edeceğini ya da demokrasiyi yoldan çıkaracağını belirtir. Tarakçıoğlu'na göre; demokraside eğitim öğretim sistemi birinci derecede ele alınan bir mevzudur ve memleketteki demokrasi hürriyet esasına dayanır. Hürriyet esasına dayanan demokrasi, doğrudan doğruya halkı cemiyeti kuran ve yükselten unsur olarak ele alır.¹⁵⁶

İktidar ile muhalefet arasında 1946 Seçimleri'nden sonra patlak veren gergin ortam 1947'de had safhaya ulaşır. Recep Peker Hükümet'i, ekonomik açıdan isabetsiz önlemlerle göreve başlamıştır. Demokrat Partinin, Peker Hükümeti'nin aldığı ekonomik tedbirleri (7 Eylül kararlarını) eleştiri için verdiği önerge; Peker'in, Menderes'e yönelik "psikopat" tabiri ve ondan sonra DP'nin Meclisi boykotu (27 Aralık 1946'da Meclise geri döndüler); Peker Hükümeti'nin, iki siyasi partinin sınıf esaslı üzerinden dernek kurma yasağını kaldıran kanunu kabul etmesinden sonra kurulmuş sendikaların hemen hepsini ve altı gazete ile dergiyi süresiz olarak kapatması; 1947 Şubat'ında yapılan köy muhtarlığı seçimlerinde DP'nin, hükümeti kendi adayları adına seçime el atmakla suçlaması ve asıl maksadın DP örgütlenmesini köylerden söküp atmak olduğu iddiaları ve tüm bu olaylar neticesinde Başbakan Peker'in uzlaştırmacı açıklamalarda bulunması beklenirken; ortamı gerginleştiren söylemlerine devam etmesi sonucunda tüm bu gidişata dur demek ve gergin ortama müdahale etmek amacıyla Cumhurbaşkanı İnönü, 12 Temmuz 1947'de bir beyanname yayınladı. Türk siyasal hayatında "12 Temmuz Beyanname" adıyla ünlenebildiride; İnönü, "iktidar ve muhalefeti, ikisine de eşit mesafede durarak dinlediğini ve iki tarafın da haklılık paylarının

¹⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 19, Cilt: 3, s.304

¹⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 19, Cilt: 3, s.310

¹⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 22, Cilt: 3, s.429

olduğunu” ifade eder.¹⁵⁷ İnönü'nün bu ifadesi parti içinde başını Recep Peker'in çektiği sertlik ve tek parti iktidarı yanlılarından değil; ılımlılardan yana olduğunun ispatı niteliğindedir. Zira 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra Recep Peker'in istifa etmesi ve yerine daha ılımlı politika güden Hasan Saka'ya hükümet kurma görevi verilmesi bu iddiamızı güçlendirir niteliktedir.

3.5. Hasan Saka'nın Kurduğu Hükümetlerin (I. ve II. Saka Hükümeti) Programları Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları

8.dönemin ikinci yasama yılının son birleşimi olan 13.10.1947 tarihli oturumda Başbakan Hasan SAKA kurduğu hükümetin programını okurken, İnönü'nün 19 Mayıs 1945 nutkuna ve 1946 Olağanüstü Parti Kurultayı'ndan sonra geçilen tek dereceli seçime değinir. Çok partili siyasi hayat ile başlayan; Devlet Başkanı'nın 12 Temmuz Beyannamesi'nde ifade ettiği yeni iç politikanın demokratikleşme hareketine dikkat çekerek; hükümetin başlıca vazifesinin, bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılâpçı CHP'nin ilkelerine dayanarak memlekette gittikçe olgunlaşan bu sistemin ve onun temeli saydıkları siyasi emniyetin gelişimini sağlamak olduğunu söyler.¹⁵⁸

Aynı oturumda söz alan DP Kütahya Vekili Adnan Menderes, yeni hükümetin programını hayretle karşıladıklarını ifade eder. Yeni hükümetin ve iktidar partisinin; DP'nin kuruluşundan beri çeşitli sebeplerle kendini gösteren millet arzu ve iradesinden, dört seçimde karşılaşılan acı hakikatlerden, İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi ile açıkladığı durumdan ve Peker Kabinesi'nin başına gelenlerden hiçbir sonuç çıkarmadığını ve programın tanziminde, dünün müdafaası gayretinin başta geldiğini söyler. Programda, herkes tarafından malum olunan anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesinden ima yoluyla dahi bahsedilmediğini; sıkıyönetimin kaldırılacağına dair hiç bir işaretin bulunmadığını; milletçe bu kadar şikâyet olunan baskı, cebir ve şiddet hareketlerinin âdeta idare âmirlerine takdir vesilesi yapıldığını dile getirir. Programın iç politika kısmına değinen Menderes, bu kısımda "geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılâpçı Halk Partisinden bahsolunarak"; hükümetin gerçekleri tahrif ettiğini söyler. Halk Partisinden çok evvel de memlekette birden fazla partinin mevcut olduğunu; hürriyete Halk Partisinden çok daha fazla yer veren kanunların yaşamış olduğunu; o zamanların Matbuat Kanunu'nun ve matbuat hürriyetinin şimdikinden daha fazla güvence altında olduğunu söyler. CHP'nin "inkılâpçılık" iddiası hususunda ise "tek başına hüküm sürme sevdasına" zarar vermeyecek ıslahatları yaptığını söyler. "Milli iradenin hâkim kılınması" gibi esaslı bir inkılâbın henüz başarılamamış olduğunu; cumhuriyetin bir hükümet kalıbı olarak ve şekil halinde kalması halinde; iktidar karşısında vatandaşın şahsi ve siyasi hak ve hürriyetleri tanınmadıkça, Devlet anlayışında otoriter zihniyetin terkedilmiş olmayacağını ifade eder. Halk Partisinin, "demokratik ilkelere dayandığı ve geniş demokrasi kurduğu iddiasının" ne dereceye kadar doğru olduğunu anlamak için Nizamnamesinin

¹⁵⁷ Karpat, a.g.e., s.280

¹⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.672

yeterli olacağını; onun bile "değişmez genel başkanlık ve şeflik sistemine" göre olduğunu söyler. yirmi beş seneden beri Halk Partisi iktidarının değişmemiş olmasının; Halk Partisinden başka bir partinin siyasi hayatımızda birkaç aydan fazla tutunamamasının sebebini, kurulan partilerin Halk Partisi eliyle bertaraf edilmesi olarak gösterir. Demokrat Partinin; Halk Partisinin emir ve tensibiyle kurulmamış olduğunu vurgular. DP'nin; kuruluşundan beri maruz kaldığı hücumlarla, Halk Partisinin "geniş demokrasi rejiminin kurucusu olmak" vasfını edinmesine mâni olduğunu belirtir.¹⁵⁹

Bu birleşimde CHP tarafından en çok eleştiren söylem, Menderes'in; "Halk Partisi hükümet eliyle kurulmuş bir partidir" sözleri olur.¹⁶⁰ CHP Tunceli Vekili Feridun Fikri Düşünsel, Halk Partisinin hükümet eliyle kurulmadığını; Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyetinin biçim değiştirmesi ve mücadele eseri ortaya çıktığını söyler ve CHP'nin yapısının "sizin de, bizim de bağımsızın da hepimizin Türk vatanına aşık olan, ona ruhu ile bağlı olan ve daima bizim üzerimize onun aziz gözleri ile muazzam şahsiyetleri ile daima kalplerimizde müşterek bir vatan kaynağı olarak yaşayacak olan aziz Atatürk" olduğunu belirtir. Halk Partisinin de Demokrat Partinin de birer milli müessese olduğunu; ikisinin de bekasının şart olduğunu söyler. Cumhuriyetin selâmetinin ve demokrasinin inkişafının; ikisinin de hedefi olduğunu ifade eder.¹⁶¹

Yine bu birleşimde Menderes, hükümetin programda baş yeri "demokrasinin Halk Partisi tarafından kurulmuş olduğu" iddiasına vermesinin yersiz olduğunu söyler. Demokrasinin kurulması uğrunda halk içinde halkla beraber çalışan ve bunca güçlülere göğüs geren Demokrat Partinin, demokrasinin kurulmasında hissesi olduğunu iddia etmek mevkiinde olmayacağını belirtir. Konuşmasında 12 Temmuz Beyannamesi'ne sıklıkla değinen Menderes, programdan; hükümetin, 12 Temmuz Beyannamesi'nde ifadesini bulan esaslara uygun olarak ciddî adımlar atmak niyetinde olmadığını; 12 Temmuz Beyannamesi'ne vücut veren iyi niyetlerle bu amaçta sarf olunan gayretlerin neticesiz kalacağını anladıklarını dile getirir. Peker Hükümeti'nin bile antidemokratik kanunların mevcudiyetinden haberdar olduğunu ve bunların değiştirileceğinden bahsettiğini ancak mevcut hükümetin programında bu durumdan bihaber tavır takınıldığını söyler. Devamla, programda; vatandaşlar ve matbuat üzerinde baskı yapmaktan başka hiçbir işe yaramayan sıkıyönetimin kaldırılacağına dair de bir işaret olmadığına değinen Menderes; memleketin "daimî bir sıkıyönetim idaresine tâbi tutulmak cezasına lâıyk" olmadığını dile getirir. Programın iç politika kısmında yer alan; "idare âmirlerinin memleket nizam ve asayişini kanun dairesinde dikkatle korumadaki çalışmalarını takviye edeceğiz" söylemini de eleştiren Menderes, bu belirsiz ifadenin "memlekette nizam ve asayişin bozukluğu mu yoksa idare âmirlerinin nizam ve asayişini muhafaza hususundaki yetkilerinin genişletilmesi ve kuvvetlendirilmesi gerektiği" anlamına mı geldiğini

¹⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.677

¹⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.678

¹⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.685

sorar. Bu sorunun cevabı eğer ikinci manayı işaret ediyorsa; bunun yalnızca tek parti sisteminin veyahut otoriter devlet anlayışının hâkim olduğu memleketlerde görüleceğini; sebepsiz ve gereksiz yere nizam ve asayıştan bahsetmenin; vatandaşları korkuya salmak, kolaylıkla ve kayıtsız şartsız hüküm sürmek yolu ile ancak totaliter veya otoriter gidişata emare teşkil edeceğini belirtir.¹⁶² Hükümet programının bu haliyle, kendisini hazırlayanların ve müzakere edenlerin ruhlarındaki derin tereddütü yansıttığını; CHP ve onun hükümetinin, 12 Temmuz Beyannamesi'nin açmak girişiminde bulunduğu devrin eşiğinde tereddütler içinde sallandığını söyleyerek konuşmasını bitirir.¹⁶³

Menderes'in ardından söz alan CHP Tunceli Vekili Feridun Fikri DÜŞÜNSEL, Menderes'in konuşmasında "Peker Hükümeti'nin başına gelenler" diye neyi kastettiğini sorar ve Recep Peker'in başına bir şey gelmediğini; Meclisin itimadı üzerine işbaşına geldiğini ve sonradan rahatsızlığı nedeniyle çekildiğini söyler. CHP'nin gayesinin memlekette demokrasiyi kurmak şerefine nail olmak olduğunu; bu şerefin ise tümen tümen olduğunu söyleyen Düşünsel, bu şerefte DP'nin de payını olduğunu söyleyerek; tek partili oturmaktansa Mecliste böyle tatlı tatlı konuşma zevkini vermelerinden dolayı sağdan bravo sesleri eşliğinde DP'ye teşekkür eder.¹⁶⁴

Oturumda söz alan CHP Urfa Vekili Suut Kemal Yetkin programda, siyasi partiler arasında siyasi idare teşkilâtı karşısında hiç bir fark gözetilmeyeceğini; eşit muamele yapılacağını; demokrasi hayatını geliştirecek olan unsurların tamamlanacağını açık ve kesin bir ifade ile belirtildiğini söyler. 21 Temmuz Seçim'i ile içine girilen demokrasi hayatının gün geçtikçe olgunlaşacağına; Batıdaki örneklerinin yanında şerefli bir yer alacağına inandığını ifade eder. Demokrasinin temelini; fikir, söz, vicdan hürriyeti olarak işaret eden Yetkin, gerçek demokrasinin ancak kanunların himayesi altında bulunan bu hürriyeti korumakla sağlanacağını belirtir. Ve fikir hürriyetinin, söz hürriyetinin kaydettiği gelişmelere örnek olarak mevcut Matbuat Kanunu'nu gösterir. Demokratik hayatın gelişmesinde, demokrasi fikirlerinin yerleşmesinde basına büyük; büyük olduğu kadar da kutsal bir vazife düştüğünü dile getirir. Demokratik bir hayat için yapıcı muhalefetin vazgeçilmez bir unsur olduğunu söyler.¹⁶⁵

DP Kütahya Vekili Hakkı Gedik ise memlekette ivedilikle ele alınması gereken iki mesele olduğunu belirtir. Bunlardan ilkinin, anayasa hükümlerine muhalif; antidemokratik kanunların kaldırılması olarak açıklar. İkincisinin ise; memlekette demokrasinin hakkıyla yerleşmesini hazmedemeyen zihniyeti değiştirmek suretiyle Türk insanının da medeni insanlar kadar; düşüncesinde, konuşmasında, hareketinde, oy kullanmasında ve kanaatinde hür ve serbest olmasını,

¹⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.678

¹⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.681

¹⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.685

¹⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.688

demokratik şartlar ve icaplar dâhilinde emniyet altına alarak; millî iradeyi hâkim kılmak ve bu hakimiyetin ağırlığı altında her türlü suiistimalleri ve görev ihmallerini ortadan kaldırmak olduğunu söyler.¹⁶⁶

DP İstanbul Vekili Cihad Baban, memlekette demokrasi inkişafının milli bir politika olduğunu; hükümet beyannamesini bu hususta çok cesaretsiz bulduğunu söyleyerek sözlerini şöyle devam ettirir:

Demokrasi hazır elbise değildir. O ancak vatandaş hak ve hürriyetlerinin kayıtsız, şartsız ve tam olarak bilfiil vatandaşlar tarafından kullanılmasıyla teessüs eder. Ne nutukla ne beyanname ile demokrasi rejimi tesis edilemez. Biz müsaade ile verilen demokrasilerin demokrasi olacağına inananlardan değiliz. Nutuklar ve beyannameler ancak ve ancak bütün Türk Milleti'nin temayüllerine tercüman olmuşlardır.¹⁶⁷

Baban, hükümet programında yer alan "bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkilâpçı partimizin umdelerine dayanarak memlekette gittikçe gelişen bu sistemin ve onun temeli saydığımız siyasi emniyetin inkişafını sağlamaya çalışmak olacaktır"¹⁶⁸ lafzını eleştirerek; Türk demokrasisinin ifade edildiği gibi ne Halk Partisinin ne de Demokrat Partinin eseri olmadığını söyler. Bu eserin, siyasi şuura ulaşmış olan büyük Türk milletine ait olduğunu söyler. Yine hükümet programında yer alan; "siyasi partilerin, iktidarda veya muhalefette devlet idare teşkilâtı karşısında farklı muamele görmemelerine giriştiğimiz tabii hayatın bir icabı saymaktadır" lafzını da eleştiren Baban, burada hükümetten "haklı muamele götmeye, partiler arasında eşit haklar tesis etmeye kendisini mecbur sayar" demesini beklediklerini dile getirir. Eleştirilerine şöyle devam eder:

Bir vatandaş ve milletvekili olarak, hükümeti her türlü tâviz fikirlerinden uzak görmek isterdik. Feragat ve fedakârlık duyguları içinde çok defa güç şartlar altında vazifelerini yapan idare âmirlerinin methedilmesinin yerine; demokrasinin inkişafında, bunlar arasında parti mülâhazalarına kendilerini kaptırarak memlekette ikilik doğurmuş olanlar hakkında takibat yapacağız; onları adalete tevdi edeceğiz demesini beklerdik. Demokrasi idaresinin yerleşmesini ve kurulmasını emniyet altına alacak fiilî tedbirlere de başvurmasını beklerdik.¹⁶⁹

Hükümetin yerinde kendi partileri (DP) olsaydı eğer programda, tam anlamıyla demokratik bir zihniyetle hareket edeceklerini; milletin temayül ve arzularına kulak vererek anti demokratik kanunları kaldıracak tekliflerle Meclise geleceklerini ifade eder. Baban'a göre; hükümet, bu programla demokratik bir rejimin ilk belgesini tarihe mal etmek isteseydi; fikir hürriyetini tanımak istemeyen bir hükümetin tazyiki altında görevini kötüye kullandığı mahkeme kararıyla sabit olan Sıkıyönetimi de kaldıracamız derdi. Konuşmasında 12 Temmuz Beyannamesi'ne de değinen Baban;

¹⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.688

¹⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.693

¹⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.672

¹⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.693

Devlet Reisi'nin Beyanname ile Türk milletinin hasretlerine ve arzularına tercüman olduğunu ancak Hasan Saka Hükümeti'nin millet huzurunda açık olarak kendi hüviyetini teşhis ettirmesi gerektiğini söyler. Hasan Saka Hükümeti'nin hangi Halk Partisinin; 12 Temmuz 1947 Halk Partisinin mi yoksa 21 Temmuz 1946'dan sonra iktidara gelerek memleketin bir senesini ziyan ettiren ve demokrasiye hiç de dost olmayan Halk Partisinin mi hükümeti olduğunu sorar.¹⁷⁰

Cihad Baban'dan sonra kürsüye gelen CHP Bursa Vekili Muhittin Baha Pars, konuşmasına Menderes'in "Halk Partisinin hükümet eliyle vücuda geldiği" sözlerini eleştirerek başlar. Bu iddianın hangi menfaati sağladığını; Demokrat Partiyi hangi faydalı yola götürdüğünü soran Pars'a göre bu söylem bir partiye mensup parti sözcüsünün; kendi hesabına, partisi hesabına yapacağı en büyük gafardan ve kusurlardan birisidir. Halk Partisine "hükümet eliyle teşekkül etmiş" diye isnatta bulunmanın; millete bir hakaret tokadı atmak olduğunu söyler. Millete, "sen müdrik değilsin, sen kendi menfaatini bilmiyorsun, sen vatani heyecanı, felâket günlerinin ıstırabını duymadın, sana hükümetin kurduğu ve senin kendi kendine vücuda getirdiğin partiyi ancak hükümetin sana verdiğinden dolayı elde ettin" demek anlamına geldiğini söyleyerek buna kimsenin hakkı olmadığını dile getirir. Meclise ve Türk milletine seslenir ve şöyle sorar:

Bizim karşımızda daima bize taarruz edenlerin bir buçuk sene evveline kadar bizim aramızda olduğunu bilmiyor musunuz? Halk Partisi eğer bazıları tarafından sevilmiyorsa bir buçuk senelik harekâtından dolayı değil yirmi üç buçuk senelik inkilâba koşan, geriliğe hücum eden zihniyetinden dolayı bazı cahillerin şüursuz düşmanlıklarına mâruz kaldıkları ve bu husumetin yavaş yavaş yürüyerek Halk Partisine tevcih edilmiş olan fikirlere karıştığını bilmiyor musunuz? Yazının değiştiği, harflerin değiştiği, Şapka Kanunu'nun yapıldığı kıyafetlerin değiştiği, bir kısım mutaassıplar tarafından kolay kolay affedilecek bir şey midir? Bu şuur altında büyüye büyüye nihayet bazı gazetelerin, bazı müfrit Demokratların bin bir iftirası ile Halk Partisini millet sevmiyor diye göstermek insafa uygun mudur?¹⁷¹

Pars, konuşmasında Menderes'in; "bir parti yirmi beş sene mevki iktidarda duramaz" sözlerini de "peki ya bir partinin bir buçuk senede hükümet mevkiine geçtiği görülmüş müdür" diyerek eleştirir. Sorumluluklar ölçüldükten sonra iktidara geçilecekse, Demokratların da yirmi üç buçuk senelik hesaplarını verdikten sonra hükümete serbest geçebileceklerini söyler ve DP'ye "içinizde düne kadar Halk Partisinin içinde bulunanlara sorun bu kürsüde sizin tenkidinizden daha sert tenkitler yapılmadı mı? Sizin gördüğünüz hataların hepsi, istisnasız söylüyorum, hepsi bu kürsüden söylenmedi mi?" diye sorar.¹⁷² Konuşmasının sonuna doğru, Menderes'in "Halk Partisi ve onun Hasan Saka Hükümet'i 12 Temmuz Beyanname'sinin açmak teşebbüsünde bulunduğu devrin eşiğinde tereddütler içinde sallanmaktadır" sözlerine cevap veren Pars, CHP içinde 12 Temmuz Beyanname'si'ne muhalif olan tek bir kimse olmadığını; gazeteler tarafından DP'ye aksettirilen havadislerin yanlış olduğunu belirtir. Kendilerinin 12 Temmuz'un ruhuna itiraz etmediklerini;

¹⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.693-694

¹⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s. 694

¹⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s. 694

kanunla teyit edilmiş bir hakikatin teyidine lüzum olmadığını söylediklerini ifade eder. Eşitliğe itiraz etmediklerini, "eşitlik yapılmasının" yazılmasına itiraz ettiklerini; "baskıdan" bahsedilmesini lüzumsuz gördüklerini çünkü kanunla teyit edilmiş olduğunu söyler. Konuşmasının sonunda 12 Temmuz Beyannamesi'nin, hepsinin takip edeceği bir şey olmasını; Beyanname'nin samimiyetle bir rehber olarak sayılmasını ister ve Meclisteki konuşmaların da ne kendisi gibi ne Adnan Menderes gibi olmamasını; bundan böyle iyi, yumuşak, sevgi ve samimiyetle konuşmaya başlamayı temenni ettiğini söyler.

DP İstanbul Vekili Fuad Hulusi Demirelli ise demokrasi inkişafının ciddiyetini şüpheye düşürecek ifadelerin bir hükümet programında yer almaması gerektiğini söyler. Meclisten gelen "var mı?" sorusuna, başından başlıyor: "Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı'nın 19 Mayıs nutkundan ve 1945 Olağanüstü Parti Kurultayından sonra tek dereceli seçim, birden fazla parti hayatı diye başlayan ve Devlet Başkanı'nın 12 Temmuz Beyannamesi'nde en kesin ifadesini bulan; devam eden ve aşağı doğru; inkılâbı yaratan, muhalefeti yaratan" şeklinde devam eden nutukta bu barizdir şeklinde cevap verir. Bu lafzın; "bir parti kendisine muhalif çıkarabiliyorsa pekala onu istediği zaman ortadan kaldırmaya da muktedirdir" demek anlamına geldiğini söyler ve böyle bir muhalefette ciddiyet olmayacağını; muhalefet partilerinin milletin sinesinde oluştuğunu dile getirir.¹⁷³

Devamla kürsüye gelen CHP Kocaeli Vekili İsmail Rüştü Aksal, Menderes'in beyanatu üzerine söz alma ihtiyacı duyduğunu söyler ve Menderes'in beyanatının, iktidar partisine muhalefeti ihtiva etmesinin, tenkitler yapmasının gayet tabii olduğunu; muhalefet partisinin, iktidar partisine methiye okuyacak olmadığını İngiltere'den örnek vererek ifade eder. Churchill'in babasının, "muhalefetin vazifesi muhalefet etmektir" dediğini; demokraside şüphesiz en az iki partiye ihtiyaç olduğunu; muhalefetin haklı bulduğu noktalarda dahi bir çürük noktasını bulup iktidara hücum etme yolunu aradığını ve bunun da tabii hakkı olduğunu söyler.¹⁷⁴ Ancak Menderes'in beyanatına hâkim olan zihniyette yanlış bir şeyler olduğunu söyleyen AKSAL, bu fikrini Menderes'in şu ifadeleriyle "Cumhuriyet şimdiye kadar bir kalıp halinde yaşamıştır. Yirmi beş seneden beri Halk Partisi iktidarı murakabesiz geçmiştir; programdan maziye örtmek temayülü ve gayreti sezilmektedir" örneklendirir. Devamla, Menderes'in beyanatına hâkim olan asıl ruhun; çoktan beri devam eden ve Halk Partisinin yirmi beş seneden beri yaptığı işlerin iyi ve kötü yanlarını parti propagandasına çevirmek niyetinde olduğunu söyler.¹⁷⁵ Konuşmasını sonlandırmadan önce de demokrasinin en az iki parti olmadan mümkün olamayacağını dile getiren Aksal, "bugün iki partili bir rejim zihniyetiyle maziye tenkit etmenin" yerinde olmayacağını belirtir.

¹⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s. 696

¹⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s. 703

¹⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s. 703

Devamla söz alan CHP Bingöl Vekili Tahsin Banguoğlu; 12 Temmuz Beyannamesi'nde Cumhurbaşkanı'nın, anayasanın milli hakimiyete ait olan maddelerinin tam olarak tatbik edileceği hususunda millete karşı partilere kefil olduğunu; iktidara gelen yeni hükümetin de bu bahis üzerinde o beyanname ile tam mutabakat halinde olduğunu söyler. Demokratik bir memlekette bir Cumhurbaşkanı'nın her sene bu türlü beyannameler yayınlamayacağını kendilerinin de bildiğini ancak; Cumhurbaşkanı'nı böyle bir beyanname yayınlamaya mecbur eden şeylerin olduğunu belirtir. Diğer Batı devletlerinden farkın bu anlamda milli hakimiyet ya da demokrasi eksikliğiyle alakalı olmadığını; bizde demokrasinin var olduğunun kanıtının en güzel örneğinin, hükümet beyannamesi üzerinde CHP ve DP parti gruplarında yaşanan tartışmalar olduğunu ileri sürerek; demokrasinin bu olduğunu ifade eder. Demokrasiden bunun dışında başka şeyler bekleyenlerin yanıldığını; demokrasinin, herkesin fikirlerini serbestçe ortaya koyması ve serbestçe konuşması demek olduğunu; asıl demokrasi ve milli hakimiyet denen şeyin bu olduğunu söyler. Demokrasinin yapılarıyla belli olduğunu tuhaf bir örneklendirmeye ifade etmeye çalışır:

Bunlar anasırı erbaa gibi şeyler; su, hava gibi şeylerdir. İçinde yaşayan canlı varlıklara bakarsınız, ondan mevcudiyetini anlarsınız. Demokrasi balığı milli hâkimiyet denizi içinde yüzer. Nerde ki balık vardır ve yüzüyor; orada su vardır, deniz vardır. Nerde ki kuş vardır ve uçuyor orada hava vardır. Gazetelerimizin son zamanlardaki haline bakınız. Bunlar yırtıcı kuşlar gibi uçmaktadırlar. Bizde demokrasinin vücudunu, milli hakimiyetin vücudunu inkar edemeyiz. Toprak, su, hava gibi şeylerdir. İçinde yaşayan canlı varlıklara bakarsınız, ondan mevcudiyetini anlarsınız.¹⁷⁶

Ülkede; demokrasinin, millî hâkimiyetin var olduğunun bu örnekten de görüleceği üzere inkâr edilemeyeceğini dile getirir; ülkede olmayan şeyin ise "alışkanlık" olduğunu ifade eder. Bu rejime çok yeni geçildiğini; demokrasinin bütün teşkilâtını CHP'nin inkılap rejiminin hazırladığını; onun işlevsel olarak hayata geçirilmesinin yakın zamanda mümkün olduğunu söyler. İki seneden beri bu rejimin içinde olduğunu ve devlet ve millet hayatında bu sürenin çok kısa sayıldığını belirterek; bu kadar kısa bir zamanda bu kadar yol alabilen başka bir millet olmadığını söyler. Bu sebeple henüz uyumsuzluk olduğunu iddia eder. Buna rağmen yine de süratle uyum sağlandığını; "bir sene evvelki konuşmalarımızla şimdiki konuşmalarımız arasında derin bir fark vardır. Halk arasında da bir sene evvelki hava ile bugünkü hava arasında yine geniş bir fark vardır" sözleriyle destekler. Bu devrede iki parti arasında karşılıklı olarak "sen demokrasiye inanmıyorsun, sen milletin haklarını geri almaya çalışıyorsun, sen baskı yapıyorsun; sen ihtilâl hazırlıyorsun, sen suikast yapıyorsun, tezvîr, yahut tahrik yapıyorsun" gibi ithamlar olduğunu; bunların tecrübesizlik yüzünden yaşandığını belirtir.¹⁷⁷ Demokratik kavgaları kardeş kavgasına benzeten Banguoğlu, partilerin dış politikada birleşmeleriyle bunun çok güzel bir misalini verdiklerini söyler ve 12 Temmuz Beyannamesi'nin de böyle bir hava içinde yayımlandığını; gayet ihtiyaca uygun ve zamanında bir beyanname olduğunu; bu kavga devri geçtikten sonra bu esas üzerinde; demokrasi

¹⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s. 711

¹⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s. 712

esasî üzerinde birleşilmesi gerektiğini vurgular. Ortada tek bir bakış açısı olduğunu; onun da milli hakimiyetin kayıtsız şartsız tecellisi olduğunu ifade eder. Siyasi partilerin temelini milli hakimiyet olduğunu; hiçbir partinin kendi temelini tahrip etmeyeceğini ama eden olursa da Hitler gibi bir demokrasi içinden gelip bir istibdat rejimi veya Mussolini gibi bir ihtilâl içinden çıkıp yine bir istibdat rejimi kuracağını söyler. Verdiği bu örneklerin herkesçe malum olduğunu ve Türkiye'de hiçbir partinin bu yola gitmeyeceğini belirtir.¹⁷⁸ Konuşmasının sonlarına yaklaşırken Menderes'in beyanatının bu milli ve müşterek davaya yardım etmediğini; dünyada bir türlü demokrasi olduğunu, onun da "millî hakimiyetin tam olarak tecellisi" olduğunu söyleyen Banguoğlu, "demokrasi usulleri birbirinden ayrılır, fakat bütün usullerin hedefleri millî hâkimiyetin tam olarak tecellisidir. Bunun için çalışmamız lâzımdır. Halka vermeye mecbur olduğumuz terbiye de şudur: Her vatandaş siyasi haklarını alacaktır. Fakat derhal ikinci şart: her vatandaş kendi haklarıyla iktifa edecektir, kendi haklarına razı olacaktır" diyerek; bunun kısa bir zamanda memleketimizde yaşanacağını umduğunu belirtir. Sözlerine, demokrasilerin memlekette memlekete değiştiğiyle; ilkelerinin değil ama uygulamaların değiştiğiyle devam eder ve memleketlerin demokrasiye renk verdiğini iddia eder. "Memleket vardır ki, demokrasi ile perişan olmuştur, memleket vardır ki, dünyanın en kuvvetli hükümetlerini ancak demokrasi sayesinde kurmuştur."¹⁷⁹ Banguoğlu bu uzun konuşmasını, Türk demokrasisinin bir gün dünyada örnek olarak gösterileceğini söyleyerek bitirirken; bravo sesleri ve alkışlar eşliğinde kürsüden ayrılır.

DP İstanbul Vekili Fuad Köprülü, Meclis kürsüsünden bütün bir partiye karşı anarşist, psikopat dendiğini; vatan haini ithamlarına mâruz kaldıklarını dile getirir. Geçen sene antidemokratik kanunları değiştireceğim diye gelen Peker Kabinesi'nin, Matbuat Kanunu'nu 1909 Kanunu'ndan daha geriye götürmek suretiyle nasıl mürteci bir demokrasiyi getirmek istediğini belirterek; kendilerinin bu zihniyetin tecellilerine şahit olduğunu söyler. 12 Temmuz Beyannamesi'nin memlekete bir ferahlık getirdiğinin hakikat olduğunu; beyannamede eski bir takım yolsuzlukların, antidemokratik vaziyetlerin itiraf edilmiş gibi olduğunu ve bir istikbal yolu gösterildiğini belirtir. 12 Temmuz Beyannamesi'ne kadar memlekette hakiki demokrasi mevcut olsaydı 12 Temmuz Beyannamesine lüzum kalır mıydı diye sorar. Geleceğe doğru hareketlerin sağlam ve samimî olabilmesi için eski hatalardan vazgeçmeyi önceden kabul etmenin gerekli olduğunu söyler ve kendi hataları varsa kabul ettiklerini; CHP'yi de bu anlamda kabule beklediklerini belirtir.¹⁸⁰

Yukarıda yer verdiklerimizden başka bu oturumda; DP Kütahya Vekili Ahmet Tahtakılıç, CHP Kocaeli Vekili Nihat Erim, CHP Gümüşhane Vekili Şükrü Sökmensüer, Başbakan Hasan Saka söz almıştır. Hepsi özetle, 12 Temmuz Beyannamesi'nin memlekette demokrasi rejiminin

¹⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s.712

¹⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s. 713

¹⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 85, Cilt: 6, s. 725

hakiki olarak gerçekleştirilmesi yolunda samimi bir adım olduğunu; devlet olarak yüksek bir milletin var olması için hürriyet idealine bağlı, demokrasi sistemine bağlı bir Türkiye'ye kavuşmak gerektiğini vurgulamıştır.

18.06.1948 tarihli oturumda Hasan Saka, yeni kurduğu hükümetin (II. Saka Hükümet'i) programını okurken; Meclisin 1948 yılında çıkardığı bazı kanunlarla girilmiş olunan yeni demokratik sistemin temellerini kuvvetlendirdiğini söyler. Seçim Kanunu değişiklik tasarisının; gerçek demokrasilerin temeli sayılan halk iradesinin, emniyet içinde tecellisini sağlayacağını; hükümetin, yaklaşan kısmi seçimlerin ve her seçimin vatandaşların oylarını serbestçe kullanabilecekleri ve neticelerine güvenle bakabilecekleri bir tarzda cereyan etmesine önem verdiğini ifade eder. Türkiye'de demokrasinin, tertemiz geleneklerle; siyasi ve medeni vatandaş haklarını teminat altında bulunduran mevzuat üzerinde yükselmesine titiz bir itina göstermeye devam edeceklerini belirtir.¹⁸¹

Hasan Saka'nın ardından kürsüye gelen DP Eskişehir Vekili İsmail Hakkı Çevik, Saka'nın bundan sekiz ay yedi gün evvel de (12 Temmuz Beyannamesi ile açıldığı vaad olunan yeni devir) tek partili hükümet sistemini mazinin karanlıklarına gömeceğini açıkça ifade ettiğini ancak hala Sıkıyönetimin kaldırılması ve Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'nun 18. maddesinin, tekliflerine uygun bir tasarı ile mevzuat dışına atmanın dışında hiçbir şey yapmadığını söyler. Matbuat Kanunu'nun hâlâ o korkunç haliyle ayakta durduğunu söyler. Devamla; Meclisin içinde ve dışında, seçimin adli ve kanuni teminata bağlanması hakkında ileri sürülen ve çok haklı olan dileklerin, milletin isteklerine uygun bir şekilde dikkate alınmadığını iddia eder.¹⁸² Seçimlerin adli denetime tabi olması hususunda; İtalya, Fransa ve Belçika'yı örnek göstererek; demokraside en ileri giden ve çok partili hükümet usulünü asırlardan beri tatbik eden memleketlerde, seçim itiraz ve şikâyetlerini önlemek için en iyi tedbirin hâkimin denetimi olduğunu ifade eder.¹⁸³

Sonrasında söz alan DP Kütahya Vekili İsmail Hakkı Gedik de II. Saka Hükümeti'nin programının; daha önceki hükümetlerin programlarında vaat edilen fakat gerçekleştirilmeyen "demokrasi icaplarına riayet edeceğiz, ekonomik ve sosyal durumlarımızı ıslah ve tanzim edeceğiz" gibi vaatlerin kısaca tekrarından başka müspet ve inandırıcı bir kıymet taşımadığını söyler.¹⁸⁴ Devamla, bu çıkmazın tek çıkar yolunun; seçim emniyetini sağlayacak, tam ve kâmil bir seçim kanunu yapmak olduğunu ve bunun da derhal tatbik edilebilmesi için Meclisin feshine ve yeniden seçim yapılmasına karar verilmesi ile sağlanacağını belirtir.

¹⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 73, Cilt: 12, s.223

¹⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 73, Cilt: 12, s.225

¹⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 73, Cilt: 12, s.225

¹⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 73, Cilt: 12, s.237

Aynı oturumda söz alan Maraş Bağımsız Vekili Emin Soysal (1949'a kadar bağımsız vekil olmuş; 1949'da CHP'ye katılmıştır) ise; Hasan Saka'nın, dokuz ay önce okuduğu programda yapacağını ve takip edeceğini beyan ettiği işlerden hiç bahsetmediğini; adeta onlardan vazgeçmiş gibi görüldüğünü belirtir. Demokrasi; işlerde, sözlerde fikir ve hareketlerde açıklık ve aydınlık isteyen bir idare tarzıdır der.¹⁸⁵

CHP Siirt Vekili Ali Rıza Esen ise, bu memlekette demokrasi hayatını isteyenlerin yalnız Demokrat Parti olmadığını; memleketin bütün çocuklarının bu gaye için çalışmış olduğunu; bunu görmeyecek, bilmeyecek; bu işin (demokrasinin) yürümesini istemeyecek bir insanın olmadığını belirtir ve İnönü'nün, 1944 yılında İstanbul Üniversitesinde verdiği nutukla bunu açıkça ifade ettiğini belirtir.¹⁸⁶

DP Afyonkarahisar Vekili Şahin Laçın, II. Saka Kabinesi'nin demokrasiyi geliştirecek karakteri taşımadığını; iktidar makamının yirmi beş sene içinde iktidar partisini yıprattığını ve ihtiyarlattığını; I.Saka Hükümeti'nin, Polis Vazife ve Salâhiyetleri Kanunu'nun 18. maddesini bir işaret üzerine kaldırdığını; sıkıyönetimi sonlandırmışsa da Seçim Kanunu'nun bir türlü Meclisin huzuruna getirilmediğini; Matbuat ve Ceza Kanunları'nın halâ yürürlükte olduğunu söyler.¹⁸⁷

DP Afyonkarahisar Vekili Sadık Aldoğan ise Başbakan'ın hükümetten çekilme sebebine (umumi şartlara göre hükümetin durumunun yeniden tetkik ve mütalâasına fırsat vermek) takılarak; demokrasinin hüküm sürdüğü bir memlekette, bir Başbakanın bu kadar kaçamaklı ve müphem ifade edilmiş bir sebeple istifa etmiş olduğunun görülmüş şey olmadığını söyler. Bu şekliyle hükümetin, Devlet Şefi'nin emriyle kurulup yıkıldığını iddia eder. Kabine reisinin, Meclisin güvensizliğini gösteren bir oy çokluğu ile çekilmesi gerektiğini belirterek, sudan sebeplerle çekilmesinin hem siyasi nezakete hem de demokrasiye uygun bir hareket olmadığını ifade eder. Memlekette demokratik gelişmeye en çok mani olanın ve tek parti devirlerinin iliklerimize kadar işleyen adetlerinin başta gelenin, hükümet değişmelerinde görüldüğünü belirtir. Her hükümet değişmesinin, mutlaka bir esrar perdesi altında, gizli kapaklı olduğunu; değişme, çekilme sebebinin yalancıkdan, sıhhi sebepten, uydurma sebeplere olduğunu gerçekte ise Devlet Şefi'nin takdir ve iradesinin bu işte yegâne rol oynadığını iddia eder ve demokrasi bu mu diye sorar.¹⁸⁸ Devamla; Recep Peker' in çekilme sebebinin Mecliste konuşulmadığını; Peker' in, Devlet Şefi'nin belirttiği irade karşısında çekilmek zorunda kaldığını söyler. Peker' i çekilmeye mecbur eden şeyin, Meclisin kendisi aleyhinde verdiği bir güvensizlik oyu olmadığını; işin iç yüzünün Celâl Bayar'ın Devlet Şefi ile yaptığı bir muvazaadan ibaret olduğunu iddia eder. Cumhuriyet devrinde hükümet

¹⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İctima: 73, Cilt: 12, s.240

¹⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İctima: 73, Cilt: 12, s.246

¹⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İctima: 73, Cilt: 12, s.248

¹⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İctima: 73, Cilt: 12, s.250-251

değişimlerinin, demokrasi ve anayasaya göre yapılmadığını; Başbakanların tayin ve çekilmesinin Devlet Şefi'nin arzusuna bırakılmış olduğunu söyler.¹⁸⁹ Hasan Saka'nın çekilmesi ve yeniden hükümet kurmaya memur edilmesini, demokrasi esaslarına ve bilhassa anayasa'nın 46. ve 7. maddelerine tamamen aykırı bulduğunu ifade eder. Devamla, memlekette kabinenin ancak Meclisin kararıyla düşüp; Meclisin kararıyla iktidarda kalabileceğini ve bu zihniyeti gösterdiğimiz gün, memlekette demokrasi vardır denebileceğini belirtir.¹⁹⁰

Aynı oturumda söz alan CHP Balıkesir Vekili Süreyya Örgüven ise; en öz ifadesiyle demokrasinin, başkasının fikir ve hürriyetini, kendi fikir ve hürriyeti kadar samimiyet ve hürmetle karşılamakla olduğunu söyler. Devamla, Demokrat Partiyi kastederek; demokrasi iddiası, demokrasi hasreti, demokrasi talebiyle memleketi galeyana getirip keşmekeşe verecek kadar ileriye giden insanların bu salâhiyetin kendilerine, bizzatı temsil etmek istedikleri demokrasi tarafından verilmediğini anlamaları gerektiğini belirtir.¹⁹¹ Seçim güvenliği hususunda öne sürülen çarenin akla aykırı olduğunu; bu memleket için asla fayda getirmeyeceğini ifade eder. Konuşmasının devamında şiddetini artıran Örgüven, "Biz (CHP) buraya Türk vatandaşının, Türk halkının mutlak hürriyet ve emniyet içinde yaptığı bir seçimle kendini temsil edici insanlar olarak geldiğimize inanıyoruz. Eğer bize bu tavsiyede bulunanlar varsa onlar seçimin emniyet altında yapılmayarak geldiklerine inanıyorlarsa lütfen çekilsinler" der ve hangi vicdan, hangi haysiyet seçimlerin emniyet altında, hürriyet içinde yapılmadığına inanır; eğer öyle ise milletin mümessili olmadığı halde Türkiye Büyük Millet Meclisinde milletin mümessiliyim diye oturur diye sorar. Herkesi tenzih ettiğini belirterek; "ben içimizde, aramızda böyle bir şerefsizliği taşıyan bir arkadaşın olduğuna asla inanmıyorum" der.¹⁹² Konuşmasının devamında DP Afyonkarahisar Vekili Sadık Aldoğan'ın iddialarına cevap veren Örgüven; I. Saka Hükümeti'nin, kabineden çekilmesinin demokrasinin ruhuna uygun olduğunu ifade eder. Herkes gibi Aldoğan'ın da hükümetin nasıl kurulduğunu bildiğini; ordu içinde yaşamış ve şöhret yapmış, memleketin en büyük mevkiinde bulunan bir kişi olarak bu aşikâr ve apaçık bir hakikatten ayrılarak eleştiri yapmasını kendisinden hiç beklemediğini söyler.

Tüm bu konuşmalara cevap vermek üzere aynı gün ikinci oturumda kürsüye gelen Başbakan Hasan Saka, I.Saka Hükümeti'nin sekiz, dokuz aylık bir süre zarfında demokrasi yolunda; Polis Vazife ve Salâhiyetleri Kanunu'nun 18. maddesi, sıkıyönetimin kaldırılması gibi demokrasi rejiminin memlekette ilerlemesi ve süratle mesafe alması bakımından önem arz eden icraatları hayata geçirdiğini söyler. Bu konuda kendisine yöneltilen eleştirileri "kısır işgüzarlıkla itham

¹⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 73, Cilt: 12, s.252

¹⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 73, Cilt: 12, s.255

¹⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 73, Cilt: 12, s.259

¹⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 73, Cilt: 12, s.261

etme" olarak adlandırır.¹⁹³ Seçimlerin, adli denetim altında gerçekleştirilmesi hususunda İsmail Hakkı Çevik'in; İtalya, Fransa ve Belçika'yı örnek göstermesine de değinen Saka; demokrat memleketlerin yalnız İtalya ve Fransa olmadığını; demokraside daha çok ileri giden ve daha eski bulunan başka memleketler de olduğunu belirtir. Kendilerinin anladığı anlamda demokrasi rejimine sahip olan bütün dünya memleketlerinin içerisinde yalnız ikisinin iki seneden beri misal olarak ileri sürüldüğünü; seçimlerin adli denetimi hususunun, başta İngiltere gibi, Amerika gibi ve diğer Avrupa memleketleri gibi senelerce demokrasi rejimi içinde yaşamış memleketlerin dahi geleneğine girmediğini söyler. Dünyada demokrasi rejimine sahip memleketlerin henüz % 98'inde yer bulmayan bir yeniliği kabul eden memleketler, Fransa'da ve İtalya'da dahi aleyhinde şikâyetler başladığını; Demokrat Partinin böyle bir yeniliği bütün emniyeti temin edecek yegâne çare gibi gösterdiğini söyler. Devamla, demokrasi fikrinin dış devletlerin dayatmasıyla ya da onlara özenmeyle bir alakası olmadığını; iktidar yılları boyunca bu fikriyat ve hedefte olduğunu belirtir. Demokrasinin, Atatürk ve CHP'nin eseri olduğunu söyler ve demokrasi rejiminin, Cumhuriyet Halk Partisinin programlarında, tüzüğünde öteden beri yer aldığını bir ideal olarak yaşadığını belirtir. Sadece ideal olarak kalmayıp partinin kurucusu büyük Atatürk tarafından hayattayken uygulamaya konduğunu söyler. Rejimi tek partiliden çıkarıp çok partili rejime geçirme yolundaki tecrübeler maalesef o zaman gerçekleşmediyse bunun mesuliyetinin CHP'nin sırtında olmadığını; bunun vebalinin o zamanki şartlar içinde bu vazifeyi üzerine almış olan kişilerin sabır ve sebatla çalışmamış olmasında aramak gerektiğini ifade eder. Konuşmasının devamında gerekirse seçim işlemlerinin şaibeden uzak olduğunu; emniyet altında olup olmadığını ispatlamak için tarafsız dünya otoritelerine tetkik ettirmeye de hazır olduğunu alenen beyan eder.¹⁹⁴ DP'li Hasan Polatkan ve Kemal Zeytinoglu'nun, hükümetin yeni programı üzerinde epeyce fikir yorduğuna da değinen Başbakan Saka, kendilerine teşekkür edip bu fikirlerinden istifade edeceğini söyler. Demokraside muhalif partinin rolünün, sadece yapılan işleri fena göstermek olmadığını "memleketin ahvali günün birinde başka türlü tecelli ederde kendilerini iktidar mevkiinde görürler" ise; CHP olarak kendileri hakkında böyle düşünmeyeceklerinden emin olmaları gerektiğini söyler ve karşı partinin tuttuğu yolun; işleri kötü göstermek, kötülük sezme olmaması gerektiğini sözlerine ekler.¹⁹⁵

3.6. Seçim Kanunu Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları

8. dönemin 3. yasama yılının 02.07.1948 tarihli oturumunda; 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve kanuna bazı maddeler eklenmesine dair tasarı görüşmelerinde söz alan İstanbul Bağımsız Vekili Adnan Adıvar, bu kanunun müzakeresine başlanmasını, bütün dünyaya karşı demokratik rüştün ispatı olarak niteler. Müzakerenin biraz geciktiğini; iki sene evvel her iki taraftan (CHP-DP) bazı vekillerle birleşip bu Seçim Kanunu'nun

¹⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 73, Cilt: 12, s.269

¹⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 73, Cilt: 12, s.270

¹⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 73, Cilt: 12, s.274

ıslaha muhtaç olduğunu, teminata muhtaç olduğunu kararlaştırdıklarını ancak; Demokrat Parti vekillerinin bazılarının verdiği tadil teklifinin alenacele reddedildiğini dile getirir.¹⁹⁶ Bu kanunun yeni tadillerle aldığı şekil ne olursa olsun demokrasiye giden yol üzerinde hedefe doğru giden bir merhale olduğunu kabul ettiğini fakat bu merhalenin demokrasiye doğru bir arpa boyu mu yoksa bir kilometre mi mesafe aldığını pek takdir edemediğini ifade eder.¹⁹⁷

DP Afyonkarahisar Vekili Hasan Dinçer, halâ ülkede "milli iradenin tecellisini sağlama" işinin memleket meselelerinin başında geldiğini ve iç politika mücadelelerinin mihverini teşkil ettiğini belirtir. İktidarı, her vesile ile milletin iradesine dayanmayan bir hükümetin tutunamayacağı tehdidi ve bir taraftan da vatanın kurtarıcısı olmak iddiasının yanında demokrasinin de banisi ve hamisi vaziyetini takınmakla suçlayan Dinçer, yine iktidarın memleketteki demokrasi inkılâbını önlemek için akıllara durgunluk veren tedbirler ve tertiplere başvurmaktan da geri kalmadığını dile getirir.¹⁹⁸ İktidardakilerin bu durumunu, bastığı dalı kesen insanın durumuna benzeten Dinçer, kendilerini (iktidardakileri) politika ihtirasına mevki ve makam zevkine kaptırmış oldukları için bir türlü gafletten kurtulamadıklarını iddia eder ve milli iradenin kendilerini alaşağı etmesi ihtimalini göz ardı ettiklerini belirtir. Konuşmasının devamında iktidarın büyük ve iddialı demokrasi nutuklarından sonra 21 Temmuz Seçimlerinde yaşanan antidemokratik uygulamalara örnek veren Dinçer; hükümeti, halkın verdiği oylara hile karıştırmakla suçlar.¹⁹⁹ Matbuat Kanunu'nda, Ceza Kanunu'nda üstü kapalı yenilikler yapıldığını ancak sıkıyönetimin uzatıldığını; bütün bunların yanında memlekette bir ihtilâl olması ihtimalinden bahsedilerek; halkın, korkunç bir tehdit altına alınmak istendiğini söyler ve yapılan muhtar seçimlerinin memlekette seçim emniyeti olmadığını en güzel örneği olduğunu ifade eder. Konuşmasında 12 Temmuz Beyannamesi'ne de alaycı bir tavırla yaklaşan Dinçer, " Şefi'nin 12 Temmuz Beyannamesi diye adlandırılan ve meşru hiçbir mahiyet taşımayan şahsi görüşü ile muhalefet hareketini, demokrasi inkılâbını yeniden bir sürünceme ve oyalama safhasına sürüklemek istiyor" der.²⁰⁰ Beyannamede yer alan "meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır"²⁰¹ ifadesini de eleştiren Dinçer, "anayasasında hakimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğu yazılı olan bu memlekette; her vatandaşın ve kurdukları partilerin eşit muamele görmeleri hususunun, anayasa teminatı altında bulunmasına rağmen; her şey olup bittikten ve bütün devlet faaliyetleri iktidar partisinin lehinde tecelli ettirildikten sonra artık eşit muamele yapılacaktır" diye beyanda bulunulmasının izahı kabil bir şey olmadığını belirtir.

¹⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 80, Cilt: 12, s.594

¹⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 80, Cilt: 12, s.594

¹⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 80, Cilt: 12, s.605

¹⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 80, Cilt: 12, s.605

²⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 80, Cilt: 12, s.605

²⁰¹ Karpat, a.g.e., s. 278

CHP Sinop Vekili Cevdet Kerim İncedayı, Halk Partisinin; Ankara'da Büyük Millet Meclisi hükümetini kurduğu zaman demokrasinin halk irade ve hâkimiyetini başlıca vazife olarak telâkki ettiğini daha o günden ispat ettiğini söyler. O günden beri; iç isyanlar, İtalya tecavüz tehlikesi, Dünya Savaşı ve türlü mahrumiyetler içinde dahi bu ideale yürüdüklerini; onu öldürmeye çalıştıklarını ifade eder. Terakkiperver Fırkası ve Serbest Fırka teşkilâtı girişimlerini, Halk Partisinin milletin kendine verdiği mukaddes vazifelerin başında saydığı; demokrasiyi öldürmek ve tahakkuk ettirmek için yapılan gayretlerinin tecellileri olarak gören İncedayı, o zamanlar talihsizlikler yaşansa da şimdi tüm hedeflerinin "vatanda demokrasi kemalinin, millet bünyesinde fena tesirler, tahripkâr tesirler bırakmadan el birliği ile birbirimizi uyandırarak daha iyiye, ileriye götürmek" olduğunu söyler.²⁰²

CHP Ankara Vekili Hıfzı Oğuz Bekata ise; milli hakimiyetin tezahürüne bu günkü dünyada en çok imkân veren rejimin garp demokrasisi olduğunu; bu sebeple yalnız dış siyaset bakımından değil iç idare bakımından da bu demokrasi âlemi arasında yer aldıklarını ifade eder. Milli hükümranlığın bölünemeyeceği gibi o hükümranlığın ifadesi olan demokrasinin de ancak toptan ele alınabilen bir büyük zihniyet, terbiye ve ahlâk mücadelesi olduğunu belirtir. Demokrasinin aynı zamanda millî iradeye; vatandaşın hürriyetine hürmet davası olduğunu ifade eden Bekata, bu sebeple bir memlekette demokrasinin parça parça değil bütün kusur ve meziyetleri ile kül halinde mütalaa ve tatbik edildiği zaman var olabileceğini söyler. Gerçek bir demokraside vatandaşın; Devlet idaresine, milli iradeye, milli hükümranlığa iştirakinin başlangıcının seçim olduğunu belirterek; seçim hakkının vatandaş için mukaddes olduğu kadar devlet için de mukaddes olduğunu söyler. Bu itibarla bir memlekette seçim üzerinde dürüstlük ve ciddiyetle duran vatandaşların çokluğu oranında demokratik inkişafın kendini göstereceğini belirtir ve seçim olayı için vatandaş açısından demokrasinin "amentüsü" benzetmesini yapar.²⁰³

4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve kanuna bazı maddeler eklenmesine dair tasarı görüşmelerine 03.07.1948 tarihli oturumunda da devam edilir. Bu oturumda seçim emniyeti hususunda söz alan DP Kütahya Vekili Ahmet Tahtakılıç, demokrasinin ana karakterlerinden birisini; oy ve kanaatlerine sahip olan vatandaşın her türlü kanaatlerinin emniyet altında bulunması keyfiyeti olarak açıklar. Diğerini ise; bu oy kanaatine sahip olan ve her türlü müdahaleden korunan vatandaşın reylerinin, açığa vurulabilmesi ve açığa vurulan bu reylerin de milli iradede olduğu gibi tecelli etmesini temin etmek olarak açıklar.²⁰⁴ Konuşmasında Başbakan Saka'yı istifaya davet eden Tahtakılıç; Başbakan Hasan Saka'nın seçim

²⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İctima: 80, Cilt: 12, s.607

²⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İctima: 80, Cilt: 12, s.609

²⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İctima: 81, Cilt: 12, s.643

güvenliği hakkındaki ana görüşlerinin memleketin ihtiyaçlarına uymadığını ve memlekette emniyetli bir seçim yapılması için yeterli olmadığını dile getirir.²⁰⁵

DP Vekili İsmail Hakkı Gedik, Halk Partisinin bu memlekette tek parti sistemini saltanatını kurmuş ve uzun seneler bunun mutlak hakimiyetini bir şef bir zümre kadrosu içinde idame ettirmiş olmanın alışkanlığı içinde olduğunu; çok parti rejiminin, halk hâkimiyeti prensibinin icaplarıyla tatbikatta bağdaşmadığını; Halk Partisinin demokrasi ışığı karşısında irkildiğini ifade eder. Halk Partisinin, tek parti sarayının kapısını açan anahtarla demokrasi kapısını açmak istediğini ve bu hareketini ispat eden halk tarafından açıkça görülen ve vasıflandırılan pek çok delil ve vakıanın mevcut olduğunu belirtir. İktisadi, mali, zirai, idari tüm sorunların günden güne ağırlaşarak devam etmesinin başlıca nedeninin medeni alemin; radikal, demokratik, rasyonel şartları, icapları karşısında tek parti anlayış ve görüş çizgisinden bir türlü ayrılamayan ve böylece milli kurtuluş ve inkişafın sağlanmasına imkân vermeyen zihniyetin ayak diremesi olduğunu söyler.²⁰⁶ Bu zihniyetin maksadının; Türk halkının siyasi olgunluğunu, oy ve kanaat, hak ve hürriyetini ihmal ederek; iktidarı elde tutmak olduğunu; bunun da demokrasi, halk hâkimiyeti kavramları etrafında özellikle iki buçuk seneden beri cereyan eden olaylarda apaçık görüldüğünü ifade eder. Bu hakikatin fiili tecellilerinin de her çeşit seçimlerde görüldüğünü iddia eder.

Aynı tarihli birleşimin ikinci oturumunda söz alan CHP Konya Vekili Sadi İrmak, Demokratların şimdi beğenmek istemedikleri tek parti devrinde alınan mesafelerin fazla olduğunu ve memlekette hakiki bir demokrasi zemini hazırlamaya yönelik olduğunu ifade eder. Memlekette büyük bir maarif cihazını harekete geçirmenin; demokrasi hakkındaki iyi niyetin en bariz eserinin, kültür zemini olduğunu ifade eden İrmak, millete tahakküm etmenin ancak milleti cahil bırakmakla mümkün olduğunu bu nedenle yirmi beş senelik dönemde idraki artırmak için zaman zaman tahammülü güç fedakarlıklara katlanarak memlekette büyük bir maarif faaliyetini harekete geçirdiklerini söyler. Halk Partisinin iki ve çok partili rejime geçmek için asla tereddüt etmediğini; yeni doğmuş olan partinin kuvvetli, sıhhatli, isabetli olarak yürümesi için lazım gelen tedbirleri de aldığını ifade eder. Muhalefetin 12 Temmuz temaslarına da değinen İrmak, 12 Temmuz Beyannamesi'nin yankılarının Fransa ve İsviçre'den dahi duyulduğunu; beyannamenin memleketteki tehlikeli havayı bertaraf ettiğini; memleketi selamete erdirip toplumsal huzuruna kavuşturduğunu söyler. Konuşmasında İnönü'den " milletimizin en büyük evladı" olarak bahseden İrmak; İnönü'nün her şeyden evvel vatan ve memleket selametine, Türk milletinin bütünlüğü meselesine önem verdiğini; bunların tehlikeye konamayacağını altını çizdiğini söyler ve İnönü'nün bu hitabıyla bu tarihi vazifesini samimiyetle yaptığını ifade eder.²⁰⁷

²⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 81, Cilt: 12, s.645

²⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 81, Cilt: 12, s.649

²⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 81, Cilt: 12, s.658

CHP Maraş Vekili Emin Soysal; demokrasiye yönelik İngiltere, Amerika, Yunanistan gibi ülkelerden verilen örnekleri eleştirerek; İngiliz demokrasisinin Krallı demokrasi olduğunu, Amerika demokrasisinin cumhurbaşkanı yetkileri yönünden diktatörce olduğunu; Fransız, İtalya, Yunan demokrasilerinin ise kanunlarının temellerinin çürük olduğunu bu nedenle bu üç milletin bugün çökme aşamasına geldiğini söyler. Dünyada demokrasinin beşiği sayılan ülkelere bu yönde eleştiri getirdikten sonra tuhaf bir eleştiriye daha imza atan Soysal, konuşmasını "ve bir de bunlardan başka oradan oraya kara bulutlar gibi dönüp dolaşan ileri demokrasi lâfi vardır. O demokrasi de düpedüz "Kızıl Diktatörya" demokrasisidir; istilâcı demokrasidir" diyerek sürdürür.²⁰⁸ Ve eğer memlekette bir demokrasi rejimi kurulacaksa bunun tarihimizden; tarihimizin derinliklerinden misaller alınarak kurulması gerektiğini ifade eder.

CHP Gümüşhane Vekili Şükrü Sökmensüer, partisinin maruz kaldığı "oy hırsızlığı" suçlamalarıyla ilgili uzun örnekler vererek asıl hırsızın büyük Türk inkılabını yıkacak ve vatandaşı vatandaşa boğazlatacak; birbirini hasım haline koyacak olanın Demokrat Parti olduğunu söyler. Halk Partisinin ise bu durum karşısında tedbirler ve telkinlere karşı uyanık bulunanlar olduğunu söyler ve Demokratlar için "yırtık şemsiye ile güneş altında dolaşma" deyimini kullanarak artık gülünç olduklarını belirtir.²⁰⁹ Sökmensüer de Soysal gibi memleket bünyesi, milli kudret ve kabiliyetimize uygun; kendimize yararlı, kendimize mahsus bir demokrasi yapmak lazım geldiğini söyler ve bunun için aşama aşama ilerlendiğini; çok kısa zamanda büyük mesafeler alındığını dile getirir. Demokrasinin hazır elbise gibi milletlerin sırtına giydirilecek bir nesne olmadığını; ağırkanlı milletlerin heyecanlı milletlerle aynı usullerle yürüyemeyeceklerini ifade eder.²¹⁰ Demokrasinin ileri ve geri diye tasnif edilemeyeceğini; tek bir demokrasi olduğunu; onun da Türk milletinin güvenliğini, esenliğini ve refahını sağlayacak; kendi öz varlıklarına uygun demokrasi olduğunu belirtir.²¹¹

DP Eskişehir Vekili Hasan Polatkan, Türk milletinin 21 Temmuz 1946'dan beri en büyük davasının Seçim Kanunu olduğunu söyleyerek; kanuna dair getirilen tasarının halkın arzularına uygun, milleti tatmin edecek hiçbir hüküm içermediğini dile getirir. Tasarının; seçim işlerinde hakkı, adaleti, emniyeti ve gönül ferahlığını temin etmekten uzak olduğunu; bu şekilde getirilmesinde gizli bir maksat olduğunu ve bunun da Türk milleti ve dünya kamuoyu tarafından bilindiğini söyler. Memlekette demokrasiyi geliştirmek iddiasında bulunan bir hükümetin mensup olduğu partiyi iktidarda tutabilmek için takip etmekte olduğu bu yolun, Türk milleti açısından çok hazin bir durum olduğunu; yalnızca iktidarda kalabilmek endişesiyle baskısız, dürüst ve güvenli bir

²⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 81, Cilt: 12, s.661

²⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 81, Cilt: 12, s.672

²¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 81, Cilt: 12, s.673

²¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 81, Cilt: 12, s.674

seçim hususunda bir milletin duyduğu bütün arzuların top yekûn bir tarafa bırakıldığını ifade eder.²¹²

Hasan Saka, Recep Peker gibi sertlik yanlısı bir politikacı değildir ve Demokratların beklemediği demokratikleşme hamlesini gerçekleştirecek iradede yoksundur. II. Saka Hükümeti'nin 1948'de çıkardığı yeni Seçim Kanunu'nun yargı denetimini içermemesi sebebiyle DP, 17 Ekim 1948 tarihinde gerçekleştirilen milletvekili ara seçimlerini ve 1948 yılında yapılan yerel seçimleri boykot eder. 15 Ocak 1949 tarihinde de Saka istifa eder ve hükümet kurma görevi Şemsettin Günaltay'a verilir.

8. dönem 5. yasama yılında yapılan 07.02.1950 tarihli birleşimde, Milletvekilleri Seçimi Kanunu tasarısının görüşülmesinde söz alan MP İstanbul Vekili Osman Nuri Köni; tasarımı anayasa hükümlerine, demokrasiye ve İnsan Hakları Beyannamesi'ne aykırı olmakla eleştirir. Demokrasi kavramının başkaca tarifleri olsa da gerçek tarifinin milletin hâkimiyetini ifade eden bir tabir olduğunu dile getirir. Demokrasinin bizim anayasamızdaki gibi milletin egemenliği olduğunu söyler.²¹³

DP İstanbul Vekili Fuad Hulusi Demirelli, demokrasinin çoğunluk iradesini hakim kılan bir idare olduğunu; bu idarede türlü kanaat sahibi topluluklardan birinin, mevcut çoğunluğun fikriyatından ayrı; milletin kaderine devamlı surette hâkim olmayan zaman zaman başka kanaatlere eğilen ve sayıları değişen vatandaşlar çoğunluğunun iradesinin hâkim bulunması gerektiğini söyler. Demokrat bir memleket hayatında siyasi ve içtimai dengeyi sağlamanın, fert ve zümre tahakkümlerine mâni olmanın bu suretle mümkün olacağını belirten Demirelli, demokrasinin esas olarak kabul edilmesiyle ön plana milli iradenin çıkacağını söyler. Seçim mekanizmasının iktidarda bulunanların tahakküm vasıtası olacağını ve "seçim emniyeti" hususunun derhal bir milli dava mahiyetini alacağını dile getirir. Demokrasinin, idarelerin en adaletli ve en muvaffakiyetlisi olduğunu da sözlerine ekleyen Demirelli; memleketin artık demokrasi yolunda olduğunu ifade eder.²¹⁴ Demokrasinin ana prensiplerinden birinin seçime mümkün mertebe büyük bir vatandaş kitlesinin kolayca iştirak edebilmesi olduğunu söyler. Bu fikrini; hiçbir muamelenin, hiçbir kararın şahsi takdirlere bırakılmayarak; zaman, mekân, şekil ve usul itibarıyla kanunda tespit edilmesi ve yapılmış hata veya yolsuzluk varsa mutlaka düzeltilmesi suretiyle seçimlerde emniyet ve selâmet unsurlarının tesis olunması şeklinde özetler.

Aynı tarihli birleşimin ikinci oturumunda tekrar söz alan MP İstanbul Vekili Osman Nuri Köni; demokrasinin, daha önce de ifade ettiği gibi hâkimiyeti milliye olduğunu söyler ve

²¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 81, Cilt: 12, s.679

²¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 40, Cilt: 24, s.155

²¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 40, Cilt: 24, s.157

memlekette bütün hukuk kitaplarında bahsedilen demokrasinin "oy veremeyecek seçmenler" maddesini tadil etmek suretiyle tamamlanmasını talep eder.²¹⁵

10.02.1950 tarihli birleşimde CHP Maraş Vekili Emin Soysal, bu kanunun genel yapısı itibariyle Türkiye'de; coğrafi, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve çeşitli kültürel farklar bakımından uygulanmasının mümkün olmayacağını söyler ve bunu bir örnekle ifade eder. Verdiği örnekte; bir köyde toplanan vatandaşlarla konuşurken birinci azaya; "kaç tane milletvekiliniz var?" diye sorduğunu ve cevap olarak 12 tane yanıtını aldığını; diğer bir köyde milletvekilleriniz kim diye sorduğunu ve "bir sen, bir de Necmeddin Sadak" cevabını aldığını; bir başka köyde ise "devlet reisiniz kim?" diye sorduğunu ve "Ellehem Saraçoğlu" yanıtını aldığını anlatır ve % 75'i okur yazar olmayan bir millete en ileri demokrasilerin bile kanunlarına koymadıkları maddeleri koyarak tatbik etmenin düşündürücü bir konu olduğunu belirtir.²¹⁶ Soysal'ın bu sözlerine İstanbul Bağımsız Vekili Cihad Baban "milleti de küçültüyorsun" diye tepki gösterir.

Aynı tarihli birleşimin üçüncü oturumunda "seçim tasarısı" görüşülmeye devam ederken geçici 8. madde hususunda söz alan İstanbul Bağımsız Vekili Adnan Adıvar; demokrasi idarelerinde demokrasinin asıl başlangıcının, halkla doğrudan doğruya münasebeti olanların seçimiyle başladığını; bunların da en başında muhtarların geldiğini ifade eder. Ondan sonra sırasıyla; belediye azası, meclisi umumi azası ve en yukarda da Büyük Millet Meclisi olduğunu söyler.²¹⁷

3.7. Şemsettin Günaltay'ın Kurduğu Hükümetin Programı Üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları

8. dönem 4. yasama yılında gerçekleştirilen 24.01.1949 tarihli oturumda; Başbakan Şemsettin Günaltay kurduğu hükümetin programını okur ve sonrasında vekiller partileri adına söz alır. DP adına söz alan Kütahya Vekili Adnan Menderes; memlekette demokrasi cereyanının Demokrat Partinin kuruluşu ile başladığını ve kısa bir zaman içinde tüm ülkeye yayılarak millî bir hareket halini aldığını söyler ve Halk Partisinin bu geniş hareketin mahiyet ve önemini anlamakta güçlük çektiğini iddia eder.²¹⁸ Siyasal hayatın son üç yılının, mazinin devamını isteyen zihniyet ile memleketin aydın geleceğini demokrasinin kökleşmesinde gören zihniyet arasında yaşanan uzun ve şiddetli mücadelelerle geçtiğini belirtir. İktidarın ileriye doğru bazı adımlar attığını kabul ettiğini

²¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 40, Cilt: 24, s. 204

²¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 43, Cilt: 24, s.356

²¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 43, Cilt: 24, s.402

²¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 36, Cilt: 15, s.165

belirten Menderes; bu ileri adımların, demokrasiye doğru hareketlerin uzun bir zamandan beri durduğunu ve iktidarın yeniden tereddüt ve kararsızlık içine düştüğünü söyler.²¹⁹

Müstakil Demokratlar adına söz alan Afyonkarahisar Vekili Hazım Bozca; Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin, Meclisin iki buçuk yıllık faaliyet devresinde çoğunluk partisince karşılımları çıkarılan dördüncü kabinesi olduğunu; ömürlerinin gittikçe kıaldığını ifade eder. Memlekette uyanan demokrasi anlayışının daha ilk hamlede baskı siyasetiyle söndürülmeye çalışılması ve bu politikanın sebep olduğu etkilerin bertaraf edilme gayretinde olunmasının; hükümetlerin daha fazla işbaşında kalmalarına imkân vermediğini belirtir. İç politikada vatandaş hak ve hürriyetleri bir türlü tanınmak istenmezken; milletin demokrasiyi geliştirme sahasında azimli ve kararlı olduğunu ifade eder.²²⁰ Günaltay Hükümeti'nin, demokrasi rejiminin memlekette yerleşip kökleşmesinin ilk şartı olan ve halk idaresini tecelli ettirecek tatminkâr bir seçim kanununun lüzumuna inanmak şöyle dursun; mevcut kanunu ileri bir eser olarak vasıflandırmasıyla kendisiyle tezada düştüğünü dile getirir. Bozca da Sökmensüer ve Soysal gibi memleket bünyesine has bir demokrasi rejimi tesis edilmesini; bunun bir gereği olarak da her türlü tesir ve müdahaleden uzak, tatminkâr bir seçim kanunu yapılması gerektiğini söyler.²²¹ Yeni kabine programında en parlak cümlelerin, "demokrasi gelişmesine bağlılığa" ayrıldığını söyleyen Bozca; demokrasiyi Batılı zihniyetin mükemmel bir metodu olarak tatbik edebilmek için öncelikli olarak yapılması gereken şeyin, hiçbir vatandaş şüpheye düşürmeyecek şekilde seçim güvenliğini sağlamak ve sonra da tek parti zihniyetiyle hazırlanan anayasayı değiştirmek olduğunu belirtir.

Bu oturumda en fazla eleştiri alan konu hükümetlerin çekiliş tarzı olur. Hükümet değişimlerinin demokratik inkişafa uygun olarak değil; adeta nöbet değişimi gibi yukardan gelen direktifle yapıldığı dile getirilir.

MP Sinop Vekili Suphi Batur, iktidar partisi hükümetlerinin çekiliş tarzlarını eleştirir. Hükümetten çekilişlerin, meclis denetiminin ve bu suretle demokratik bir inkişafın neticeleri olarak kabul edilemeyeceğini; 21 Temmuz'dan sonra vazife almış her üç kabinenin de vadettiklerini sağlayamadan; millet hayatında derin izler bırakan ıstıraplı kararlar aldıktan sonra bir nöbet değiştirme emri ile mevkilerini bırakmış olduklarını söyler.²²²

Bu oturumda CHP Elazığ Vekili Fahri Karakaya, Şemsettin Günaltay Kabinesi'nin kendi grubunda; meclis grubundan gizli güvenoyu istemesini demokratik açıdan yapılmış çok güzel bir jest sayarken; MP Sinop Vekili Batur bu usulün hiçbir parlamentoda geçerli olmadığını söyler.

²¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 36, Cilt: 15, s.166

²²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 36, Cilt: 15, s.169

²²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 36, Cilt: 15, s.170

²²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 36, Cilt: 15, s.182

CHP Manisa Vekili Feyzullah Uslu, hükümet programında demokrasi terbiyesine çok esaslı yer verildiğini söyleyerek; eleştirmek yerine bundan ancak huzur ve ferahlık duyulması gerektiğini ifade eder. Demokrasinin kökünün fazilet olduğunu; istibdatla, saltanatla yönetilen memleketlerde faziletin yokluğunun o kadar hissedilmediğini ancak demokrasinin gıdası ve ekmeğinin fazilet olduğunu dile getirir. En önde ele alınması gereken demokrasi terbiyesini, memlekette kökleştirmek için her türlü ilmî ve tarihî tedbirlerin alınması gerektiğini ifade eden Uslu; bu faziletin inkişafı için hükümetin teşvik edici girişimlerinin itham değil ancak takdir edilebileceğini söyler.²²³

CHP Maraş Vekili Emin Soysal ise demokrasinin zor tarafını "iktidar kanalını düzenleyecek" bir prensibinin bulunmaması olarak ifade eder ve demokrasinin başladığı günden bugüne kadar hiçbir memlekette iktidar kanalını düzenleyecek esaslı, doğru, net, bir prensibin henüz bulunmadığını belirtir. Onun için her memleketin demokratik gelişmelerinde kendi bünyesine göre bir takım kriterlerle şu veya bu şahsiyetleri iktidara getirebileceğini söyler. Devamla, "acaba bugün bize programını okuyan hükümet, bu memleketin en muktedir adamlarından mürekkep bir hükümet midir?" diye sorar.²²⁴ Aslında böyle olması gerektiğini ifade eden Soysal, bütün demokratik memleketlerde bunu sağlayacak herhangi bir ölçü ve prensip olup olmasının düşünülecek bir mesele olduğunu; demokrasinin en güç tarafının da bu olduğunu ifade eder. Onun için kurulan hükümet programı okunduğu zaman, iyi niyetle karşılamak gerektiğini; vatanın menfaatlerini düşünüp düşünmemek hususunda en az kendileri kadar samimi olduğuna inanarak tenkide başlamak gerektiğini söyler. Demokrat Partinin eleştirilerini hakikaten "demokrasiyi kurmakta büyük rolü olanların samimî ve ağırbaşlı tenkidi" olarak niteleyerek; Demokratların bu şekilde tenkitlerini takdir etmekten kendini alamadığını söyler.²²⁵

Tüm bu eleştirilere cevap vermek üzere tekrar kürsüye gelen Başbakan Şemsettin Günaltay, karşı partilerin beyanatlarından da anlaşıldığı üzere; memleketin demokrasi hayatında gelişme sağlandığını, bu konuda belli bir seviyeye ulaşıldığını söyler ve bunu memlekette demokrasinin geleceği açısından iyi bir alamet olarak saydığını belirtir. Günaltay, oturumda söz alan Menderes'in sözlerine de değinir. Menderes'in kökleşmiş kanaatlerin tesirinden yani maziye temas etmekten kendisini kurtaramadığını söyler. Ancak yine de Menderes'in, bugüne ve yarına ait millî meseleler üzerinde sarıh ve ciddi bir partinin görüşlerini belirtmek ve bunu yaparken de çok zamanlar şahit oldukları iğneleyici temayüllerinden tamamen uzak olarak ciddi bir parti eleştiricisi sıfatıyla konuşmasını; demokrasinin inkişafı bakımından hayırlı bir başlangıç sayıyorum der.²²⁶ Demokrasiden beklenen hayırlı geleceğin ancak böyle memleket işleri mevzu bahis olunca; böyle

²²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 36, Cilt: 15, s.191

²²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 36, Cilt: 15, s.192

²²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 36, Cilt: 15, s.192

²²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 36, Cilt: 15, s.198

tarizden uzak yapıcı eleştirilerin yapılmasıyla tecelli edebileceğini ifade eder. Memleketin geleceği için yegâne çarenin, sağlam esaslara dayanan bir demokrasinin kurulması ve işlemesi olduğunu söyleyen Günaltay; demokrasiyi sağlamlaştıran etkenlerden en önemlisinin, basın hürriyeti olduğunu; basın hürriyetinin demokrasinin olmazsa olmazı şartı olduğunu ifade eder. Demokrasinin aynı zamanda "tasfiyeci" bir gücü olduğunu da dile getiren Başbakan, demokrasinin bu gücünü basında da tecelli ettirdiğini söyler. Memleket menfaatine olmayan; ilme, irfana, tecrübeye dayanmayan haksız suçlamalar yapan insanların bir kaç sene geçmeden kamuoyu gözünde sileceğini belirtir. Devamla, demokrasinin milletlerin yükselmesine başlıca etken olduğunu ancak; bazen tarihte örneklerinin görüldüğü gibi felâket ve yıkıma da yol açan bir idare tarzı olduğunu söyler. Eğer demokrasiye demagoji hakim olursa demagojinin tesiri altında hırpalanırsa bunun varacağı neticenin ya bölünme yada diktatörlük olacağını ifade eder. Bu iki halin de memleket için felâket olacağını söyler. Tüm çabasının, muhalif olsun yandaş olsun bütün memleket çocuklarının diğer konularda hangi fikirlerde bulunursa bulunsunlar; demokrasiyi ne diktatörlüğe ne de bölünmeye sebep olmayacak şekilde sağlam temellere dayandırma hususunda birleşmelerine çalışmak olduğunu söyler ve memlekette hiç kimsenin "hükümetin; hakiki demokrasiyi kısıtlayacak sınırlayacak" zannına kapılmamasını rica eder. Ayrıca; memleketin tam anlamıyla demokratik bir memleket olabilmesi için memurlara da iş düştüğünü söyleyen Günaltay; memurların vazifelerini anlamış, yetkilerini kavramış; sorumluluktan kaçmayan unsurlar olması gerektiğini ifade eder.²²⁷ Hükümet programının adliyeye temas eden maddelerinden "adliyenin istiklaline bir nevi direktif vermek manasını" çıkaran MP'li Osman Köni'ye de cevap veren Günaltay; bu maddeyle asıl söylenmek istenenin; geliştirmek istedikleri demokrasinin yegane savunucusu ve koruyucusunun adliye teşkilâtı olduğunu söyler. Demokrasinin sağlam inkişafı için hükümet ve Meclis vazifesini yaptıktan sonra eğer demokrasi inkişaf etmezse bunun mesulünün adliye makamları olacağını söyler. Demokrasiyi demagojiden koruyacak olan Meclisin bu hakkı adli makamlara verdiğini; adliyenin, toplumsal düzeninin muhafazasından birinci derecede mesul olduğunu ifade eder.

3.8. Bazı Milletvekillerinin Dokunulmazlıklarının Kaldırılması teklifi üzerine Yaşanan Demokrasi Tartışmaları

8. dönem 5. yasama yılının 24.03.1950 tarihli son birleşiminin ikinci oturumunda, MP Afyonkarahisar Vekili Gl. Sadık Aldoğan'ın milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması hakkında Başbakanlık tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından kurulan Karma Komisyon raporu görüşülürken söz alan CHP Bursa Vekili Muhittin Baha Pars; memlekette, demokrasi hayatının ilk meclisin kurulduğu zamandan beri olduğunu söyler ve bu uğurda mücadeleden korkmadıklarını dile getirir.²²⁸

²²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 36, Cilt: 15, s.200

²²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 72, Cilt: 25, s.1016

Devamla söz alan CHP Tokat Vekili ve Karma Komisyon Başkanı Nazım Poroy, Almanya'da bir öğretmen yaptığı demokrasi tarifine değinir. Buna göre demokrasinin, "kuvvet aristokrasisinin bütün bir tarih boyunca düşünce aristokrasisine doğru tekâmülü veyahut başka bir ifade ile kuvvete dayanan asaletin bütün bir tarih boyunca fikre dayanan bir asalete doğru tekâmülü" olduğunu söyler.²²⁹

CHP Konya Vekili Ali Rıza Türel ise demokrasinin en büyük fenerinin hürriyet olduğu kadar en büyük düşmanın da demagoji ve güveni suiistimal olduğunu ifade eder ve bu hareketlerin memlekette hüküm sürmeye başlaması; sövme politikası, tedhiş politikasının devam etmesi halinde demokrasinin bundan müteessir olacağını; ülkenin demokratik hayatındaki inkişafın lazım gelen seyrini takip edemeyeceğinden korktuğunu belirtir.²³⁰

DP Kütahya Vekili Ahmet Tahtakılıç, memleketin 1945 senesinden beri bir siyasi gelişme içinde bulunduğunu ve Halk Partisinin her zaman demokrasiyi tesis etmek şerefine kendisine nasip olduğu yolunda iddialarda bulunduğunu söyler. Meclis kürsüsünden söylemek istedikleri şeyleri söyleme imkânını buluyor olmalarına şükrettiklerini dile getiren Tahtakılıç; ümitlerinin, bu memlekette anayasaya uygun bir devlet ve anayasanın gerçek olarak tatbik edildiğini görmek olduğunu söyler. Bunun için de muhalefet mücadelesine ciddiyetle devam etmekten başka çare olmadığını ifade eder.²³¹

DP Eskişehir Vekili Ahmet Oğuz, Sadık Aldoğan hakkında alınan kararların dünün bugünün eseri olmadığını; 1946 Seçimleriyle iktidara gelip dört yıldan beri devleti elinde tutanların bir hedefi olduğunu söyler. Aldoğan'ın daima "memlekette demokrasi olmadığını ancak ve ancak, bugün dahi perde arkasında bir diktatörün bu memleketi idare ettiğini" söylediğini; Aldoğan'ın bugün mahkemeye gitmesinin; onun için şan, şeref olduğunu dile getirir. "Ne mutlu o büyük insana ki, bir diktatörle mücadele ediyor. O diktatörün emriyle, onun sevki idaresiyle bu hürriyet kahramanı adalete gidiyor" der. Kürsüden Halk Partisine "siz bu memleketi felakete götürüyorsunuz. Siz bu memleketi uçuruma sürüklüyorsunuz" şeklinde seslenen Oğuz devamla; "ey Türk gençliği, sıkı dur! İnkılâbı yaptığını iddia edenlerin faturalarını hiçbir suretle ödeyemeyeceksin! Bütün ümit sendedir! Memlekete sen sahip olacaksın!" der ve başka türlü kurtuluş imkânı göremediğini ifade eder.²³² Oğuz'un bu konuşmasına CHP Manisa Vekili Gl. Ali Rıza Artunkal sayemizde buradasın diyerek müdahale eder.

²²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 72, Cilt: 25, s.1022

²³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 72, Cilt: 25, s.1027

²³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 72, Cilt: 25, s.1035

²³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 8, İçtima: 72, Cilt: 25, s.1036

8. dönem 5. yasama yılının son birleşimde yapılan bu oturumdan sonra 9. dönem 22.05.1950 tarihinde başlar. Düğüm noktasına ulaşan bütün bu geçiş dönemi, "Beyaz İhtilal" olarak adlandırılan ve güvenilir bir seçim kanunu yürürlüğe konarak gerçekleştirilen ilk tek dereceli seçim olan 14 Mayıs 1950 Seçimleri ile son bulur. Bu birleşimde 387 oy ile Demokrat Parti lideri Celal Bayar cumhurbaşkanı seçilirken; İsmet İnönü ise 64 oy alarak on iki yıllık cumhurbaşkanlığı makamını terk eder. Yine bu birleşimde Adnan Menderes hükümeti kurmakla görevlendirilir ve aynı oturumda yeni bakanlar kurulu listesi onanarak hükümet kurulur.

Mecliste küçük çapta başlayan muhalefet hareketini II. Dünya Savaşı sonrası oluşan siyasi atmosferi iyi kullanarak hem iç hem de dış şartları lehine değerlendiren ve siyasi parti kimliğine dönüştüren DP, Cumhuriyetin ilanından beri ülkeyi yöneten iktidarı noktalarak Türk siyasal hayatını çok partili parlamenter sisteme taşır. İç ve dış etkenlerin bu denli müsait olduğu bir siyasal ortamda kurulan ve içinde bulunduğu siyasi atmosferi hürriyet ve demokrasi ekseninde propaganda yaparak avantaja çeviren Demokrat Parti, CHP'nin otoriter tek parti iktidarı ve yönetimini kendi lehine kullanarak Türk Siyasal hayatında boyun eğmiş kitlelerin isyanı ve demokrasinin kurucusu olarak anılmayı başarır.

SONUÇ

Demokrat Partinin, 21 Temmuz 1946 Seçimleri'nin ardından Meclise girmesiyle başlayan ve siyasal hayatımızın önemli bir kesitini teşkil eden 1946-1950 döneminde Meclis, demokrasi mevhumuna dair ciddi tartışmalara şahit olmuş; bu tartışmalar memlekette demokrasi adına olumlu hamle ve neticelerle sonuçlanmıştır.

Meclis tutanaklarının incelenmesi sonucunda, 1946 yılı itibariyle ülkede top yekün bir demokrasi hamlesine girilmiş; iktisadi ve siyasal alanda yaşanan tüm sorunların çözümü olarak demokratik yönetim işaret edilmiş; ülkece ve milletçe kalkınmanın tek yolu olarak demokrasinin tam inkişafı gösterilmiştir. Mecliste 1946 yılı itibariyle öne çıkan demokrasi vurgusu; mevcut Ceza Kanunu, Matbuat Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu ve Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle düşünce ve temenni olmaktan çıkıp uygulanma aşamasına geçmiştir. Kanunlarda yapılan bu değişikliklerle demokrasinin, siyasi ve medeni vatandaş haklarını teminat altına alan mevzuat üzerinde yükselmesine çalışılmıştır.

İktidar partisi, muhalefet partisinin ortaya çıkmasıyla birlikte ilk kez 1946 yılında Recep Peker'in hükümet programında yoğun olarak demokrasi üzerinde durmuş ve bu "demokrasi" vurgusu Mecliste demokrasi tartışmalarının yolunu açmıştır. Mecliste demokrasi kavramı ekseninde yaşanan tartışmalarda Halk Partili vekillerin ortak söylemi "Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu andan beri demokrasiyi esas almıştır. Cumhuriyetin ilanının başlı başına demokrasi inkılabı olmasıyla birlikte gerçekleştirilen dil ve harf devrimleri de birer demokrasi inkılabıdır. Bizim ülkemizde demokrasi vardır ve gelişme aşamasındadır" olurken; Demokratların söylemi "ülkemizde demokrasi, anayasamızın ruhuna uygun olarak uygulanma alanı bulamamaktadır" olmuştur. Yine bu tartışmalarda, Halk Partisi kendisini memlekette demokrasinin banisi olarak ilan ederken; DP, Meclise ikinci parti olarak girmelerinden dolayı ülkeye demokrasiyi kendilerinin getirdiği iddiasında bulunmuştur.

1946-1950 yılları arasında Demokrat Parti, Halk Partisi, Millet Partisi vekillerinin ve bağımsız vekillerin, demokrasi kavramına dair fikir ve söylemleri olmuş; bu söylemlerin işaret ettiği ortak nokta ise "milli iradenin tam tecellisi" ilkesi ve "demokrasinin zaman ve mekan tanımayan bir takım değişmez ilkeleri olduğu ancak buna rağmen milletlerin gelişim evrelerine göre onlara has özellikler aldığı" fikri olmuştur.

Tutanaklardan yaptığımız incelemeler ışığında 1946-1950 yılları arasında Mecliste yaşanan demokrasi tartışmaları sonucunda o dönem "demokrasiden anlaşılan ne olmuştur?" sorusunu şu şekilde cevaplayabilmemiz mümkün olacaktır;

- Demokrasi; dil, din, fikir, vicdan ve matbuat hürriyetidir.
- Demokrasi, en iyi devlet şeklidir.
- Demokrasinin en ileri şekli cumhuriyettir.
- Demokrasi, fikirlerin serbestliğidir.
- Demokrasinin ruhu ve esası, basın hürriyetini memleket için bir ilerleme vasıtası ve hür milletlerin yaşama şartı saymasıdır.
- Demokrasinin temeli kamu nizamının korunması; millet hayatının huzur ve sükun içinde gelişmesidir.
- Demokrasilerde başlar yere inmiş; halkın içindedir ve onlarla beraberdir. Mesuldür. Demokraside mesuliyet duygusu mevcuttur.
- Demokrasi, haklarına ve şereflerine hürmet edilen insan kümelerinin rejimidir.
- Demokrasi bir çoğunluk sistemidir. Demokrasinin gereği, iktidar partisi ve onun hükümetinin; programını gerçekleştirmek, davalarını yürütmek ve fikirlerini Meclise kabul ettirmek için azınlıktan daha geniş olanaklara sahip olmasıdır.
- Demokrasi, müdafaa edilen davaların doğruluğuna zor ile değil; karşılıklı bir tartışma ve fikir çatışması ile herkesi ikna etmek esasına dayanır.
- Demokraside, bir müessese ne olursa olsun; köy muhtarı, mahalle muhtarı, belediye, vilayet ne olursa olsun ya tayinle ya da vatandaşın oyu ile meydana gelir.
- Demokraside idari vesayet sistemi yoktur. Denetimi, siyasi haklarını kullanmakla halk yapar.
- Demokrasinin temeli halk iradesidir.
- Demokrasi; işlerde, sözlerde, fikirlerde ve hareketlerde açıklık ve aydınlık isteyen bir idare biçimidir.
- Demokrasi, başkalarının fikir ve hürriyetini kendi fikir ve hürriyeti kadar samimiyet ve hürmetle karşılamakla mümkün olan bir idare tarzıdır.

Sonuç olarak 1946-1950 yılları arasını kapsayan dönemde, demokrasi kavramına hep olumlu anlamlar yüklenmiş; demokrasi, sonu olmayan bir türlü ulaşılamayan ve atılan her müspet adımın bir merhalesini oluşturduğu; mutlaka ülkeye getirilmesi gereken bir ideali ifade etmiştir. Bu çerçevede muhalefet, iktidarı ele geçirmek; iktidar, mevcut konumunu korumak amacıyla demokrasiyi propaganda malzemesi olarak kullanmıştır. Tüm bu çabalar ülkeyi demokratik yönetim açısından olumlu bir noktaya bir gelişme sürecine getirmiş; siyasal hayatımızda demokrasi inkişafı adına ciddi adımlar atılmasına yol açmıştır. Bunun demokrasi açısından en değerli örneği; çağına göre oldukça antidemokratik maddeler içeren Seçim Kanunu'nun, tadil edilerek; tek dereceli

ve gizli oy, açık sayım ilkesi ve seçim güvenliği açısından adli kontrol ilkesine kavuşturulması olmuştur. Ancak 1946 yılından itibaren sürekli gelişim içerisinde olan Türk demokrasisinin, yaşanan askeri müdahalelerle kesintiye uğramış olması bu noktada henüz yeterince başarılı olmadığını göstermektedir. Demokrasinin tam olarak yerleşmesi hem yöneticiler hem de genel olarak halk arasında demokratik siyasal geleneğin kök salıp; içselleştirilmesiyle mümkün olabilecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akandere, Osman (2009), "1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar Ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar I", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 25(75), 437-463
- Aktaş, Murat (2015), "Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış", **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(1), 87-105
- Aristoteles, (2010), **Politika**, (Çev. Mete Tunçay), 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Arslan, Hüseyin (2013), "John Locke'un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (17), 181-204
- Balcı, Meral ve Karadeniz, Yeşim (2018), "1945 Çiftçi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşuma Etkisi ve Demokrat Partinin Kuruluşu", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (57), 271-279
- Bekcan, Umut (2005), **Demokrasi Kuramları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Burğaç, Murat (2013), "1946 Genel Seçimlerinde Propaganda", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 13(26), 163-184
- CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, Ulus Basımevi, Ankara, 1939
- Çolak, Filiz (2002), "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", **Türkler**, 16, 774-782
- Çufalı, Mustafa (2004), **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, 1.Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara.
- Dahl, Robert A. (2010), **Demokrasi Üzerine**, (Çev.Betül Kadioğlu), 2. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Demir, Hasan (2013), **Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi Bağlamında Demokrasi Ve Demokrasi Karşıtı Görüşler: Giovanni Sartori Ve Carl Schmitt**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Erdoğan, Mustafa (1998), **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, 2.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Feroz, Ahmad (2015), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 14.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Gözler, Kemal (2000), **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

- Gültekin, Hüseyin (2003), **Demokrasi İdeası ve Amerikan Demokrasisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Haytoğlu, Ercan (1997), "Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, (3), 46-53
- _____ (1997), "1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişte Bir İlk: Milli Kalkınma Partisi", <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354627&/> (22.04.2019)
- Karabacak, Abdullah (2011), **1946 Yılında Anti-Demokratik Kanunlar Üzerinde Yapılan Demokratikleşme Çabaları ve Bunların Basın ve Kamuoyunda Yansımaları**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Karpat, Kemal (2010), **Türk Demokrasi Tarihi**, 1.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Öz, Esat (1996), "Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Süreci (1944-1950)", **Liberal Düşünce Dergisi**, 1(3), 61-83
- Özacun, Orhan (2002), "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, (2), 205-233
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_meclis=1&v_donem=7 (01.11.2018)
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 8, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_meclis=1&v_donem=8 (01.02.2019)
- Tekerek, Meltem (2015), "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Müstakil Grup", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (57), 147-172
- Türköne, Mümtaz’er (2011), **Siyaset**, 1. Baskı, Etkileşim Yayınları, İstanbul
- Üstüner, Fahriye (2000), "Türkiye’de Demokrasi Tartışmalarının Arka Planı:1945-1950", **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi**, 27(1), 183-204
- Yeşilçayır, Celal (2014), "Thomas Hobbes’un Geleneksel Siyaset Felsefesine Karşı Çıkışı", **Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi**, (2), 61-72 <http://edebiyat.gumushane.edu.tr/tr/haber/mavi-atlas-dergisi/> (20.10.2018)
- Yeşilçayır, Neşe (2011), "Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 27(79), 131-192
- Zürcher, Erik Jan (1993), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev.Yasemin Saner Gönen), 7.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Berna BAYRAK KAYA, 28.07.1985 tarihinde Trabzon İli Maçka İlçesi'nde doğdu. 1996 yılında Cumhuriyet İlköğretim Okulu'nu, 2000 yılında Ce-Zi-Ne Kardeşler İlköğretim Okulu'nu, 2003 yılında Trabzon Lisesi'ni ve 2008 yılında da Gazi Üniversitesi – İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nü bitirdi. 2010 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim dalında Yüksek Lisans programına başladı.

BAYRAK KAYA, evli ve bir çocuk annesi olup, İngilizce bilmektedir.

